

Az orvosi hivatás és a társadalom.

Írta: IMRE JÓZSEF.

A Társadalomtudományi Egyesület elnöksége azzal a megbízással tisztelt meg, hogy egy előadást tartsak az orvosi foglalkozás viszonyáról a mai társadalomhoz, arról a helyzetről, melyben az orvos van a különböző társadalmi alakulások és változások között és azokról a tényezőkről, melyek az orvosi munka hiányait okozzák vagy sikerét előmozdítják. Nem volt könnyű elvállalnom ezt a feladatot. Egyrészt sarkalt erre hosszú és nehéz orvosi életem sok tapasztalása, sok szenvedése és sole öröme; másrészt tartóztatott az a tudat, hogy mint legtöbb ember, a magam életének és munkájának, sikerének és nehézségeinek megítélésében érzelmi benyomások hatása alatt állok, tehát okokat és következményeket nem leszek képes szilárdul és tárgyilagosan ítélni meg. Jól tudom és magamon egész életemben igaznak találtam, hogy az élet tragédia annak, ki erősen érez és komédia annak, ki alaposan gondolkodik, vajjon szabad-e hát nekem a magam felfogását, az életnek azt a képét, melyet én talán csak magam látok igaznak, következtetések alapjául, hangulatok és talán meggyőződések keltésére eszközül használnom? De két dolog győzött meg arról, hogy jogom van ez alkalommal elmondani a tisztelt Hallgatóság előtt azokat, miket a feltett kérdésekre nézve tudok, érzek és gondolok. Az első az a mély meggyőződésből fakadó tisztelet az orvosi foglalkozás iránt, melyet három évtizedes orvosi működésem tapasztalásai sem rendítettek meg és amelynek alapján az orvost a társadalom éppen olyan nagy jelentőségű munkásának tartom, sőt még inkább mint fiatal koromban; a másik az a tudat, hogy én

igazságokat keresek ez alkalommal, olyanokat, melyekből az orvosi kar és a társadalom hasznos tanulságokat meríthet.

Ha ér, valamit ezekre nézve egy szerény, szűk körben élő egyénnek tapasztalása, ha ebből valamennyire jó képet alkothat magának némelyik tisztelt olvasóm azokról az okokról, melyek miatt a két szemben álló félen: orvosokon és társadalmon egyaránt kell valamit változtatni, akkor, őszintén megválthatom, régi óhajomásom fog teljesülni azok elmondásával, amik következnek.

Mikor ifjúkoromban rá került a sor a pályaválasztásra, azt hiszem, két dolog határozott a sorsom felől. Az egyik a természettudományi olvasmányok hatása volt; betöltötte a lelkemet az az érzés, hogy az emberhez legméltóbb feladat: kutatni az élő természetet, melynek ő is egyik tagja és újabb meg újabb ismeretek alapján fokozni a jólétet, elhárítani a szenvedések és nyomorúságok okait, simábbá és biztosabbá tenni az emberi boldogság útját. A másik egy öreg úr alakja volt; magas, hajlott termetű, komoly arcú, szelíd beszédű, figyelmes ember, kit epedve várt családunk minden tagja, kinek lépteit örömmel hallottuk, ki távoztával a megcsendesült aggodalom, a megélnékült bizalom és reménység hangulatát hagyta maga után; ez volt a mi orvosunk. Mi úgy éreztük-, hogy azt a fájdalmat, amit ő el nem háríthatott, el kell szenvednünk, hogy azt a veszteséget, amelyet az ő igyekezete meg nem előzhetett, az Isten rendelte és miatta nem szabad zúgolódnunk, meg voltunk győződve, hogy ő mindent tud ami a betegségekre tartozik, hogy mindent úgy akar, ahogy legjobb volna, hogy benne valósul meg ránk nézve a Gondviselés: bízunk benne, tiszteltük és szerettük őt. Elöttem ez látszott a legmagasabb célnak, a legnemesebb tisztnek és a legszebb emberi helyzetnek, melynek elérésére törekedhetem. Szüleim aggodalmait, melyek a pálya nehézségére s elődeim között példátlan, tehát ismeretlen voltára vonatkoztak, nehezen, de mégis sikerült legyőznöm azzal a nyilatkozattal, hogy más pálya tanulmányai iránt vonzódást nem érzek s más foglalkozás lelkemet be nem tölthetné. Bízam egészséges szervezetemben, a kötelességek teljesítéséhez való hűségemben reméltem, hogy pályámon nem leszek az utolsó és mikor akaratomat keresztül vittem, mint papok és tanárok utódához

illik, egy perczig sem gondoltam annak az öreg úrnak szép két lovára, üveges hintájára és dús háza tájkára. Ha a távol jövő képét próbáltam elgondolni, előttem a fáradalmas teendőkön, az éjjeli-nappali munkára való elszánáson kívül az a gondolat lebegett: milyen nemes, tiszta és jutalmazó helyzet lesz az, ha az emberek valaha engem is úgy becsülnek, mint azt a néhány orvost, kiknek személyét és némileg életfolyását ismertem.

Íme a lehető legrosszabb előkészület egy egészen gyakorlati, küzdelmes pályára. Az az ifjú, ki indulásakor nem lát egyebet maga előtt, mint a munkát s azt hiszi, hogy annak sikere és erkölcsi jutalma csak tőle függ, aki nem tanult meg számot vetni az élet anyagi mozzanataival, az nincs erre a pályára előkészítve. És én ezt az ártatlan, tudatlan idealista gondolkozást az önállóság kezdetéig megtartottam.

Azután jött az Élet; a tapasztalatlan, emberismeret nélküli, korán családot alapító ifjúnak, a kezdő orvosnak sok meglepetéssel, sok várározással s nemsokára sok fáradtsággal teljes élete. A derült napsütés rövid óráit a borulatnak és zivataroknak hosszú napjai váltották fel; a megszorodó munka, a nagy aggodalmak, a testi lelki fáradtság és talán legnagyobb mértékben ama mindig szigorú bírónak: a lelkiismeretnek zsarnoki uralma, mindig gyérebbé tették a pihenés, a derült lélek, az önelégültség kedélyápoló befolyását; a magas gőznyomással való dolgozás, mely mint minden gépezetben az emberi szervezetben is romboló hatású, lassanként előidézte szokott következéseit, megjelentek az orvosoknál olyan általános hibák az egészségben, főleg az idegzetben. De amint telt az idő s a munka nehezedett, fokozódott a megszokás és szaporodott a munka öröme; a belső bíró zsarnoki uralmát nem vesztette el, száz sikeres munka után egy balsiker vagy eredménytelen küzdelem szeme előtt mindent elsepert vagy egy időre elhomályosított, de lassanként vele szemben egy másik erő fejlődött, mely a szomorú tapasztalatok, a sikertelen igyekezetek keserű emlékét megrövidítette s ez volt az embertársak fokozódó bizalmától táplált önértzet. A hasznosság tudata, a becsületes és önzetlen becsvágynak szerény kielégítése elég volt arra, hogy életem célját elértnék érezzem és mivel magamra nézve is szent dolognak tartottam azt a hár-

mat, miket MONTALAMBERT a közélet emberének programmul ajánl: a szabadságot, igazságot és szegénységet, lényegben sohasem voltam elégedetlen. Aki magára nézve fődolognak a munkát és a családot ismeri, aki független és szabad mert igazat cselekszik, aki szegénységtől nem fél és szerény jólétét tisztos eszközökkel tartja fent, az mint orvos boldogtalan nem lehet.

Az a kérdés merül fel először is mit vártam az orvosi foglalkozástól és mit kaptam? Az első kérdésre már általánosságban megfelelttem s ha részletezmem kell, azt mondhatom: vártam munkám után szerény megéltetést, bizalmat, megértést, sikeres munkáért jó indulatot és mint természetes járulékát az orvosi munkának, némi befolyást az egészségügyi cultura fejlődésére. És ki kell jelentenem, hogy mindezt valóban meg is kaptam, de csak hosszú, nagyon hosszú idő elmultával.

Azt hittem én tapasztalatlan, járatlan ifjú, hogy az a környezet, melyben letelepedtem hamar megítélheti vajjon bizhatik e bennem vagy nem? Hiszen tudhatták, hogy legalább az orvosi tudomány egyik szakában alapos előkészületben volt részem, sőt egyebet is. De nem tudtam én, hogy a bizalom nem gyorsan fejlődő növény s magja nem is minden talajban csírázik. Nem tudtam, hogy az orvos iránt a legtöbb ember minél gondolkozóbb, annál inkább tartózkodó, míg benne meg nem ismeri az embert. Egyik legbecesebb és legmegnyugtatóbb tanulsága életemnek az, hogy az orvosnak a pályára magával vitt értékei közül tanultsága, esetleg tapasztalata mellett legfontosabb az emberi karaktere. Róla munkája kezdetén nem tudhatja embertársa azt, mint a kereskedőről, hogy mi van a boltjában. Nem bizhatja rá olyan könnyen, mint az iparosra a szükséges munkát; az orvos olyan valamit ajánl, melyet a vevő sem előre, sem utólag meg nem ítélni. De ha jellemét, egyéniségét nem ismerik, előlegezésre csak bizonyos emberek hajlandók: a szegények, a megszorultak, a kétségbeesettek. Ez a bizalom s ez a munka igen kockázatos az új embernek, elhanyagolt eseteket, gyógyíthatatlan betegeket, nehéz helyzeteket talál maga előtt legelőször, de alkalma van megmutatni magában az embert, vonzó tulajdonságait, szorgalmát, ügyességét. Itt-ott sikert is

érhet el s lassankint hire, becsülete feljebb-feljebb halad. Nekem is át kellett mennem ezeken a fokozatokon és meggyőződéssel állíthatom, hogy az a jutalom, melyet a velem jobban-jobban megismerkedő társadalom adott, a bizalom, az éveken, sőt évtizedeken át tartó hű ragaszkodás legalább is olyan mértékben szólott az embernek, mint az orvosnak. Az én gyakorlatom sem volt szerencsésebb a másénál, az én betegeim is csak meghaltak, ha az volt a sorsuk, de a tisztább értelmű, nemesebb érzésű s engem megértő emberek hozzám való viszonya nem változott. Tehát az én tapasztalatom azt bizonyítja, hogy az emberek, a NOTHNAGEL mondása szerint, a jó orvosban a jó embert keresik, hogy az orvos embertársainak szívét, munkájának alapját legelőször is emberi tulajdonságaival nyeri meg: jellemével, szorgalmával, érdeklődő és emberséges magatartásával.

Természetes, hogy az orvos kedveltsége más tényezőktől is függ, pl. a munka *feltűnő sikerétől*, e sikeres munka *szokatlan*, addig míveletlen téren való végzésétől, az orvos (vagy akár a *kuruzsló*) modorától, az embereket suggeráló képességétől; különösen az értelmetlenebb emberek sokszor ilyen, egészen mellékes mozzanatok, pl. a vallásfelekezet, politikai pártállás, a közös mulatozás, a czimboraság stb. alapján kapnak fel egyes orvosokat s dicsőítik azokat sokkal értékesebb társaik felett. De ilyen esetekben is, ha behatóbban elemezzük a viszonyt, megtaláljuk azt a bizonyítékot, hogy az ilyen ember is azt az orvost szereti meg, azt magasztalja, aki vagy kiváló *eredményt* ér el nála, vagy vonzó *modorú* volt hozzá: barátságos, szorgalmas, vagy *ingyen* gyógyította, vagy olyan bajjal foglalkozott, melyre más nem tette a kezét, tehát aki az ő *érzelmei* vagy *egészségi* érdekei szempontjából rá vonzó, kielégítő hatást tett. Volt egy időben az Alföldön egy sebészmeister, kinek óriás hírneve ma sem szűnt meg, bár diadalait a 60-as években aratta: ez nagy forgalmát s becsületét annak köszönhette, hogy *hályogosat nyomott* le, egy már orvosoktól elhagyott, idejét múlt és czélszerűtlen szemoperálást végzett, s e műtétek után a szemek 50%-a végleg megvakult; de a melyik meggyógyult, istenítette őt, hiszen ilyen eredményt sem ért el más, mert *senki* sem volt az Alföldön, ki szemet operáljon! Mikor én oda kerültem, hiába

lett jó látó operáltjaim 97-98%-a, sok idő múlt el, míg annak a sebészek eredményeibe, dicsőségébe, a vele való összehasonlításba kellett ütköznöm! Volt egy orvostársam, ki tanulónak rossz volt, tehetsége sem volt sok, szemészeti előkészülete alig volt valami és tíz vármegyéből, sőt idegen országból jártak hozzá minden bajjal, de főleg szembajokkal: ügyes keze volt s bátorsága és nem volt drága orvos, sőt a nem fizető betegekkel éppen olyan szívesen bajlódott, mint a fizetőkkel. Emberséges, barátságos lelke, meg ügyessége nagyobb sikerekhez segítette, mint *ezek nélkül* a tudás tette volna. A felvidéken volt egy híres, de iszákos orvos, nyers modorú, nem sokat dolgozó; azt hallottam, hogy a betegek sűrűn keresték fel s leginkább délután, ittas állapotában, mert rendelései akkor voltak »leghasznosabbak«. Ennek hihetőleg az a tulajdonsága imponált, hogy – a közönséges orvosi munkával ellentétben – valami misticus erőt látszott a bor felszabadítani s erre spekuláltak a betegek.

Kétségtelen, hogy egészen más az alacsonyabb értelmű emberek közt az orvos helyzete, mint műveltek között, de csak a helyzet más, mert hiszen egy község magános orvosához kezdetben bizalom és ragaszkodás nélkül is elmennek az emberek, de nem olyan megnyugvással és bizalommal, mint ahhoz, akit megszerettek, mint embert. Semmiféle embert nem bírálják úgy, mint az orvost. A legtöbb hirtelés az ő életéről folyik; megfigyelik szokásait, belső családi életét, anyagi helyzetét, időtöltését, főleg mértékletességét, megjegyzik kedélyes vagy mogorva viselkedését, izgatott, vagy nyugodt hangulatát és mindezt színes magyarázatokkal és képtelen túlzásokkal adják tovább. Az ilyen falusias életbe érzékeny, lágy kedélyű ember orvosnak nem való; SZÍVÓS, kemény, sokat bíró, az izoláltságot jól tűrő orvos kell ide, ki környezetének imponálni tud. De mivel tud imponálni? Ismerek ilyeneket s tudom, hogy az értelmi felsőbbiség erre nem elég. Az illetőnek türelmesnek és határozottnak, jó akaratú tanácsadónak és kérlelhetetlen parancsolónak kell lenni: a nép nyelvén kell beszélnie s a művelt és bölcs ember agyával gondolkoznia; barátságosnak, de együtt tekintélyesnek is kell lennie; sok kívánság ez egyszerre, de vannak, kik mindezt teljesítik és oly szépen és sikeresen vezetik népüket, melynek minden

baját s egész lelkét kitapasztalták, hogy a nép engedelmes az egészségügyi szabályok és az orvos rendeletei iránt és észrevétlenül emelkedik fel az egészségügyi cultura magasabb fokára, így talál egymásra a kisebb és nagyobb községekben, sőt talán a legnagyobb városban is az orvos és közönsége s e találkozás alapja az orvos egyénisége, vagyis emberi tulajdonságai.

Ilyen alapon fejlődik ki a vidéki városokban szerencsére még most is igen elterjedt *házi orvosi* működési kör, melynek jelentőségét minden orvos, sőt minden gondolkozó ember belátja, de melynek a nagy városokban tapasztalható pusztulását megelőzni alig lehet. Pedig ennek rendkívül nagy jelentősége van az orvosra nézve és a családokra nézve is. A házi orvosi vagyis állandó családi orvosi meghívások nagy száma az egyetlen egy jutalom és kitüntetés melyet a társadalom az orvosnak adhat. Idő folytán az orvost egész sora veszi körül az olyan családoknak, melyek őt megszerették, becsülik, eszében, jó akaratában megbíznak s vele barátságos viszonyban élnek. Az orvosnak nálok egy-egy otthona van, ahol szándékait felfogják, orvosi munkájában segítik és egészségügyi tanácsait elfogadják; hosszabb idő alatt mindenik családban szaporodnak az olyan esetek, melyek a közösen elszenvedett aggodalmak, a közösen végrehajtott fárasztó feladatok s az együtt élvezett örömök útján összefűzik az orvos és a családok lelkét s az orvos körül mintegy védő sereggé teszik a családokat mely ellenségekkel szemben védelmet, csapások között vigasztalást és hozzá némi biztosított anyagi helyzetet is nyújt. Mivelt, gyöngéd érzésű családokkal ilyen viszonyban lenni valóságos boldogság az olyan orvosnak, ki az úgynevezett futó praxis gyötrelmeit nehezen szenved el. Az orvost csak alkalmilag hívó, inkább csak kipróbáló, mindig csereberélő betegek és családok sok tekintetben terhesek és leverő hatásúak az orvosra nézve. Ilyen betegeket sokszor nem lehet pontosan észlelni és kellő gonddal, tehát kellő sikerrel kezelni. Az ilyen családok nem ismerik, nem értik az orvost, rendelkezéseit külön-külön bírálják és hol teljesítik, hol nem, látogatásait vagy keveslik vagy megsokalják, tehát ha csak esetlegesen meg nem szeretik az orvost rá nézve kellemetlenek. Egészen ellenkező a helyzet a csa-

ládi orvosra nézve, főképpen azért mert ott minden orvosi munkáját tetszése szerint végezheti, megfigyelései, orvosi eljárásai úgy folyhatnak, amint orvosi lelkiismerete és a beteg érdeke követeli. Szomorúsággal látom tehát, hogy ez a szerep s a vele járó, a család életére nézve oly igen fontos feladatok a nagyobb városok orvosi életéből lassanként kivesznek, – a családok nagy részének nincs *igazi* orvosa.

Különösen fontosnak tartom azt a nagy hatást, melyet orvos működése körében, de főleg a gondjaira bízott családokban az *egészségápolás*, a hygiene érdekében gyakorol. Ez a feladat nekem egész életemben nagyon kedves volt. Az alföldön három négy évtizeddel ezelőtt semmi arányban sem állott a lakosság vagyoni és egészségi jólléte: a gazdag földművesek legokosabbjai, közöttük még a világlátottak is teljesen közönyösek voltak az egészségrontó tényezők iránt. A táplálkozás, a tisztaság, a lakás, még a vagyonosabbaknál is változatlanul olyan volt mint száz évvel ezelőtt; az újonnan épült házak jobb anyagból és csinosabban készültek, de építésük módja, a lakóhelyek terjedelme és elhelyezése, az udvar és az épület tisztaságának, jó levegőjének biztosítása, a fűtés és szellőztetés rendje nem javult semmit. Rémséges állapotban voltak az iskolák tantermei és talán még borzasztóbbak voltak a gyermeknevelés megrögzött szokásai. Az egészségügyi elmaradottságnak az a képe, mely engem, a magam fáját szerető embert, úgy megsomorított, sokat változott az utóbbi évtized alatt. Az új lakóházak magasabbak, másként épülnek, hogy a levegő és világosság inkább behatolhasson, tisztábbak az udvarok, magok az emberek is (kivéve azokat a földmunkásokat és cselédeket, kiknek bérjövendelme leginkább emelkedett) egészségügyileg tökéletes iskolák épültek, megszaporodtak a kórházak, megszűnt az irántok való gyűlölség, az emberek ismernek már közegészségügyi érdekeket, melyek előtt meg kell hajolniuk – a lakosság tetemes haladást tett azon az úton, bár még mindig csak az elején van, melyet az egészségügyi cultura útjának nevezhetünk. Ennek a haladásnak három tényezője van. Első és leggyengébb, bár nem jelentéktelen mozgató erő a jobb módú népnek: nagyobb gazdáknak, iparosoknak, kereskedőknek stb. versenyző és utánzó ösztöne. A nagy alföldi községekben és városokban

(Szegeden, Szabadkán, Hódmezővásárhelyen, Szentesen stb.) egymásután épül a sok szép nagy egészséges lakóház; kiki magának építi ezeket, egy család lakik bennök, néha szükség sincs a 3, 4, 5 szobára, melyeknek nagyobb része szép bútortárával csak az üvegajtón át való betekintésre van szánva, ta'án az építő öregek nem is veszik hasznát, mert valamely hátulso zugban húzódnak meg, de megcsináltatták az épületet, mert egy barátjuk, rokonuk vagy ellenségök már hasonlót építtetett. Meg akarták mutatni, hogy nekik is van hozzá módjuk. Ennek a majmolásnak igen nagy haszna van, így javulnak a lakások, bővülnek, szaporodnak, kényelmes és czélszerű részletekkel gazdagodnak a földmívelők házai is s gyermekeik és unokáik már ezekben nőnek fel, jobb lesz az egészségök és egészségügyi dolgokban több lesz az igényök. Ilyen irányban hatnak az egészségügyi törvény végrehajtását illeio állami és hatósági intézkedések is, bár ezek inkább a közegészségügy körére tartoznak.

Nézetem szerint a harmadik tényező, az orvosok tanítása erre nézve a legfontosabb. Az igazi orvosnak éppen olyan súlyos gondja az egészség ápolása, mint a betegek gyógyítása és minél jobban ismeri a betegségek okait, az életmód hatását az emberek testi jóllétére, annál több alkalmat talál, hogy az ismerős családok, vagy az esetleg gondozása alá került betegek körében rossz szokásokat, hiányokat, betegségeket előidézö okokat elhárítson. Módjában van élő emberek sorsán bizonyítani be gondosságát, ismereteit és a hygiene hasznát. Az a haszon, amit az emberi egészség szilárdításában lelkes magánorvosok tettek, valóban kiszámíthatatlan. Az egyik orvos megmagyarázza a családapának, hogy három szobás lakásukat rosszul használják, átköltözteti a családot a három ablakos, derült, jól szellőztethető legnagyobb szobába, az addig használt legkisebb egy ablakos szobát meg teszi fogadószobává és ettől kezdve a család, melynek satnya gyermekei eddig egymásután haltak el s az élők is mindig betegeskedtek, egészséges, viruló három gyermekkel szaporodik s alig van szüksége orvosra. A másik orvos alföldiek módjára sokat evő, bő vérű, elhízott házaspár örökös emésztőszervi és vérkeringésben zavarait jól megmagyarázott életrend segítségével elhárítja s megszünteti vele a családban

nemzedékeken át uralkodott gutaütések sorozatát, – de ezzel egy nagy és befolyásos rokonság elméjébe oltja be a táplálkozási higiénie helyes fogalmait. A harmadik, tanítók és kisdédóvók kedveltje, ezek körében gyűjt híveket az egészséges nevelés és főleg a testedzés eszméinek és ennek segítségével egész gyermeksereg jut az iskolában jobb levegőhöz, több mozgáshoz okosabb szerkezetű ülőhelyekhez stb. Mindezek a befolyások az orvos kötelességérzetéből származnak, amelyet reá semmiféle törvény sem parancsol, csak az a tudat, hogy a társadalomban ő az egyetlen egy, ki az emberi testet, az épség és betegség törvényeit és az emberi egészség eszményei ismeri.

Az a magasztos feladat, mely az orvosra nehezedik, hogy gyamolítsa a gyengét, óvja az egészségest, gyógyítsa a beteget, hogy teljes önzetlenséggel úgy viselje magát, mint bizonyos téren értelmi feljebbvalója mindenkinek, nem betölthetetlen; az az eszményi helyzet, melyben az orvos, mint a szenvedések enyhítője, mint az életnek fentartója a halállal való küzdelemben, mindeneknek bizalmát és becsülését élvezi: nem elérhetetlen. Es amely orvos ehhez hasonló helyzetbe jutott, élete végén elfelejti a viszonzatlanul maradt fáradoalmakat, a durvasággal viszonzott jóakaratot, a rá nézve is fájdalmas sikertelen igyekezetet, büszke arra, hogy többet adott embertársainak, mint amennyit tőlök kapott és korán megvénülve, tört erővel, de törhetetlen idealizmussal és reménységgel az orvosi foglalkozás jövője iránt, nem sajnálná még egyszer végig élni azt az életet, melynek utolján talán semmi kincset, semmi rangot magáénak nem mondhat, de annak mondhatja a teljes erkölcsi diadalt.

Az orvosi élet azonban nemcsak ilyen mozzanatokból áll. Általában nagyon is sokféle az orvosok élete, mert sokféle az orvosban az ember és sokféle a környezet, amelybe vetődik. Eszerint a két tényező szerint lesz az orvos elégedett, tisztos és sikeres, vagy elégedetlen, alantjáró és közszempontból haszontalan. Szeretném a következőkben röviden feltárni azokat a helyzeteket, melyek az orvos és társadalom visznyában előállhatnak és amelyeknek következtében, vagy az orvos vagy a társadalom szenved kárt. Két kérdést óhajtók feltenni magamnak: mit hibázhat az orvos a társadalom ellen és viszont mi kárt tehet a társadalom az orvosnak?

Az elsőre vonatkozólag meg kell állapítanunk először is, hogy mit várhat a környezet orvosától? Erre én azt felelem: tudást, szorgalmat és teljes lelki odaadást. A társadalom meg lehet elégedve, ha ezeket orvosától megkapja.

Az orvos tudása két részből áll. Az egyiket alkotják azok az ismeretek és képességek, melyeket kiképzése befejeztéig tehetségéhez képest összegyűjtött, a másikat az önálló működése folyamában felhalmozódott benyomások, észleletek és élmények, meg az ezekből alakuló következtetések és nézetek, melyeket együtt köznéven tapasztalatnak nevezünk. A tanfolyam alatt szerzett ismeretek mennyisége egyrészen az orvosképzés módjától, másrészen az illetőnek tehetségétől és buzgóságától függ, tehát egyénileg határozottan különböző; még inkább különböző, de legtöbbször hiányos a gyakorlatra kimenő fiatal orvosnak az a képessége és ügyessége, hogy ismereteit gyakorlatilag értékesítse, kivált a technikailag nehéz feladatok végrehajtásában. Általában elmondhatjuk, hogy nem az ismeretek hiánya, hanem a gyakorlati önállóságé teszi a kezdő orvos működését igen nehézé. Azok, akik doctorrá lételök után hosszabb ideig működtek' a folyvást szaporodó kórházak valamelyikében, már biztosabban és sikeresebben küzdenek meg a gyakorlat nehézségeivel, melyeket most ismertetni feleslegesnek találok. De bármilyen alapos és gyakorlatias előképzés után kezdett is a fiatal orvos önálló gyakorlatához, a munka folyamában megszerzett tapasztalás munkája értékét tetemesen fogja gyarapítani. Aki még csak 10 hagymázos beteget kezelt, kevésbé biztos teendőiben, mint aki már százakat látott és önállóan gondozott. Aki valamely műtétet ötször-hatször végzett, keze nem oly biztos, meglepő mozzanatokban nem oly határozott, mint aki száz meg száz esetben végezte ugyanazt. Ezt nem szükséges bővebben magyaráznom. De minél mélyebbre hatol az orvosi kutatás, minél finomabbak ismereteink és bátrabbak vállalkozásaink, annál inkább, tehát az orvosi tudomány és gyakorlat fejlődésével arányosan, emelkedik a tapasztalás jelentősége és annál nagyobb fontossága lesz annak, hogy az orvosnak gyakorlatában való továbbfejlődése, tanulása, szóval a tapasztalatok gyűjtése intenzív és folytonos legyen. Erős meggyőződésem, hogy az önálló gyakorlat közben szerzett ismeretek

és ezek alapján érlelődött meggyőződések az orvos sikeres működésére, tehát betegei sorsára nézve felérnek az előkészülés korszakában szerzett ismeretekkel; tehát az is, hogy *az orvosnak erkölcsi kötelessége ezért tudatosan gyűjteni tapasztalásokat.* A tapasztalatgyűjtésnek szigorú feltételei vannak. Első feltétel a jó előkészület, mert bőséges előismeretek nélkül ezer meg ezer benyomás marad felhasználatlanul. Másik feltétel a gondosság és lelkiismeret; az orvos csak akkor tud észlelni, ha egész elméjét, egész megfigyelőképességét az előtte lévő betegre irányozza. Ha lelkiismerete laza, nem gondol arra, vajjon megnézett-e mindent, amit látnia kell, vajjon a baj nem mutatkozik-e eltérőnek szokott képétől, vajjon az eltérések nem jelentenek-e újabb veszedelmet és a beteg ember szervezetében nincsenek-e egyéni mozzanatok, melyek ezt különösen fokozzák vagy csökkentik: akkor ez az eset mint nem kellően meglátott adat tapasztalását nem gyarapítja s ilyenkor sem a kilátások megítélésében, sem a gyógyításban kötelességét nem teljesítheti. Harmadik feltétel az idő. Az orvosnak hebehurgyán, futtában, perczekre kiszabva jó munkát végezni nem lehet. Legtöbb orvos nem tud addig távozni betegétől, míg egészen alapos utánajárással eleget nem tett az ő (a beteg)» érdekének és a saját lelkiismeretének; saját lelki nyugalmát áldoznáfel, ha valamely megállapításának vagy tanácsának helyességén kételkednie kellene. Ez a lelkiismeret hatalma, ez uralkodik az igazi orvos minden cselekvésén, ez kergeti őt v ssa háromszor vagy többször naponként a kétes helyzetű beteg ágyához, ez riasztja fel álmából és háborítja minden gondolatát, míg vagy kétségei elmúlnak vagy a beteg állapota jobbra fordul. Ez a semmivel eléggé nem jutalmazható becsületes gondosság, ez a háborgó lelkiismeret, meg a kötelességeihez hű szakbeli érdeklődés és a megfigyelésben, tudományos elemzésben való öröm a tapasztalás legfőbb feltétele, de ehhez sok idő kell! A második és harmadik feltétel tehát tulajdonképpen ugyanaz. Minden olyan körülmény, amely az orvos figyelmét a betegben centrálalni nem engedi vagy erre fordítható idejét erőszakkal megrövidíti, meggátolja a tapasztalásgyűjlést, lehetetlenné teszi az orvosi érték holtig tartó gyarapodását és silánynyá, hitvány formasággá teszi az orvosi munkát.

Határozottan az orvos jellemétől függ, hogy enged-e hatalmat élete fölött olyan erőknél, vagy külső körülményeknek, melyek ilyen felületes és hitvány munkára kényszerítenek. Az, amit előbb említettem, hogy az orvosnak nem szabad félnie a szegénységtől, olyan eszményi kívánság, amelyet csak a legerősebb karakter tölthet be. Ilyen erős karakterű orvosok is vannak s ezek inkább kevesebb munkát végeznek, de jól, kevesebb jólétben élnek, de nyugodt lelkiismerettel. Fájdalom, az orvosok egy része a mai világban uralkodó erkölcsi befolyások között, melyek a lelkiismeret fent említett zsarnoki hatalmát meggyengítik, kedvező esetben is csak ideje arányos felosztására gondol, t. i. nem a súlyosabb és könnyebb esetek veszélyeinek, hanem a betegek számának arányára a rajok fordított időhöz; arról, hogy az alaposan, gondosan végezhető munka mennyi időt kivan, tehát olyan munkából egy napra mennyit vállalhatnak, bizony sokan nem gondolnak, de nem is *gondolhatnak* helyzetök miatt; részint hivatali kötelezettségük, részint a miatt, hogy a kötelesség érzését, az orvos legfőbb jó tulajdonságát elnyomja a szükség-érzete; a vállalt munka mennyiségét a nyereség öröme, tehát még nem is a saját egészsége érdeke, határozza meg. Ilyen módon a társadalom egyik panasza elfoglalt orvosok ellen rendszerint a munkára fordított idő rövidege. Másfelől, mint látni fogjuk, a társadalom maga kényszeríti az orvosok nagy részét arra, hogy a belső bíráskodástól elszokják. De akár az orvos a hibás, akár a társadalom, a baj megvan és ellene előbb-utóbb tenni kell valamit, és pedig valami olyat, ami az orvosok nagy tömegének tisztas jölétét biztosítja. Gondoskodni kell az orvosok egyenlőbb elosztásáról falvak és városok között, az orvosok közti verseny megszelídítéséről és az újabb rendszerre vált tömeggyógyítások változtatásáról stb. Éneikül az orvosi kötelességek hű teljesítése, az orvosi gondosság, a tapasztalatgyűjtés kimegy a divatból!

Ma mindenfelől igen sok kísértés hat az orvosra. Látja, kivált Németországban, de hazánkban is a kuruzslók jólétét, a reklámhősök anyagi sikereit, az orvosi benső érték és külső siker közti aránytalanságot, a közönség bírálatának egészen helytelen módját, a külső vonzó eszközöknek a közönség nagy részére gyakorolt hatását – csoda-e, ha nem győzi várni,

míg a kedvező sors néhány kedvező alkalom nyújtásával a a közönség figyelmét és bizalmát reá irányozza?

A társadalom és az irodalom számtalan jelét mutatja az orvosokkal való elégedetlenségnek; *az orvosoknak sok az ellensége*. Hiába vallja be, hogy nem csodatevő, hogy a tudomány gyors gyarapodását azonnal nem kísérheti nyomon a gyakorlati felhasználás s hogy ebben a haladás csak lassú lehet; a legigazabb, legszerényebb orvos ellenében is akad, aki sarlatánnak, tudatlannak vagy gondatlannak nevezi. Hagyján, ha ezt nyomorúságában elkeseredett vagy vesztességében kétségbeesett ember hangoztatja, de legtöbbször más forrásból ered az ellenségeskedés.

Az orvosokkal való elégedetlenség régi keletű; a régi Rómából ismeretes az »Omnis medicus mendax«, amit ugyan csakhamar megtoroltak az orvosok az ismeretes verssel: »Exige dum dolet, post curam medicus olet« – de újabb korban nemcsak a gyógyítás sikerével elégedetlenek, nemcsak a tartozásukkal elmaradó paciensek ilyenek, hanem – azt mondhatnám – elvi ellenségek is szaporodtak fel. Ezek egy részét a természettudományi és orvosi ismeretek túlságos és komoly haszon nélkül való népszerűsítése nevelte; az orvosok részben magok az okai, ha szenvedélyes tanító munkájukkal, kórtani és egészségügyi magyarázataikkal ellenök forduló kritikákra egyenesen kiképezik a gyengébb elméjű embereket. A népies előadásokból, a mindent jobban tudó hírlapokból, a rendszertelen és meg nem értett adatokból olyan hatalmas gyűjtemény keletkezik néha még értelmes emberek agyában is, hogy a közönség nagy része egészen képesnek érzi magát az orvos bírálatára és ellenőrzésére. Ez a sok bíráló lelki furdalás nélkül támadja, kicsinyíti hol valamely orvos személyét, hol az orvosi tudományt; és minthogy régtől fogva uralkodik az a balvélemény, hogy az orvosok valami különösebb jólétben élnek (ami pedig csak kis részökről igaz), ebben az irigységnek is nagy része van. Egész hosszú jegyzékét tudnám összeállítani azoknak a külön könyveknek, melyek egyenesen az orvosok és az orvosi foglalkozás iránti gyűlöletből származtak. Sok kárt nem tesznek ezek, de kétségtelen, hogy az irodalom, kivált szépirodalmi alakjában az orvosi munka értékéhez teljesen méltatlan módon

foglalkozik az orvosokkal. Az a helyzet, melyet az orvosok a társadalmi jólét munkásai között elfoglalnak, a nyilvánosságot és a kritikát nemcsak elbírja, de meg is kívánja; csak-hogy ezt a bírálatot legtöbbször éretlen, tudatlan és rossz-hiszemű emberek gyakorolják. A legnagyobb baj az, hogy a dolog természeténél fogva az orvost csak orvos bírálhatja alaposan; aki nem orvos az bírálhatja az embert, de az orvosi eljárást nem. Erősen hiszem, hogy a társadalom szerencsésebb volt régebben, míg az orvosi ténykedésekben nem látott mást, mint valami csodálatos egyéni képesség nyilatkozását: igaz, hogy a vad népek mai napig is kegyetlenül büntetik a csodatevő orvosukat, ha nem tud esőt csinálni, vagy a tőle kapott amulett nem eléggé oltalmaz az ellenség fegyvere eljen, de más alakban megtörténik az a művelt társadalomban is és elmondhatjuk, hogy most az orvos feladata nehezebb, bonyolultabb, az iránta való követelések súlyosabbak, a bírálat behatóbb, tehát egész élete nehezebb.

Az orvos jólétének megalapítása, becsületének fentartása régebben könnyebb volt s ha ma még később említendő okokból az orvosi foglalkozás anyagilag is nagy nehézségekkel küzd, abban azt találom főbajnak, hogy ezzel együtt csökken az orvosok erkölcsi ereje és ellenállóképessége és hitványabbá válik maga az orvosi munka. Ha pedig áll az, hogy a jólétben élő orvos jobb munkát végez, akkor az is igaz, hogy az orvosok jóléte a társadalom fontos érdeke.

Az orvosi pálya megnehezedését, a verseny eszközeinek megváltozását és az orvosok anyagi és erkölcsi sülyedését olyan *állami és társadalmi intézkedések* is okozzák, melyek a dolgok természetes fejlődésén kívül az utóbbi évtizedekben felmerült törekvésekből következnek, mint például a betegsegítő szervezetek. Hogy az orvosi külön szakok kifejlődése az általános gyakorló orvos helyzetét nagy városokban megnehezítette, hogy a falukból és kis városokból mindig túlságosabb mértékben vonulnak nagyobb városokba és éppen a fővárosba, hol lassanként valóságos orvosi proletariátus keletkezett, valamint hogy az önfentartásukat bizonytalannak érző orvosok két kézzel kapnak minden fizetéses állás után, az még egészen érthető és természetes jelenség. Káros hatása azonban ezeknek is nagy. A specialisták munkája, bár jelentő-

ségét sokszor túlbecsülik, az orvosi sikerekkel emeli a tudomány tekintélyét, de leszállította a házi orvosi nagyjelentőségű szerep látszólagos értékét; ezen az általános orvosi pályára készülőknek a külön szakok valamelyikében való erősebb önképzése segíthet. A falvakban tapasztalt orvoshiány megszüntethető, ha az állam kellőleg gondjaiba veszi, jól díjazza a községi orvosokat és úgy szervezi állásaikat, hogy azokból előre haladhassanak. A hivatalhajhászatot csökkentheti az orvosok felébredő közszelleme, ha tudomást vesz egyebek közt például a francia orvosok törekvéséről, kik nagyon erélyesen küzdenek az orvosok hivatalnokoskodása ellen, mely megszünteti az orvosi szabadságot, tönkreteszi az orvosok és betegek szabadon fejlődő viszonyát, ami pedig egyedüli fejlesztője minden orvosi erénynek.

Csodálatos, bár részben természetes fordulat az orvosi helyzet fejlődésében az, amit a *kórházak szaporodása* okoz. Ebben ismét kézzelfogható példáját látjuk annak, hogyan vágja a fát önmaga alatt, hogyan rontja meg majdnem tudatosan saját életfeltételeit az orvosok szinte fanatikusan altruista működése. Nem elég, hogy egészségi törekvéseivel kötelességéhez képest megtanítja az embereket: egészségben megmaradni, az államokat: a járványokat elfojtani, a családokat: erős gyermekeket nevelni, a művelt osztályokat: kórtarii folyamatokat megérteni és bölcsességben az orvosokkal versenyezni, sőt azokat kicsinyelni, nem elég hogy legtöbb országban nagy liberalizmussal békén tűri a kuruzslók veszedelmes versenyét, hanem a *kórház-ügy* bámulatosan gyors és nagyfokú kifejlesztésével tudatosan vesztegeti el anyagi életfeltételeinek nagyobbik részét. Ha az orvosok soha semmi közhasznú munkát nem végeztek volna is, az, amit néhány évtized óta a kórházakban végeznek, önzetlenségüknek, nemes életfelfogásuknak, jót tevő szenvedélyüknek olyan bizonyítéka volna, melyet a társadalomnak eszébe sem jut meghálálni, sőt mintha nem is igen venné tudomásul. Méltó volna a kórházak történetét, munkájok arányait és sikereit széles körben megismertetni. Tudni kellene mindenkinek, hogy a kórházak eredetileg nem-orvosoktól alapított és vezetett kegyes intézetek voltak, inkább elhagyottak gyámolítására, mint betegek gyógyítására; ezelőtt száz évvel olyan gyéren voltak még,

hogy az egy országban, egy időben élő betegek számának csak elenyésző kis részét fogadhatták be. Az orvosok voltak, kik munkájukkal a betegeket oda édesgették, a kórházak számának szaporítását sürgették és kierőszakolták, bennök a munkát díjazatlanul végezték és végzik sok helyen máig is. És ezzel szemben az a helyzet alakult ki, hogy ma már a kórház nem a szegények vagy nélkülözők, a jótékonyagra szoruló helye, bár ilyenek számára közpénzekből alapítottak; a világ minden országában köztapasztalás, hogy mindig nagyobb mértékben foglalják el a kórházak ágyait azok a jólétben, sőt gazdagságban élők, kik a csekély kórházi napi-díj lefizetésével kívánják megkímélni azt a költséget, melyet vagyonságukhoz képest magánorvosnak tartoznának fizetni. Francia-, Angol-, Németországban és nálunk, bár nem azonos arányban, közös panaszokat hallunk arról, hogy a gazdagok kiszorítják a kórházakból a szegényeket; Parisban egyik közelebbi esztendőben az újszülöttek fele kórházban jött a világra! Hazánkban is évről-évre fokozódik a kórházak jelentősége, haszna a betegápolás ügyére és káros hatása az orvosok keresetére nézve. Ez határozott visszaélés a kórházakkal, hiszen mindenki beláthatja, hogy a beteggyógyítást közügynek tekinteni s erre óriási összegeket áldozni csak annyiban szabad, amennyiben a betegek egy része képtelen a gyógyulás feltételeit másként megszerezni. Nem szólva a dolognak erről az oldaláról többet, csak azt akarom említeni, hogy a kórházak nemcsak a bennök működő orvosoknak, hanem nagy körben minden orvosnak forgalmát csökkentik és jólétét gyengítik. Igaz, hogy a kórházban tapasztalt gyógyulásoknak, az ott végzett műtéteknek, az ott szokatlan eszközökkel is végzett kúráknak első hatása abban áll, hogy a közönséget mindig alaposabban világosítja fel arról, hogy mire képes az orvosi munka, ha eszközeiben korlátozva nincsen és ezzel a betegségek elhanyagolásának elejét veszi és az orvosi gyakorlatnak, a magánygyakorlatnak színvonalát is emeli. Rákényszeríti az orvosokat, hogy ismereteiket eszközeiket bővítsék, hogy diagnózisban, gondos gyógyításban, amennyire lehet, a kórházzal versenyezzenek. Nem is tekinthetnénk a kórházak hatását másnak, mint a leghatározottabban üdvösnek, ha az csak ebben állana. De

vonzó hatásuk túl megy a célon; a helyett, hogy a *csak kórházban* gyógyítható, mert nehezebb műveleteket vagy súlyosabb műtételeket kívánó esetek és csak szegény emberek kerülnének oda és bizonyos természetes munkamegosztás érvényesülne, a szegényeken kívül a gazdagok is, meg a maguk házában egészen jól gyógyíthatók is bemennek a kórházba, hol alsóbb, hol felsőbb fizetési osztályba a saját szeszélyök szerint. Az is igaz, hogy hazánkban még a kórházaknak ez a legújabbban keletkezett vonzó ereje üdvös jelenség, mert ezelőtt pár évtizeddel még vidéken a kórházakat siralomházaknak tekintették s csak a legutolsó szükségben keresték fJ. De nem lehet kicsinyelni azt a veszteséget mely ezzel az orvosi kart éri, minden nagyobb forgalmú kórház közelében. Némiképpen erkölcsi veszteség is ez, mert miveltebb és kevésbé művelt, de újabb fogalmak után kapkodó közönség olyan képességeket sem tesz már fel a kórházban nem működő orvosokról, melyeket pedig bennök megtalálna; de a veszteség mégis legfőképpen anyagi és ahogy a dolog fejlődik, mindig növekedik. Az orvosoknak nem lehet az ellen kifogások, hiszen világszerte úgy van, hogy kórházban működő társaik iránt bizonyos szakszerű feladatokban nagyobb a bizalom; hogy ily módon a kórházi orvosokból egy külön tekintélyesebb osztály keletkezik, az a munka minőségének elkerülhetetlen következtése és emellett bizonyos, hogy legnagyobb anyagi veszteséget a kórház éppen a benne működőknek okoz. De a társadalmat jó volna valahogy felvilágosítani a felől, hogy a kórházon kívüli orvosok között számtalanok vannak, kik a legtöbb dolgot éppen olyan jól elvégezhetik és hogy a betegségek kezelését meg a műtétek nagy részét nem szükséges a kórházra bízni. Tudják is ezt sokan, de mindig jobban fejlődik az az ösztön, hogy az orvosok és kórházak munkáját díjtalanul, vagy igen olcsón használják fel. Különösen vérlázító visszaélések oka és alkalmasa kórházak^ és klinikák nyilvános rendelése. Ez ellen számtalan felszólalást hallottunk és olvastunk már; kimutatták, hogy a budapesti klinikák rengeteg forgalmára, évenként sok ezerre menő járó betegére a tanítás ügyének semmi szüksége nincsen, magam is bizonyosnak tartom, hogy felényi forgalomból még a működő személyzet kiképzésében is több lenne a haszon; kimu-

látták, hogy az ingyenes rendeléssel még szemérmetlenebbül élnek vissza, mint a kórházba való felvétellel; az összeállított rengeteg számból mindenki meggyőződhetik, milyen sok orvos élhetne azon gazdagok kezeléséből, kiket azokról a rendelésekről eltávolítani eddig nem sikerült. De a helyzet nem változott, bár belátható, hogy a legnagyobb injuria s hogy az orvosi karra nézve anyagilag és erkölcsileg végzetes hatású, hogy közintézetek vonják ki a talajt lába alól.

Sokat gondolkozva bár a dologról, magam sem tudtam, míg egy városi specialis kórház vezetője voltam, erélyesen és rendszeresen küzdeni az ellen, hogy abba a kórházba vagyonosok is bejussanak, tehát szinte tudatosan cselekedtem mást, mint ami az orvosi kar érdekében hasznos lett volna. De ennek megvolt két, nyíltan bevallott oka. Az egyik a magam természetében volt, aki semmitsem utáltam jobban, mint a kapzsiság látszatát és aki tudtam szegény ember lenni, tehát nem szorultam arra, hogy a visszaélésektől védekezem; a másik az a megfontolásom volt, hogy a kórházügy fokozatosan fejlődik s a fejlődés alsó foka a kórház megkedvelése, középfoka a kórházak mellett egészen gazdagok számára sanatoriumok alakulása, felső foka pedig a vagyonosok gyógyításának kizárása a kórházakból és magánintézetekre bízása. Hazánkban ez az ügy legtöbb helyen csak az első fokon áll és így nekem örülnöm kellett annak, hogy az én kórházamban a betegek szaporodnak, úgy éreztem, még ott nem szabad erőltetni a kiválás folyamatát.

Az elmondottakból az következik, hogy azt a culturalis haladást, mely a kórházak forgalmának gyors emelkedésében mutatkozik a legfőbb egészségügyi hatáságnak, vagy éppen a törvényhozásnak úgy kell irányítani, hogy az orvosi kar létalapjait ne rongálja, annak a mai anyagi károkat tovább ne okozza. Ennek megvannak a módjai, de ezekkel most nem kívánok foglalkozni.

Nyugodtan merem kimondani, hogy az állam és társadalom minden olyan intézkedése, mely az imént rajzolt viszonyt orvos és beteg közt megváltoztatja, a jó és sikeres orvosi munka alapját rombolja le. Ezért tartom az orvosok legnagyobb részével együtt orvosokra és a társadalom illető részeire nézve a legnagyobb csapásnak a *betegségélyezés*

ügyének nálunk is, másutt is lényegben azonos módon történt szervezését. Előbb említettem, hogy előttem kisebb fontossága van az orvosok e miatti anyagi károsodásának, hogy magán-gyakorlatukból kivétettek, mert a betegsegélyző pénztárba felvételtek olyan családok is, melyek előbb, habár kis összegekkel is, bevételökhöz hozzájárultak. Annak is kisebb fontossága van előttem, hogy azok az összegek, miket a betegpénztári orvosok kapnak, vérlázító és botrányos módon hitványak (legújabbán Bajorországból közölnek adatokat, melyek szerint egy-egy tag után nem egészen 2 márkát fizettek egy eszten-dőre az orvosnak), hiszen a fizetések mindenütt javulnak, h lassanként is és az orvosok is megtanulják, hogy anyagi helyzetöket miképpen javítsák. De egész lelkemet háborítják azok az erkölcsi mozzanatok, melyek – bár soha semmi közöm sem volt a betegpénztárakhoz – jóformán napról-napra észlelt vagy olvasott esetekben állanak előttem. Az orvosok tömeg-munkája elvonja az orvostól az illető körök bizalmát, tanácsadó nélkül hagyja a családtagot és lealázza az orvosi kar tekintélyét, mely nélkül pedig az egészségre való nevelésben, az egészségügyi cultura fejlesztésében közre-működniök nem lehet.

Csodálatos milyen nagyfokú megvetés nyilvánul az orvosok iránt már a betegpénztárak eltervezésében is. Elgondolják a betegpénztárak mindenféle kiadását, de eszökbe sem jut, hogy előre meggyőződjenek arról, mennyibe kerül az egész vállalkozás igazi célja: az orvosi munka? Mikor kiderül, hogy pénzök tisztességes orvosi díjakra állítólag nem elegendő, akkor lehetetlennek állítják, hogy az orvosokra több pénz fordítsanak, mert akkor megbuknak. De hiszen egészen természetes, hogy megbukjanak! És minden tisztességes üzlet-embernek visszásnak fog feltűnni, hogy az ország óriási összegekkel támogasson olyan irreális vállalatot, mely az általa szállítandó értéknek a beszerzési ára iránt alapításakor nem is érdeklődött. Az előrelátásnak ez a hiánya talán csak látszólagos, talán inkább spekulálás volt arra a kényszerhelyzetre, melybe ez orvosok egy részét juttatták, talán csak kifejezése volt annak a lenézésnek, melylyel az orvosok munkája iránt viseltetnek. Csodálatos az is, hogy ugyanezt követi el az a nagy eszű angol államférfi is, ki ezt az ügyet törvényben

szabályozta, s akinek törvényével mint egy ember szállt szembe az angol orvosi kar.

Elszegényítés és demoralizálás együtt jár; de ebben az a még nagyobb baj lappang, hogy itt az orvosok értékének és erkölcsi meg munkabeli színvonalának leszállítása még akkor is bekövetkezik, ha őket busásan fizetik. Mindez a hivatalnoki rendszerből, az orvosok rendes fizetéssel alkalmazásából következik. Ezen csak gyökeres változtatás segíthet, vagy a választható orvosok rendszerének elfogadásával, vagy valamely más módon, melyről itt bővebben nem szólhatok, csak azt említhetem meg, hogy ha a franciaországi önségítő társaságok igen nagy százaléka boldogul a szabad orvosválasztás rendszerével, akkor annak gondolatát nálunk sem szabad kivihetetlennek mondani.

A társadalom újabkori mozgalmi között a legnagyobb jelentőségűek közé tartozik az a socialis rendezkedés, amely előbb társadalmi, majd törvényhozási úton a gyengébb jólétben élő néposztályoknak nehéz helyzetekben való gyógyítását tűzte ki céljául. A munkára való képtelenség a vétség, baleset és betegség idejére való biztosítás rendszere, főleg a két utolsó oly beható és óriási változást idézett elő az orvosok gazdasági életében, annyira váratlanul és gyökeresen forgatta fel az orvosok viszonyát a betegekhez, de az orvosi munka módját is, hogy ezeknek hatásáról az orvosok helyzetére okvetlenül tájékozódnia kell az egész társadalomnak. És mindjárt ki kell jelentenem, hogy az én régi meggyőződésem szerint bármily nagy, sőt megrázkódtató hatása van ez intézményeknek az orvosi kar gazdasági helyzetére, mégis sokkal nagyobb az az erkölcsi kár, melyet az orvosok miattok szenvednek és a betegeknek sorsát illető elkerülhetetlen rossz következés.

Az orvos és beteg közti viszony csak akkor lehet természetes, ha a beteg bizalmán alapul; a betegnek orvosát választania kell azzal a meggyőződéssel vagy legalább reménységgel, hogy az javát akarja s hogy megvannak azok a képességei: jó akarata, lelkiismerete és tudása, melyek a segítséghez szükségesek. Még ilyen meggyőződés nélkül is az orvos személyi tulajdonságai olyan vonzó és suggeráló hatásúak lehetnek, hogy bizalmának alapjául szolgálnak. Az orvos modora, életmódja, a felőle szállongó hírek és sok egyéb

körülmény különbözőképpen hangolják az embereket iránta; ugyanazon tulajdonságok egyik családot vonzzák, másikat eltasztják. Bármilyen legyen is a választás oka, annak a ténye bizalmat jelent s hosszabb-rövidebb időre azt a megnyugvást kelti a családban, hogy a beteg jó kezébe jutott. Az orvosválasztás lelki tényezőit és következéseit nem fejtegetve, megállapítom azt a köztapasztalást, hogy az olyan helyzetekben, melyekben külső körülmények ráerőszakolják valamely orvos személyét a betegekre, mindig sok az elégedetlenség, kivált olyan orvosokkal, kik a reájuk bízott nagyobb számú beteg ellátását lehetőleg gyorsan akarják végezni és nem látnak egyebet benne, hivatalos kötelesség teljesítésénél. De az orvosi munkát hivatalos kötelesség gyanánt, időkiméléssel s benső emóciók nélkül végezni, az orvoshoz nem egyéni vonzalomból folyamadó, hanem hivatalosan utasított betegeket hivatalos actáknak, ügyeknek tekinteni nem szabad. A beteg meggyógyulásához a sorsa és gondozása felől való megnyugvás is szükséges; ez pedig hiányzik akkor, ha megkapja ugyan az orvos néhány percnyi idejét, tanácsát és recipéjét, de látja vagy érzi, hogy az egész csak opus operatum, behatóbb gond, szíves figyelem és egyéni érdeklődés nélkül való formaság. Vannak olyan helyzetek mikor a beteg nem választhatja orvosát: falun, hol csak egy orvos van vagy a kórházban, vagy a nagyobb városok szegény lakosai közt stb. De ilyen helyzetekben is sokszor választ a beteg két lehetőség közt, mert vagy gyógyíttatja magát vagy nem és az előbbit akkor fogja gyakrabban választani, ha az illető kijelölt orvos bebizonyította már előtte, hogy megvannak benne a kívánatos orvosi tulajdonságok. Ennek a viszonynak egy más, egészen természetes alapja is van, t. i. a betegnek az a meggyőződése, hogy amely orvosnak ő kiválasztásával anyagi hasznot okoz, az hozzá természet szerint hívebb lesz, az orvosnak meg az az érzése, hogy a választással és így bizalmával őt megtisztelő emberek iránt hűséggel viseltetni, jót jóval viszonzni tartozik. A szabad választáson alapuló és gyarapodó orvosi gyakorlat egyedül valósítja meg a munka jósága és az anyagi eredmény minősége közötti természetes viszonyt; csaknem lehetetlen elgondolni, hogy az az orvos, kinek javadalmazására nézve egészen közömbös az, hogy

betegei elégedettek-e vele vagy nem, hogy munkája a legjobb-e vagy a leghitványabb, hogy sikerei vannak-e vagy nincsenek és főleg, hogy betegek sok-e vagy kevés, sőt talán fáradságuk szempontjából hasznosabb is neki, ha ugyanazon díjazásért kevesebb beteget fog gyógyítani, hogy az ilyen orvos le ne süllyedjen fejtörés és lelkiismeret nélküli mestersémberré, ki perczek alatt végzi el negyedórás munkáját és idejét, gondját, jó kedvét fizető betegek számára tartja fenn!

Minél fenyegetőbbek azok a *mesterséges* befolyások, melyek az ismertetett módon hatnak az orvosok anyagi és erkölcsi életére, annál természetesebb és annál szükségesebb az orvosoknak olyan *védelmi szervezkedése*, mely az orvosi *jólétet*, az orvosi *szabadságot* s az orvosi *munka értékét* oltalmazza. így keletkezett az orvosi *syndicatusok*, kamarák, szövetségek sok különböző szervezete, hazánkban az Országos Orvos- Szövetség. Úgy veszem észre, hogy a közönség nem látja tisztán ennek céljait s nem részesíti eléggé sem figyelmében, sem rokonszenvében. Nem látnám fejtegetésemet befejezettnek ha ennek a szervezetnek jelentőségét röviden nem tárgyalnám.

Az O. Szöv.-et egyszerűen a munkások szakszervezeteivel azonosítani nem lehet. Ha jól látom, ezeknek célja egyedül a hatalom, melylyel az anyagi jólét fokozását erőszakolják. Soha sem láttam vagy olvastam, hogy a munka és jólét viszonyát természetes módon igyekeznének fejleszteni, hogy a munka jóságának feltételeivel törődjenek, hogy a rossz munkást jóra intenek, hogy a jó munka biztosításával, a munkák jóságának arányában való jutalmazással, tehát az anyagi előnyök mellett az illető szakmunka fejlődésével s a fogyasztók helyzetével törődjenek. Ez az egyoldalú és durván önző törekvés *teljesen idegen* az orvosi szervezkedésektől, kiváltképpen a mi szövetségünktől. Ez is javítani igyekszik az orvosok jólétét, mert sokféle munkájukkal való visszaélésről és elnyomatásukról lehet szó; ez is igyekszik bizonyos "hatalmat szerezni, javítani az erőviszonyokat bizonyos alkudozások és mérkőzések alkalmával; igyekszik hatásos, kemény és sikeres vezetője és képviselője lenni az orvosok összeségének. De fő célja mindig az *erkölcsi* cél; egész munkálkodása azon a tételen alapul, hogy *minél biztosabb jólétben él az orvos, annál több és annál jobb munkát lehet tőle követelni*; felfogása és az

orvosok közt elterjesztett elve az, hogy a jólét fokozása, a működési viszonyok megjavítása a sürgetőbb feladat, az orvosi élet erkölcsi vonatkozásainak ideálisabbá tételét, a munka jóságának szigorúbb ellenőrzését, az orvosi feladatok teljesítésében való fegyelmezést annál könnyebben vállalja azután, ha első, sürgős feladatát megoldotta. A Szövetség életében soha egyszer sem fordult elő olyan korszak mely a kötelességek megszegésével, a sajátképpen orvosi munka megtagadásával járt volna. A Szövetség nemcsak saját feladatát, de az orvosi munkát is ideális módon fogja fel s jól tudja, hogy a közbizalom és becsültetés, melyet egyedül anyagi programmal elveszithet, az orvosi élet alapköve. Az Orvos-Szövetség legalább is olyan arányban működik a társadalom, mint az orvosi kairédekében s a mívelt közönségnek komolyan érdekében állna, megismerni és támogatni a Szövetséget küzdelmeiben, törekvéseiben. Céljai közt első helyen a jó *orvosi munka* biztosítása állván, ezt bővebben magyaráznom felesleges.

Nagy térről összehordott apró fejtegetésekkel nem lehet az orvosok és a társadalom minden, egymással majdnem mindig megegyező, érdekét, viszonyának minden mozzanatát megismertetni. Célom ez nem is lehetett. Végül mégis bátor vagyok néhány tételben összefoglalni nézeteimet.

1. Az orvos tudása és jellembeli tulajdonságai egyenlően fontosak jóléte és becsülete megszerzésére nézve.

2. A társadalomnak az az érdeke, hogy az orvos jó munkájának feltételeit ne rontsa meg semmi sem.

3. Megrontja azt minden, ami az orvost lealacsonyítja vagy munkája jóságától függetlenné teszi: a szegénység és a tömeges munka.

4. A collectivitások rendszere lehetetlenné teszi a jó orvosi munkát, a mely az egyénenkénti gondozáson alapul s megkívánja, hogy személyes és nem hivatalos viszony legyen beteg és orvos közt.

5. Az egészségügyi cultura legfőbb tényezője az orvosok személyes működése és hitele.

6. Az orvosok jólétének erkölcsének, hitelének megoltalmazása társadalmi érdek s az Országos Orvosszövetség ezt az érdeket is szolgálja.

A kötelező szavazás.

Írta: BÚZA LÁSZLÓ.

II.

Értekezésem első részében azzal a kérdéssel foglalkoztam, hogy *jogosult és helyes-e a kötelező szavazás*; lássuk most, hogy *minő elvek szerint kell szabályozni ezt az intézményt?*

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy a kényszer csak a szavazat leadására szorítkozhatik és semmi esetre sem korlátozhatja a véleménynyilvánítás szabadságát. Az államnak nem lehet a polgárokat arra kényszeríteni, hogy meghatározott jelöltek közül egyre feltétlenül leszavazzanak. Ebből szükségképpen következik két dolog. Először, hogy vagy azt kell megengedni, hogy a választók ne csak a jelöltekre, hanem bárkire leszavazhassanak, vagy azt, hogy üres szavazólapokat is adhassanak be, illetőleg nyilvános szavazás esetén kijelenthessék, hogy tartózkodnak a szavazástól.¹⁾ Másodszor hogy a kötelező szavazással a pótválasztások intézménye összeegyeztethetetlen.

Nálunk Magyarországon – mint ismeretes – csak a jelöltek valamelyikére lehet érvényes szavazatot leadni. Ugyanígy többek között Angliában is. Ez a rendszer megakadályozza a szavazatok szétforgácsolódását; de másrésről erősen korlátozza a választási szabadságot. A kötelező szavazással a jelölés nem összeegyeztethetetlen; világosan mutatja ezt

¹⁾ HERRFÜHR még tovább megy. Szerinte csak a szavazás helyén való megjelenésre kell kötelezni a polgárokat s felesleges őket arra kényszeríteni, hogy üres, tehát eo ipso érvénytelen, szavazatokat adjanak le. (Deutsche Juristenzeitung 1896. 3 és k. 1., 23 és k. 1.)

Belgiumnak a példája, ahol a két intézmény egymás mellett áll fenn. De ilyenkor feltétlenül meg kell engedni üres szavazólapok beadását. Ez különben kötelező szavazás mellett mindenesetre megengedendő, még ha nem áll is fenn a candidálás rendszere. Ilyenkor a jogi szabadsága meg van ugyan a választónak arra, hogy bárkire leadhassa szavazatát; de ez a jogi szabadság a valóságban nagyon keveset ér. A választási küzdelem mindig a között a két vagy három jelölt között folyik le, a kinek pártja van s ha valaki nem e jelöltek egyikére, hanem másra szavaz, annak úgy a szavazó, mint a szavazatot nyert egyén szempontjából ugyanaz a hatása, mint az üres szavazólap beadásánál.

Mindössze az a különbség a kettő között, hogy az üres szavazólapok, – amennyiben a választáshoz abszolút többség szükséges – a legerősebb párt kilátásait növelik. Mint-hogy azon gyakorlat mellett, hogy az üres szavazólapokat nem számítják a leadott érvényes szavazatokhoz, az abszolút többséget kevesebb szavazat fogja biztosítani. Azok a választók, akik a jelöltek egyikével sincsenek megelégedve, mégis szívesebben fognak üres szavazólapokat be adni, mint a győzelem minden legkisebb reménye nélkül új jelöltet keresni.

A kötelező szavazás sohasem kényszerítheti a polgárokat materialis, hanem csak formális értelemben vett szavazásra, vagyis csak arra, hogy a szavazási actusban részt vegyenek. Egészen természetesnek látszik most már az az ellenvetés, hogy ilyen körülmények között van-e egyáltalában létjogosultsága a kötelező szavazásnak? Ha a választó üres szavazólapot adhat be, illetőleg nyilvános szavazás esetén egyenesen kijelentheti, hogy nem akar részt venni a szavazásban, nem teljesen ott vagyunk-e, ahol a kötelező szavazás nélkül? Ez az ellenvetés nagyon tetszetősnek látszik, pedig alapszabályában véve téves. Először is nem az az egyetlen oka a szavazástól való tartózkodásnak, hogy a választó nem talál a jelöltek közt megfelelőt. Az abstinenseknek aránylag kis százaléka kerül ki ezek közül. A többiek pedig, akiket más ok tart vissza a szavazástól, nem fognak üres szavazólapot be adni, úgy hogy az üres szavazólapok száma rendszeresen nem nagy. Így pl. Ausztriában az 1907. választások alkalmával azokban a tartományokban, ahol kötelező volt a szavazás, a be-

adott szavazólapoknak mindössze 1.4% volt üres, holott a leszavazok arányszáma körülbelül 12-vel volt nagyobb, mint azokban a tartományokban, amelyek a szavazási kényszert nem fogadták el. Üres szavazólapokat ott is mindig adnak be, ahol nem kötelező a szavazás s így ezt az alacsony arányszámot sem lehet egészen a kötelező szavazás terhére írni.

Másrésről nem áll az sem, mintha az üres szavazólap beadása teljesen egyenlő hatású volna a szavazástól való tartózkodással. Az abstinensek politikai álláspontja egészen homályban marad, míg az üres szavazólap beadásában egy – bár negatív – de határozott állásfoglalás van. Az illető azt juttatja ezzel világosan kifejezésre, hogy a jelöltek egyikének politikai programját sem helyesli. Jogilag az üres szavazólapok természetesen nem fogják befolyásolni a választás eredményét; de politikailag súlylál eshetik a mérlegbe, ha egy választókerületben túlságosan sok üres szavazólapot adtak be.

Ott, ahol a megválasztáshoz abszolút többség szükséges, ha az első szavazás alkalmával a jelöltek egyike sem kapja meg az abszolút többséget, a legtöbb szavazatot nyert két egyén között szűkebb körű választást, u. n. pótválasztást rendelnek el. *A pótválasztások intézménye kötelező szavazás mellett nem tartható fenn.* Pótválasztáson csak a szűkebb körű szavazásra kijelölt egyének egyikére lehet leadni érvényes szavazatot. Az állam pedig nem kényszerítheti a polgárokat arra, hogy két egyén közül egyre feltétlenül leszavazzanak; ez a politikai állásfoglalás szabadságának a korlátozása volna; de nem kényszerítheti a polgárokat arra sem, hogy tudva érvénytelen szavazatokat adjanak le. A pótválasztások intézménye különben is erősen kifogásolható. A legtermészetesebb, valósággal immorális koalíciókat hozza létre a legellentétebb politikai pártok között, csak azért, hogy egyesült erővel fordulhassanak a közös ellenség ellen. A kötelező szavazás nem csak előmozdítaná, hanem egyenesen kikényszerítené ezeknek az immorális koalícióknak az alakulását.

Ha egy állam kötelezővé teszi a szavazást, nagyon kívánatos, hogy *azzal egyidejűleg fogadja el az arányos képviselő rendezését is.*¹⁾ A kötelező szavazásnak két előfeltétele van.

¹⁾ Ugyanígy SPIRA i. m. 49. 1. és TRIEPEL i. m. 32. 1.

Az egyik, hogy az állam feltétlenül biztosítsa a politikai állásfoglalás szabadságát, azt, hogy a választó ne legyen kénytelen meghatározott egyénekre szavazni le, hanem bárkire szabadon leadhassa szavazatát. Másodsor, hogy biztosítsa minden egyes szavazatnak, amelyet kikényszerít, az azt megillető súlyt és befolyást a választások eredményére. Ezt a két követelményt pedig csak az arányos képviselő tudja megvalósítani. Az arányos képviselő feleslegessé teszi a ρ 3-választásokat is.

A kötelező szavazás szabályozásánál főleg három kérdés igényel különös figyelmet. Először, hogy milyen *büntetésekkel sújtsák azokat, akik szavazási kötelességüknek nem tesznek eleget*, másodsor, hogy *milyen okok alapján lehet az elmara-dást igazoltnak tekinteni*; harmadszor, hogy *milyen hatóságok járjanak el a büntetés kiszabásánál, illetőleg az igazolásnál*? Ezeket a kérdéseket fogjuk a következőkben tárgyalni az idevonatkozó pozitív államjogi szabályok ismertetésével kapcsolatban.

A kötelező szavazás gondolatával legelőször Franciaországban találkozunk. Aurons községnek 1789. évi márczius 29-iki cahier-je, melyet megválasztott képviselőjének adott, veti fel legelőször ezt az eszmét.¹⁾ A kötelező szavazás eszméje tehát az európai continensen éppen olyan régi, mint az általános választói jog gondolata; míg azonban az általános választói jog meghódította csaknem az összes culturállamokat, addig a kötelező szavazás eszméje nagyon kevés államban talált elfogadásra.²⁾

A kötelező szavazás intézményét meg kell különböztetnünk bizonyos rokon intézményektől, amelyekben ugyanaz a gondolat nyilatkozik ugyan meg; de amelyek a kötelező szavazás fogalma alá még sem vonhatók.

Így nincs kötelező szavazás a svájci u. n. Landsgemeinde-Cantonokban, Úriban, Glarusban, a két Unterwal-

¹⁾GEFFCKEN: Die Wahlpflicht. Zeitschrift für Politik. II. kötet 158. és k. 1.

²⁾ A dolog természete szerint csak általános választói jog mellett merülhet fel a kötelező szavazás gondolata. Ahol magas cenzushoz van kötve ez a jog s csak kevesen vehetnek részt a szavazásban, a választói jog mint privilégium él a köztudatban s ez a szavazási kényszert fogalmilag kizárja.

denben és a két Appenzellben. Ezek a törpe cantonok közvetlen demokráciák, ahol az összes felnőtt polgárok, illetőleg azoknak minden évben összetűlő gyűlekezetei, az u. n. Landsgemeindék intézik körülbelűl ugyanazokat az állami ügyeket, amelyek egyebűtt a parlament hatáskörébe vannak utalva. Ezek a Landsgemeindekon való megjelenés minden polgárnak jogi kötelességét képezi.¹⁾ Kétségtelen, hogy ebben ugyanaz a gondolat nyilvánul meg, mint a kötelező szavazásban; de ezért a két intézmény mégis lényegesen különbözik egymástól, mert különbözű az a szerep, amelyet a polgárok az állam politikai életében játszanak s egészen másra irányul a kényszer az egyik, mint a másik esetben.

Hasonlóképpen nincs kötelező szavazás azokban az államokban sem, ahol közvetett a választás és az electorok vannak kötelezve arra, hogy a választási actusban részt vegyenek, mint Sachsen-Koburg-Gothában, Sachsen-Weimar-Eisenachban stb. Az electorok jogállása egészen más, mint a választópolgároké. Az elector egy mandátumot vállal el s így a választásban való részvétel szükségképpen jogi kötelességét képezi, ha nem is az állammal, de mindenesetre a megbízókkal, az ősválasztókkal szemben. Politikai szempontból is egészen más a helyzet. Az electorok esetleges elmaradása éppen azért, mert kevesen vannak s egy-egy elector sok polgárnak a politikai véleményét képviseli, sokkal nagyobb mértékben befolyásolja az igazi nemzeti akarat kialakulását, mintha egy-egy választó marad el, aki csak a saját nevében szavaz. Ha a választói törvény a polgároknak csak közvetve enged befolyást a parlament megalakítására, biztosítani kell legalább azt, hogy ez a minimumra reducallt befolyásuk az electorok révén csakugyan érvényesűljön.

Lichtensteinban viszont az ősválasztókra van kötelezővé téve a szavazás. Az alkotmánytörvény 87. §-a kimondja, hogy az electorok választásában minden ősválasztónak részt kell vennie. Aki alapos ok nélkül távol marad a szavazástól, egy forint pénzbűntetést fizet, amely az országos szegényalap javára esik. Az electorokra nézve nem kötelező a szavazás-

¹⁾ DEPLOIGE: Le vote obligatoire en Suisse. Bruxelles. Külön lenyomat a Revue générale 1893 márcziusi fűzetéből 8. és k. 1.

ban való részvétel. Jogi kötelesség tehát itt nem a képviselő, hanem az elector-választásokra vonatkozólag áll fenn s így tulajdonképpen Lichtensteint sem vonhatjuk azok közé az államok közé, amelyek a kötelező szavazás intézményét elfogadták.

A kötelező szavazás csak a *parlamentari tagok közvetlen választásában való részvételnek a jogi kötelességét jelenti*. Ilyen értelemben vett kötelező szavazás egyes svájci cantonokban, Belgiumban, Ausztriában és Spanyolországban van. Ezek között az államok között vannak kis és nagy államok, monarchiák és demokráciák egyaránt, miből következik, hogy a kötelező szavazást nem lehet sem a kis államok, sem a demokráciák jellegzetes jogintézményének tekinteni. VUTKOVICHNAK az az állítása, hogy a kötelező szavazás mindenütt szinte naptárszerű pontossággal maga után vonja a referendum intézményét, legfeljebb a svájci cantonokra vonatkozólag fogadható el. A kötelező szavazást nem lehet az alkotmányjog demokratikusabbá válásának jele gyanánt tekinteni, annival kevésbé, mert – mint fentebb megállapítottuk – a kötelező szavazás a gyakorlatban rendszeren az általános választói jog correctivuma gyanánt szerepel s így tulajdonképpen egy demokratikus eszme teljes érvényesülését akarja megakadályozni.

A svájci cantonok közül jelenleg kötelező a szavazás St. Gallenben, Thurgauban Aargauban és Schaffhausenben. Ismerte a szavazási kényszert Solothurn és Basel-Land cantonok államjoga is; de az előbbi 1899-ben, az utóbbi 1892-ben elejtette ezt az intézményt, Basel-Stadt cantonban pedig 1904-ben tettek kísérletet a kötelező szavazás behozatalára, de a polgárok referendum útján elvetették az erre irányuló törvényjavaslatot. Ez utóbbi adatok világosan mutatják, hogy a kötelező szavazás eszméje Svájcban is nemcsak tért nem tud hódítani, de egyenesen tért veszít s így nem valószínű, hogy DEPLOIGE-nak az a jövendölése beteljesedjék, hogy a kötelező szavazást idővel az összes cantonok, sőt minden bizonynyal maga a szövetséges állam is elfogja fogadni.

Sokan Zürichet is azok közé a cantonok közé számítják ahol kötelező a szavazás; pedig Zürichben nincs szavazási kényszer, a polgárok mindössze arra vannak kötelezve, hogy

azt az igazoló-lapot, amelylyel a választási urna előtt kell legitimálniuk magukat, egy meghatározott időn belül bemutatásuk vagy visszaküldjék. Csak azokat büntetik, akik ennek a kötelességüknek nem tesznek eleget s az igazoló-lapot visszatartják. A nagyon alacsony pénzbüntetés tulajdonképpen illeték, amelyet a legitimáló-lap hivatalos úton való bevonásáért kell fizetni. Ellenben tényleg van kötelező szavazás Graubündenben. A cantonalis államjog ugyan nem ismeri ezt az intézményt, de a községek és kerületek (Kreis) saját területére nézve kötelezővé tehetik a szavazást, mivel az ottani közjog értelmében törvényhozói illetékességgel bírnak mindazokban a kérdésekben, amelyeket a canton nem vont kifejezetten hatáskörébe. Chur város és Mayenfeld-Kreis tényleg be is hozták a szavazási kényszert¹⁾ St. Gallen 1835-ben, Schaffhausen 1852-ben, Thurgau 1870-ben, Aargau pedig 1871-ben fogadta el a kötelező szavazást. A négy cantonnak az államjoga a részletekben nagyon eltérő intézkedéseket tartalmaz; egyben azonban megegyeznek, t. i. abban, hogy sanctio gyanánt mindenütt alacsony pénzbüntetés van megállapítva. Meg kell még jegyeznünk, hogy Bern, Zug, Schwyz és Neufchatel cantonokban is kötelező a szavazásban való részvétel, minthogy azonban ez az intézkedés sanctióval nincs ellátva, a kötelezésnek csak declaratorius jellege van s így nincs a szó igazi értelmében vett kötelező szavazásról.

Belgiumban a törvényhozás az alkotmánytörvény 1893-iki revisioja alkalmából fogadta el a kötelező szavazás intézményét. Az alkotmány törvény (48. §.) azonban csak az elvet mondja ki (Le vote est obligatoire). Az intézmény részletes szabályozást az 1894. június 28-iki választási törvény által nyert, melynek 220-223. szakaszai intézkednek ide vonatkozólag.

Ausztriában 1907-ben hozták be facultative a kötelező szavazást. Az 1907 június 26-iki törvény 4. § a az egyes országok törvényhozásaira bízta annak meghatározását, hogy a választóknak az illető országban jogi kötelességük legyen-e a szavazásban való részvétel. Az országos törvényhozások, amennyiben elfogadják a kötelező szavazás intéz-

¹⁾ TRIEPEL i. m. 56. 1.

menyét, azt tetszésük szerint szabályozhatják; a birodalmi törvény semmiféle intézkedést nem tartalmaz ide vonatkozólag. Legelőször Alsó-Ausztria tette kötelezővé a szavazást az 1907. február 13-iki törvénnyel. Sziléziában az 1907 márczius 20-iki, Voralbergben az 1907 április 4-iki, Morvaországban az 1907 április 4-iki, Salzburgban az 1907 április 11-iki, Felső-Ausztriában az 1907 április 11-iki, Bukovinában pedig az 1911. évi februárius 2-iki törvény hozta be a szavazási kényszert. Mindezek a törvények az alsó-ausztriai törvény mintájára készültek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Szilézia és Salzburg csak ideiglenesen, mintegy kísérletképpen fogadta el ezt az intézményt; az idevonatkozó törvények hatálya 1912. évi december hó 31-éig terjedt.

Ausztriával egyidőben fogadta el a kötelező szavazást Spanyolország is az 1907 augusztus 8-iki törvénnyel.

Lássuk, hogy milyen büntetéseket állapítanak meg ezek a törvények.

A svájci cantonokban, mint említettük, alacsony pénzbüntetések vannak megállapítva. St. Gallenben 2 fr, Thurgauban 1 fr, Aargauban 1-4 fr, Schaffhausen 2 fr. Sokkal változatosabb a belga törvény büntetési rendszere. A szavazástól első ízben való nem igazolt tartózkodás a körülményekhez képest megrovással vagy 1-3 fr. bírsággal büntetetik. Hat év alatt való visszaesés esetén a bírság 3-tól 20 frtg terjedhet. A pénzbüntetést szabadságvesztésbüntetéssé átváltoztatni nem szabad. Tíz év alatt való másodszori visszaesés esetén ugyanezen büntetésen kívül a választó nevét kifüggesztik egy hónapi időre lakóhelye községházának a homlokzatán. Ha valaki tizenöt év alatt négyszer egymásután sem vesz részt a szavazásban, ugyanez a büntetés alkalmazandó. Az illetőt ezenkívül a választók névjegyzékéből tíz évre törlik, amely idő alatt nem kaphat semmiféle kitüntetést, kinevezést és előléptetést sem a kormány, sem a tartományi vagy községi közigazgatás részéről.

Az 1907. febr. 13-iki alsó-ausztriai törvény 1-től 50 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel sújtja azokat, akik szavazási kötelezettségüknek nem tesznek eleget. A büntetés kiszabásánál a törvény rendelkezése szerint a választó személyi körülményeire és gazdasági helyzetére is tekintettel kell lenni.

Visszaesés esetén magasabb pénzbüntetés állapítandó meg a fentebbi keretek között. A többi ausztriai törvények teljesen ugyanezeket a rendelkezéseket tartalmazzák; mindössze a felső-ausztriai törvény tér el a többiektől annyiban, hogy a visszaesésre vonatkozólag nem intézkedik.

Nagyon érdekes a spanyol törvény büntetési rendszere. Ezen törvény 84. §-a értelmében az a választó, aki alapos ok nélkül elmulasztja szavazatát leadni, a következőképpen büntetetik: Először is publikálják a nevét, mint aki elmulasztotta polgári kötelességét teljesíteni; amennyiben a megbüntetett választó közigazgatási tisztviselő, ez a büntetés esetleges előléptetésénél is figyelembe vétetik. Másodszor állami adójának 2%-át fizeti, mint pénzbüntetést mindaddig, amíg egy későbbi választásnál le nem szavaz. Ezenkívül ha az illető az államtól, tartománytól, vagy községtől fizetést, tiszteletdíjat, vagy járadékot húz, ebből az összegből 1%-ot levonnak büntetés gyanánt mindaddig, amíg az illető a legközelebbi választásban részt nem vesz. Visszaesés esetén a választó a fenti büntetéseken kívül új büntetésként elveszíti a jogot, hogy közhivatalt viseljen arra az időre, amíg a szavazástól tartózkodik. A 85. § értelmében közhivatalt csak az nyerhet, aki hivatalos bizonyítvánnyal igazolja, hogy a legutóbbi képviselőválasztás alkalmával leszavazott, illetőleg, hogy ez alól a törvényes kötelezettség alól mentes.

A pozitív államjogokban tehát a következő büntetések szerepelnek: 1. megrovás, 2. pénzbüntetés, 3. az illető nevének nyilvános kifüggesztése, 4. a választói jogtól, általában a politikai jogoktól való megfosztás, ideértve a közhivatalok viselésére vonatkozó képességet is.

A büntetések helyes megállapítása nem könnyű feladat. Az alkalmazandó büntetésnek nem szabad túlságosan súlyosnak lenni. A büntetés mindig kell, hogy arányban legyen az elkövetett cselekmény súlyával. Éppen ezért természetes, hogy azokat, akik szavazási kötelezettségüknek nem tesznek eleget, nem lehet ugyanazzal a büntetéssel sújtani, mint a gyilkosokat, vagy a rablókat. De túlszigorú büntetések alkalmazása nem is volna czélszerű. Ha valahol, úgy itt különösen szükséges, hogy a büntetésnél ne a megtorlásnak, hanem a javításnak és nevelésnek a gondolata lépjen előtérbe. Hasznos

polgárokká akarjuk nevelni azokat az indolenseket, akik nem törődnek az állam ügyeivel. Nagyon súlyos büntetésekkel pedig éppen az ellenkező hatást érnők el: igen könnyen az állam elkeseredett ellenségeivé tehetnök őket.

De másrésről nem szabad a büntetésnek túlságosan enyhének sem lenni. Ha alacsony pénzbüntetés van megállapítva, a szavazási kényszer csaknem egészen hatástalan marad, mert főleg a vagyonosabb egyének szívesen meg fogják magukat egy pár koronával váltani a szavazási kötelezettség alól. Az enyhe büntetés alig ér többet, mint a szavazásnak minden sanctio nélkül jogi kötelességgé való ünnepélyes declarálása. A büntetésnek harmadszor egyéninek kell lenni, vagyis kell, hogy ne legyen könnyen másra átruházható. A pénzbüntetés éppen ebből a szempontból nem mondható eszményinek. Megtörténhetik, hogy azok a pártok, amelyeknek érdekük, hogy egyes választók tartózkodjanak a szavazástól, magukra vállalják a pénzbüntetés kifizetését s ezzel illusoriussá teszik a szavazási kényszert. A büntetésnek végül olyanak kell lenni, amely individualizáló, vagyis, amelyet könnyen lehet idomítani az indolens választó egyéni körülményeihez. Fix büntetési tételeket állapítani meg, éppen ezért nem helyes. Ugyanaz a pénzbüntetés pl. sokkal nagyobb mértékben sújtja a szegény, mint a gazdag választót, daczára annak, hogy mind a ketten ugyanazt a hibát követték el, sőt a gazdag választó subjectiv bűnössége esetleg még nagyobb fokú.

Ezeket az elméleti követelményeket természetesen sokkal könnyebb felállítani, mint olyan büntetéseket találni, amelyek mindezeknek a szempontoknak megfelelnek.

Hogy *szabadságvesztés* büntetésről nem lehet szó, az magától értetődik. A szabadságvesztés-büntetés nem állana arányban az elkövetett cselekmény súlyával. A legsúlyosabb politikai büntetésekkel szemben is egy különleges és kiváltáságos formáját alkalmazzák a szabadságvesztés-büntetésnek: az államfogház-büntetést, annál kevésbé volna tehát indokolt a nem szavazókat sújtani közönséges szabadságvesztéssel. Az államfogház sem lenne czélszerű büntetés. Ha egy pár napra, vagy éppen egy pár órára tömegesen államfogházba zárnák a nem szavazókat, még nagyobb mértékben leszállítanák ennek a különben is operetteszerű büntetésnek a komolyságát.

Tekintetbe jöhet, mint büntetés, a megrovás, a nem szavazók neveinek nyilvános helyen való kifüggesztése, a pénzbüntetés, az illető kerület képviselőküldési jogának felfüggesztése, a választói jogtól való megfosztás s végül a kizárás minden közhivatal viseléséből.

A *megrovást* sokan czéltalan büntetésnek tartják, amely semmivel sem ér többet, mint a szavazási kényszernek minden sanctio nélküli megállapítása. Ehhez a nézethez azonban nem csatlakozhatunk. Ha egyrésztől kétségtelen is, hogy a megrovás sok választóval szemben hatástalan marad, másrésztől az is bizonyos, hogy nagyon alkalmas eszköz éppen a nagyobb műveltségű, tehát értékesebb választók indolentiajának a megtörésére, akik nem szívesen teszik ki magukat nyilvános megrovásnak s akiket ez a büntetés még érzékenyebben sújt, mint egy pár korona pénzbírság. SPIRA, aki elvi ellensége a kötelező szavazásnak, az összes alkalmazható büntetések *közül* ezt *tartja* a legkevésbé kifogásolhatónak.¹⁾

Teljesen ugyanez a helyzet a nem szavazók neveinek a *plakatírozásánál* is; ez tulajdonképen szintén nem egyéb, mint megrovás, amely széleskörű nyilvánosság mellett történik. Sokan ezt a büntetést is czéltalannak és hatástalannak tartják. COUTANT szerint nem is lehet komolyan büntetésnek nevezni.²⁾ Pedig bizonyos, hogy a jobbérzésű választók kellemetlen büntetésnek fogják találni, ha nevüket kifüggesztik a közházán, esetleg a lapokban is közzéteszik, mint olyanokét, akik nem teljesítik állampolgári köteleességeiket. Senki sem fog szívesen szerepelni egy listán hírhedt iszákosokkal és csavargókkal, a társadalomnak azzal a söpredékével, amelyet a teljes tudatlanság tart vissza a szavazástól. SPIRA kifogásolja, hogy a büntetés nem sújtja egyenlő mértékben a polgárokat, míg az egyiket nagyon súlyosan érinti, addig a másik fel sem teszi nevének nyilvános plakatírozását. Ebből amiben legfelebb az következik, hogy nem volna helyes egyedül alkalmazni ezt a büntetést, hanem össze kellene azt kapcsolni más büntetési nemekkel, amelyek viszont a kevésbé érzékeny választókat fogják sújtani.

¹⁾ I. m. 99. l.

²⁾ I. m. 204. l.

A plakátozásnak az az előnye is megvan, hogy nyilvánosságra hozza a nem szavazók neveit. Ezek ily módon a legközelebbi választás alkalmával mindenesetre erős rábeszélésnek lesznek kitéve az egyes pártok részéről, ami viszont jó hatással lesz az abstinensek számának a csökkenésére. ¹⁾ SPIRA azt is felhossa, hogy a plakátírozás nem egyeztethető össze a szavazás titkosságának elvével.²⁾ Holott a szavazás titkossága nem arra vonatkozik, hogy a választó részt vett-e vagy nem a szavazásban, hanem, hogy kire szavazott s így nincs is mit titokban tartani.

Mindazok az államok, amelyek elfogadták a kötelező szavazás intézményét, alkalmazták a nem szavazókkal szemben a *pénzbüntetést*. És pedig vagy egyedüli büntetés gyanánt van a pénzbüntetés megállapítva, mint a svájci cantonokban, vagy más büntetésekkel együtt egy összetett büntetési rendszerben szerepel, mint Belgiumban, az osztrák tartományokban és Spanyolországban.

Az irodalomban erősen vitatott kérdés, hogy helyes-e a nem szavazókat pénzbüntetéssel sújtani. MEYER ³⁾ és VUTKOVICH ⁴⁾ helyesli ezt a rendszert, míg COUTANT,⁵⁾ MOREAU ⁶⁾ és SPIRA ⁷⁾ határozottan ellene foglalnak állást.

A pénzbüntetés mindenekelőtt nem rendelkezik a büntetés egyik lényeges kellékével: igen könnyen átruházható. Könnyen megtörténhetik, hogy a választók helyett az egyes pártok fogják fizetni a kiszabott bírságot. A pénzbüntetés, ha fix tételben van megállapítva, nem is igazságos. Míg a szegény embert erősen sújtja, addig a gazdagra nem jelent érzékeny vagyoni veszteséget s így nem is igazi büntetés. Ezen az aránytalanságon lehet ugyan segíteni, ha progressív pénzbüntetést állapítunk meg, esetleg az illető választó által fizetett állami egyenes adó összegétől tesszük azt függővé, amint a spanyol törvény teszi. Ez a törvény egy egészen új elvet

¹⁾ MOREAU i. m. 60.

²⁾ i. m. 101 – 102 l.

³⁾ MEYER: Das Parlamentarische Wahlrecht. 658 l.

⁴⁾ i. m. 125 és b. 1.

⁵⁾ i. m. 56 es b. 1.

⁶⁾ i. m. 192 es b. L

⁷⁾ i. m. 10.3 es b. 1.

tartalmaz, amelynek az alkalmazástól a büntető törvényhozások mindeddig visszariadtak. A büntető törvények sem fix tételeket állapítanak ugyan meg, hanem rendszeren egy maximumot és egy minimumot; de a büntetési összegnek ezek között a keretek között való kiszabása az egyes konkrét esetekben első sorban a bűnösség foka és nem a tettes vagyoni helyzete szerint igazodik. A francia írók, MOREAU és COUTANT a jogegyenlőség elvét látják a progressív pénzbüntetés által megsértve. A nem szavazók – azt mondja COUTANT – valamennyien ugyanazt a hibát követik el, éppen ezért nem lehet őket különböző büntetéssel sújtani.

Ha ezt az álláspontot nem fogadhatjuk is el, mi is nagyon megfontolandónak tartjuk ennek az elvnek az alkalmazását. A büntetés kiszabásánál nagyon bajos arra lenni tekintettel, hogy a büntetést egyéni körülményeinél fogva milyen mértékben sújtja a büntetés. Ebből az következne, hogy a szabadságvesztés-büntetés kiszabásánál is tekintettel kellene lenni az illető egészségi állapotára s orvosi vélemény alapján szabni ki hosszabb vagy rövidebb tartamú szabadságvesztés-büntetést, mert hiszen egy gyenge szervezetű, beteges emberre nézve két-három évi elzárás éppen annyit jelenthet, mint egy másakra nyolcz vagy tíz esztendei. Az azonban bizonyos, hogy a progressív pénzbüntetés, ha elméleti szempontból talán kifogásolható is, a fix pénzbüntetés legnagyobb fogyatékoságával, azzal, hogy nem egyenlő mértékben sújtja az abstinenseket, nem bír. A pénzbüntetés ellen az a kifogás is jogosan felhozható, hogy nem elég súlyos. A büntetőtörvények a pénzbüntetést a legkevésbé súlyos cselekményekkel, főleg a kihágásokkal szemben alkalmazzák, mint egyedüli büntetést. Egészen helyes, jegyzi meg MOREAU, ¹⁾ hogy ha az abstinencia igazán nemzeti szerencsétlenséget jelent, akkor nevetséges a nem szavazókat ugyanazzal a büntetéssel sújtani, mint a legjelentéktelenebb rendőri szabálynak az át-hágóit.

A pénzbüntetésnek s különösen a progressív pénzbüntetésnek az igazi alkalmazási tere a nyereségvágyból elkövetett cselekményekkel szemben van. Ha a nem szavazókat pénz-

¹⁾ i. m. 59 l.

büntetéssel sújtjuk, ez nem fogja eléggé kidomborítani az elkövetett cselekmény természetét, azt, hogy itt egy állampolgári kötelesség nem teljesítéséről van szó. Ez a büntetés a gyakorlatban könnyen a megváltás jellegét öltheti magára. A közönség úgy fogja tekinteni, kü önösen az alacsony összegű fix pénzbüntetést, mint olyan összeget, amelynek a fizetésével bárki megválthatja magát a szavazási kötelezettség alól. Ilyen körülmények között nem egészen alaptalan MOREAU-nak az az állítása, hogy a polgári kötelességeket minden pénzbüntetés degradálja. Ha bárki megválthatja magát egypár koronával a szavazási kötelezettség alól, az a színezete lesz a dolognak, mintha az állam az egyes választók szavazatát egypár koronára értékelné.

A pénzbüntetés könnyen kivethető és végrehajtható, ez a gyakorlati szempont az oka annak, hogy minden államban, amelyben a szavazás kötelező, alkalmazást nyert, dacára, hogy elméleti szempontból kifogás alá esik.

A pénzbüntetésnek van egy másik alakja is, amelylyel szemben még erősebb kifogások támaszthatók. Ez az a rendszer, amely szerint, ha a választók nem vesznek részt a törvény által megállapított számmal a szavazásban és új választás lesz szükségessé, ennek az új választásnak a költségeit a nem szavazók fizetik. Ez elsősorban nem is igazi büntetés, csak az okozott költségeknek a megtérítése. Másodsor hibája, hogy ha a választók a törvényes számmal leszavaznak, a nem szavazókat semmi büntetés nem éri; hogy minél többen tartózkodnak a szavazástól, egyre annál kisebb büntetés esik végül, mivel a második szavazás a leszavazók számára való tekintet nélkül érvényes, azokat a választókat, akik a második szavazásban sem vesznek részt s így rövid időn belül visszaesnek, semmi büntetés nem éri. Ezt a büntetést állapította meg többek között az 1881-iki bajor s az 1848-iki württerr.-bergi törvény közvetett választás a nem szavazó electorokkal szemben.

A belga és a spanyol törvény ismeri mint büntetést a *választó jog elvonását* azoktól, akik szavazási kötelezettségüknek nem tesznek eleget. Az irodalomban is vannak lelkes hívei ennek a büntetésnek (VUTKOVICH, COUTANT, MOREAU). Ebben a büntetésben quasi a talio elve nyilatkozik meg: az

illető politikai kötelességét nem teljesíti s ezért egy politikai jogát vonják meg.

Önként kínálkozik azonban egy ellenvetés, az t. i., hogy nem visszás, sőt nevetséges dolog-e azokat, akik szavazási kötelezettségüknek nem tesznek eleget, azzal büntetni, hogy felmentjük őket ennek a kötelességnek a teljesítése alól? Az abstinentiát akarjuk megszüntetni s e czélból jogos alapon nyugvó abstinentiákat teremtünk, egyenesen abstinentiára kényszerítünk egyeseket. Sokan idézik egy szellemes francia írónak, SARCEY-nek azt a mondását, hogy büntetés-e az, ha egy nem dohányost eltiltunk a dohányzástól? Ez az ellenvetés igen tetszetősnek látszik, pedig alapjában véve téves. Nagyon sok dolognak az értékét csak akkor ismerjük meg, amikor elveszítjük. Nagy különbség van aközt, ha valamit önként nem akarunk tenni, vagy ha el vagyunk tiltva annak a tevésetől. Egy választó sem fog örülni neki, ha egyszersmindenkorra törlik a választók névjegyzékéből, még ha ma nem vesz is részt a szavazásban. Egy pár év alatt megváltozhatnak a viszonyok s neki a szavazati jogra, amelyet ma semmirs sem becsül, nagy szüksége lehet. Ez a büntetés továbbá maga után vonja nemcsak az activ, hanem a passiv parlamenti választói jog elvesztését is; a megválaszthatóság jogáról pedig a legtöbben már éppen nem fognak szívesen lemondani. Sőt a törvényhozó még tovább mehet s kimondhatja, hogy azok, akik büntetés gyanánt a választók névjegyzékéből töröltettek, ennek a büntetésnek a tartama alatt ki lesznek zárva az összes községi és törvényhatósági (tartományi) választásokból, általában minden közfunctionak a viseléséből, amint ezt a belga és a spanyol törvény ki is mondja. Ez a büntetés tehát nemcsak az alól a kötelezettség alól való felmentését jelenti a polgároknak, amelyet ők különben sem akarnak teljesíteni.

Az az álláspont, hogy ez a büntetés ellentétben áll a parlamenti választói jog lényegével, nem fogadható el. A parlamenti választói jog nem velük született joguk az egyeseknek, amely tőlük el nem vonható. Különben is a büntetőtörvények ismerik a politikai jogok felfüggesztését, mint büntetést. Itt tehát nem új és szokatlan büntetési nem alkalmazásáról van szó. Legfelebb az lehet vitás, hogy helyes-e a nem szavazókat ugyanazzal a büntetéssel sújtani, amelyet a közönséges büntettesek

közül rendszeren csak azokkal szemben alkalmaznak, akik erkölcsi szempontból különösen súlyos kifogás alá esnek? Minden esetre különös dolog, hogy ugyanazok az írók, akik nevetségessnek és hatástalannak tartják ezt a büntetést, másrészről annak a túlságos súlyos voltát kifogásolják.¹⁾ Pedig azokkal a polgárokkal szemben, akik makacsul vonakodnak a parlamenti választásokban résztvenni s akik ezzel kimutatják az államügyek iránti teljes indolentiájukat, egészen természetes büntetés a politikai életből való kizárás. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy csak többszöri visszaesés után szabad kiszabni ezt a büntetést. A belga törvény is csak azokat fosztja meg a szavazati jogtól, akik négy egymásután következő választásban nem vesznek részt s a spanyol törvény is csak visszaesőkkel szemben alkalmazza.

MOREAU a kötelességmulasztó polgárokat a családi tanácsból, a gyámságból és gondnokságból is ki akarja zárni.²⁾ Ez azonban már túlzás, amely semmivel sincs indokolva.

CASTELLANE 1872-ben a francia képviselőházban azt javasolta, hogy ha valamelyik választókerületben a választók egy nyolczad része sem szavaz le, az *illető kerület képviselőküldési joga függesztessék fel.*³⁾ A parlamenti jogban nem ismeretlen egyes választókerületek képviselőküldési jogának büntetés gyanánt felfüggesztése; az angol, sőt a magyar közjog is ismeri. A kötelező szavazás sanctiója gyanánt azonban nem lehet elfogadni ezt a büntetést. Ez nem az abstinenseket, hanem azokat a lelkiismeretes választókat sújtaná, akik részt vettek a szavazásban, semmivel sem emelné a leszavazók számát és tömeges választóstrike esetén óda vezethetne, hogy a parlament nem lenne képes megalakulni.

Ha egy állam elfogadja a kötelező szavazás intézményét, leghelyesebb, ha összetett büntetési rendszert alkalmaz: kezdetben a megrovást, esetleg a nem szavazók neveinek nyilvános kifüggesztését, ismételt visszaesés esetén pedig törli a nem szavazókat a választók névjegyzékéből s egyidejűleg kizárja őket minden közfunktio viseléséből.

Nem könnyű dolog a *mentességi okok* megállapítása sem.

¹⁾ Pl. SPIRA i. m. 110. és h. 1.

²⁾ i. m. 62. 1.

³⁾ VUTKOVICH: i. m. 12., 13. 1.

Természetes, hogy azt a választót, aki elmaradását alapos okokkal igazolni tudja, nem lehet megbüntetni. Csak az a kérdés, mit kell alapos oknak tekinteni? Sokan (pl. MOREAU és COUTANT) egészen szabad kezet akarnak a bírónak adni az igazolásnál. Hivatkoznak arra, hogy csak az összes körülmények figyelembe vételével lehet eldönteni, forgott-e fenn a concret esetben alapos akadály. A törvényhozónak nem lehet előre kimerítően szabályozni a mentességi okokat; a bírónak kell bízni az igazolást, aki közel áll a választóhoz s akinek módjában van latolgatni a concret eset összes körülményeit.

Ez az álláspont azonban nagyon veszedelmes. A legnagyobb önkényre vezethetne, ha a bírónak teljesen szabad kezet engednénk ebben a kérdésben. Könnyen megtörténhetné, hogy pártszempontból érvényesülnének az igazolásnál; egyes bírák esetleg egészen elfogadhatatlan okok alapján is igazolnák az elmaradást s így a szavazási kényszer a gyakorlatban illusoriussá vélnék. De másrészt az is kétségtelen, hogy a bírónak feltétlenül kell bizonyos latitude-ot engedni s nem szabad a törvényben olyan kimerítően szabályozni a mentességi eseteket, hogy a bírónak a concret eset körülményeinak a mérlegelésétől teljesen el legyen zárva.

A belga és a felső-ausztriai törvény nem sorol fel mentességi okokat, egészen szabad kezet ad a bírónak az igazolásra. A felső-ausztriai törvény 2. §-a szerint: »az a választó tekintendő igazoltnak, akinél az összes körülmények méltányos figyelembe vételével valószínűnek nem tekinthető, hogy a választási actustól csak azért maradt távol, hogy a szavazási kötelezettség alól ki ne loigpiii magát«. A többi törvény taxatív felsorolja a mentességi eseteket; legrészletesebb St. Gallen svájci canton ide vonatkozó törvénye, amely többek közt azt is megállapítja, hogy a temetés csak rokonoknál s csak negyedfokig fogadható el mentességi ok gyanánt.¹⁾

Az alsó-ausztriai törvény 3. §-a szerint akkor lehet igazolni az elmaradást: 1., ha a választó betegsége vagy gyen-

⁴⁾ Ez a törvény a következő mentességi okokat állapítja meg: »Maladie notoire de l'électeur; maladie grave d'un proche parent attesté par le médecin; exercice de certaines professions; naissance d'un enfant pour le père; baptême d'un enfant pour le parrain; inhumation d'un défunt pour les parents jusqu'en quatrième degré inclusivement; résidence prolongée de électeur en dehors de la commune.

gesége miatt akadályozva volt a megjelenésben, 2., ha hivatali vagy »halaszthatatlan foglalkozásbeli kötelességei tartották vissza, 3., ha Alsó-Ausztria határain kívül úton volt, 4., ha családja valamely tagjának betegsége vagy más halaszthatatlan családi ügy akadályozta a megjelenésben, 5., ha forgalmi akadályok, vagy egyéb kényszerítő körülmények tartották vissza. Az alsó-ausztriai törvény tehát taxatív felsorolást ad; de olyan tágan írja körül az egyes mentességi okokat, hogy a bírónak alkalmá nyílik a concret eset körülményeinek mérlegelésére. A többi osztrák törvény is körülbelül ugyanazokat a mentességi okokat sorolja fel, mint az alsó-ausztriai.¹⁾

A gyakorlatban egészen az igazolás kérdésén fordul meg a kötelező szavazás intézményének a sikere. Éppen ezért ennek a kérdésnek a szabályozásánál különös körültekintéssel kell eljárni. Ha a törvényhozó túlszigorúan állapítja meg a mentességi okokat s a gyakorlatban nehéz az igazolás, ellen-szenvessé válik a kötelező szavazás; de másrésről nem lehet a HERRFURTH álláspontjára sem helyezkedni, aki minden igazolást elfogadhatónak tart, amelynek az indokolása nem látszik frivolnak.²⁾ A felső ausztriai törvény körülbelül erre az álláspontra helyezkedett. Pedig egy ilyen törvény, főleg ha a gyakorlatban is enyhe alkalmazást nyer, egészen illusoriussá teheti a szavazási kényszert.

Az igazolási eljárásnak gyorsnak és mégis alaposnak kell lenni. Két olyan követelmény, amely nehezen egyeztethető össze. Tekintettel arra, hogy igen sok esetben kell eljárni, alig lehet szó két- vagy háromfokú felelővitelről; ez túlterhelné munkával az illető hatóságokat. De másrésről a sommás eljárás sem kívánatos. Nagyon súlyos büntetések nyerhetnek alkalmazást, az illetőnek a választók névjegyzéből való törlése, esetleg az összes közfunctiókból való kizárása; ilyen szigorú büntetést pedig nem lehet sommás eljárás alapján, minden felelővitel kizárásával szabni ki.

¹⁾ A sziléziai és a morva törvény a 70. életévüket betöltött egyéneket minden további igazolás nélkül felmenti a szavazási kötelezettség alól. Aargauban a 66., Thurgauban a 60. életév betöltését fogadják el mentességi ok gyanánt.

²⁾ HERRFURTH: Reichstagwahlrecht und Wahlpflicht. Deutsche Juristen Zeitung. I. kötet, 24 l.

Az is nehéz kérdés, hogy *milyen hatóságra bízzuk az igazolást*. Az esetek nagy száma miatt az esküdtbíróság alig jöhet tekintetbe; leghelyesebb, ha van, az *alsófokú közigazgatási bíróságot* ruházni fel ezzel a hatáskörrel. A közigazgatási hatóságok esetleg pártszempontok szerint ítélnének, a közönséges bíróságokat pedig nem volna helyes ilyen természetű ügyek intézésével megbízni. Belgiumban a békebírák, Ausztriában pedig a közigazgatási hatóságok járnak el azokkal a választókkal szemben, akik szavazási kötelezettségüknek nem tettek eleget.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Közművelődés, nevelésügy.

A pap és tanító socialis kötelességei.

(özv. Schulz Józsefné és Gidófalvy István: A magyar pap és tanító socialis kötelességei. Kolozsvár 1912.)

Az együttműködésnek és a kölcsönös megértésnek ritka szép példáját valósították meg egy irodalmi cselekedetükben GIDÓFALVY ISTVÁN és SCHULZ JÓZSEF-né, akkor, amidőn tapasztalatokban és a néplélek megértésében gazdag könyvecskét adtak közre a fentebbi cízzel. A könyv tartalmát benne lakó agitativ szempontok szerint két nagy tárgyi csoportba osztották, t. i. az első részben összefoglalt csupa olyan anyagra, amely a gyermekifjúságnak a serdültebb és a meglett emberelemnek megóvására és megtartására vezet: a második részben pedig dologszerű tanítást kapunk mindamaz intézményekre vonatkozólag, amelyek e megóvott emberanyagnak a nemesítését tartják szem előtt. Igaz, hogy eme nemesítő munka már nagyrészt az első részben megkezdődik, de a tanítónak, kiváltképpen a papnak a positivebb feladatai inkább a második munkacsoportban nyilvánulnak meg teljes mértékben.

Nem lehet e helyen, amidőn rövid ismertetést óhajtunk adni ama gyakorlati tanulságoktól duzzadó munkáról, annak minden részletére kitérnünk, de midőn annak szép tartalmát röviden áttekintjük, mégis a munka jellemzésére egyik-másik részletére ki kell térnünk. A szerzők paedagógiai szellemű utalásai felölelik a modern nevelésnek legtöbb olyan problémáját, amelyek tanítókörökben állandóan vita tárgyát teszik. Például orvosok, köztisztviselők és a hatóság minden rétege örömezt vesznek részt a tanítóval együtt a közegészségügynek szolgálatában, valamint az alkohol ellen való küzde-

lebenben; nem kevésbé a földművesnép családi életének intim cultusa szemléletes példákban és kézzelfogható útmutatásokban nyilatkozik meg végig az egész könyvön.

Megcsontosodott könyvolvasóra is suggestiv módon hatnak a szerzők tájékoztató, rajzai és példaszerű genréképei a népelet jó és rossz megnyilatkozásából. Józan gyakorlati útmutatásaik minden rendű emberi félszűségnek és bűnös életrendnek az oszlatására a leginkább megfelelő szellemben nyilatkoznak meg, és ha idevágó gyakorlati tájékoztatásukat a tanító és a pap megszívleli, mondhatjuk, hogy jó úton jár.

Könyvük eme szakaszaiban, amelyek a társadalom szervezését tartják szem előtt, vagy mint ők mondják »az építő részben« legfőbb szerep természetesen a szövetkezeteknek jut; oda csatolják a munkásvédelmet és a másrendű egyesületeket is, végül pedig a papnak és tanítónak társadalmi és politikai kötelességeit vázolják. Amint az egész könyvön végigvonul, úgy itt e szakaszokban is mindenütt kidomborodik a kölcsönösség cultusára vonatkozó serkentés: folyton ráutalnak arra a nemes, egymást segítő és kiegészítő viszonyra, amelynek ki kell alakulnia a nép és vezetője, a munkás és a vállalkozója között, szóval a különböző erőknek egyesüléséből származó áldásra. Még eme közigazgatási jellemű szervezetek száraz anyagát is az emberi érdekek élő varázsával tudják bevonni könyvünk mesterei és azzal a humorral tudják fűszerezni, amelyik a környezetét szerető és nemes kedélyű szemlélőjét jellemzi, amilyenek GIDÓFALVY t országszerte ismerik is.

A könyv utolsó szakaszaiban, melyek a szövetkezés útján a társadalmi szervezkedésnek közigazgatási és politikai jellemét vázolják, a legerősebben megnyilatkozik a pap és tanító hivatása, »midőn írónk e két vezető tényezőnek társadalmi és politikai kötelezettségeire mutatnak rá és végig vezetik őket közfeladataik minden jelenségén. Megrajzolják a papnak és a tanítónak feladatait a templomon és az iskolán kívül, hogy miképpen érintkezzenek a néppel annak otthonában, annak családi magányában, miképpen irányítsák azt mindennapi hivatásos munkájában, továbbá idegenekkel való érintkezésében, a község házában és a község képviselőtestületében. Elvárják a paptól és tanítótól, hogy a saját maga élete is példaszerű legyen és elmennek a legmesszebb emberi követelményekig is, hogy más felekezetűekkel és más nemzetiségűekkel szemben a legnemesebb türelmet és jóindulatot gyakorolják; végül pedig jut a gazdag anyagban, ámbár kevés hely arra, hogy egy pár fénysugarat vessenek a papnak és tanítónak állampolgári feladataira, egyúttal annak vázolására is, hogy a pap és tanító milyen módon ébreszse a nép széles rétegeiben az állampolgári feladatok iránt való nemes tudatot.

Végig futván az egész könyvön, azt a benyomást nyerjük annak kaleidoskopszerű gazdagságából, hogy beosztása és elrendezése nem mindenütt nyilatkozik olyan egységesnek, amint azt néhol a tartalom dologi összefüggése megkövetelné. Ennélfogva kívánatos volna, ha a szerzők a könyv újabb kiadása alkalmával, – hiszen előrelátható, hogy az első kiadást hamar el fogják kapkodni, – azt szigorúbban vett tárgyi csoportosításnak vessék alá. Igaz, hogy az efféle gyakorlati életbölcseletet, amelyet nekünk e szép könyv gazdagon nyújt, bárminő beosztással is élvezettel fogja az olvasója forgatni, sőt annak hivatásos olvasója is, t. i. a pap és a tanító, nem szokta az efféle könyvet egy ültében végig tekinteni, hanem élvez belőle ma is, holnap is, azután is egy-egy darabot. Ebből a tekintetből az előttünk fekvő könyv valóságos tárháza a gyakorlati életbölcseletnek és ezért nem ajánlhatjuk azt eléggé a népélet amaz oszlopainak, akiknek az íródott.

G. P.

Közgazdaság.

Adalékok a balkánkérdés közgazdasági méltatásához.

A balkáni háború még nem ért véget s a gazdaságilag legközvetlenebbül érdekelt államokban máris erősen folyik azon kérdés megvitatása, hogy miként fog alakulni a vámpolitikai viszony a Balkán-államokkal a háború befejezése után, midőn a győztes szövetségesek országhatáraitat Törökország rovására kitolták. A Balkán politikai problémáival szinte egyidejűleg a közel jövőben valóra válható gazdasági lehetőségek színes képe tárul elénk. Birodalmunk déli szegélyén ugyanis eddig elhanyagolt hatalmi tényezők bontakoznak ki, melyek az utóbbi hónapokban hadviselésükkel szinte erőszakosan fordították maguk felé, a saját politikai és gazdasági érdekeik felé, a közfigyelmet. Pedig ezek a kis államocskák vajmi alárendelt szerepet játszanak a világgazdaság óriási forgatagában, melynek középpontjában ma ugyan még Europa áll, de amely vezető positioért már megindult a könyörtelen küzdelem Amerika, sőt egy új nagyhatalom, Japán részéről is.¹⁾

¹⁾ AE. DRIAULT: La Question d'Orient. 1912 Paris.

Azonban éppen nem mondhatjuk oly váratlannak a balkánszövetség vezető államainak a feltűnését, mint az első pillanatra látszanék. Az európai Törökország testéről idők folyamán lepatogott s később politikai önállóságra jutott ez apró államalakulatok csak kitartó munkával érthették el, hogy nevük szóba kerüljön a náluknál sokkal fejlettebb culturfokon álló nemzetek politikai és gazdasági életében. Több mint két évtized óta a fejlődés nem kicsinylendő nyomait látjuk azokban a jelentésekben és statisztikai kiadványokban, melyek a Balkán-államok egyre fejlődő közállapotairól évről-évre élénk képet rajzolnak. Gazdasági erejük teljes kifejtése elé azonban mindedig szűk korlátokat szabott az érdekelt nagyhatalmak vámpolitikája, melyek erős versenyt folytattak egymással, hogy e túlnyomóan őstermeléssel foglalkozó népeket a saját ipari termékeik fogyasztóiul megnyerjék. Legtöbb eredményt monarchiánk ért el ezen a téren, mert Szerbiát a legutóbbi időkig kizárólagos gazdasági hegemoniája alatt tartotta, Bulgáriát pedig ugyancsak a két ország között lebonyolódó élénk áruforgalom révén, szintén erős kapcsolatokkal fűzte magához; bár a bolgár királyság a monarchiától távolról sem állt oly függőségi viszonyban, mint Szerbia, mely utóbbi országot kedvetlenül földrajzi fekvése hatalmas szomszédjának teljesen hatalmába adta.

Az európai Törökország feldarabolása nem következhetik bs nagy gazdasági rázkódtatás nélkül. Ha nem is számítjuk azokat a gazdasági károkat, melyek mint pl. a Balkánon levő követeléseink jórészenek behajthatatlansága, közvetlenül a háború nyomán fakadtak, még nagy veszteségektől eltekintve is kétséges reménnyel nézhetünk csak balkáni kivitelünk jövő alakulása elé. Az európai Törökország 700 milliós bevételében monarchiánk 20%-kal szerepelt 1911-ben s e részesedésből 15.4 millió korona esik csak a magyar származású árukra. Az utóbbi években kezdett kibontakozni mindjobbán török kivitelünk; az alacsony 11%-os értékvámok mellett iparcikkeink, melyek a szerényebb török igényeket teljesen kielégítették, könnyen elhelyezésre találtak s versenyképességünket nagyban elősegítette az a körülmény, hogy vasúton sokkal rövidebb idő alatt s kevesebb költséggel szállíthattuk áruinkat, mint a nyugati országok. A szövetséges államok legújabb vámpolitikai intézkedései következtében azonban kiviteli czikkeink elhelyezése az elfoglalt török provinciákban rendkívül meg lesz nehezítve. A balkáni államok ugyanis még a béke megkötése előtt sietnek az elfoglalt területeken saját vámtarifájukat életbeléptetni s így egyoldalúan s erőszakosan megváltoztatják a vámpolitikai viszonyt, mely eddig Törökország ezen területei és a nyugati államok között fennállott. Ez természetesen nemcsak a nemzetközi jog szempontjából,

de magánjogilag is tarthatatlan álláspont, mely a nagyhatalmak erélyes beavatkozását követeli. A balkáni államok ez önkénye, ha utólag szerződésileg szentesítették, a nyugati iparos országok kiviteli érdekeit a legnagyobb mértékben csorbítani fogja, mert bár az újonnan alkalmazott vámtarifák specificus jellegűek ugyan, lényegükben mintegy 25-35%-os értékvámokat foglalnak magukban, melyek alkalmazása az eddigi vámok csaknem háromszorosának felelne meg. E vámtételek életbeléptetésével az osztrák és magyar árucikkek behozatala hosszú időre erős visszaesést szenvedne, mert e területeken már a háború kitörése előtt is elsősorban csak olcsó tömegárú volt elhelyezhető s éppen ezért volt itt eddig iparunk versenyképes.

A Balkán keresztény népei, mielőtt még fegyvert fogtak a török ellen, legyőzték legnagyobb ellenségüket, az egymás közti viszálykodást, mely őket mind ez ideig tétlenségre kárhoztatta s gazdasági és kulturális fejlődésünk elé is számos akadályt gördített. A négy keresztény hadviselő országhoz, midőn egymással szövetségre léptek, nem csatlakozott Románia, mely a háború alatt is semleges maradt, s ezzel is világosan kimutatta, hogy nemcsak földrajzilag nem balkáni állam, hanem gazdasági érdekei sem azonosak már a kis balkáni országok érdekeivel. Ez említésre méltó jelenség csak az utolsó három évtized fejleménye, mert hiszen Románia sorsát a történelem, déli szomszédai sorsával egészen a legújabb időkig szorosan összefűzte.

A román királyság elszigetelését a balkáni államok érdekeitől Németország vitte keresztül. A nyolczvanas évek elején Románia is meghódolt a németek által életre keltett védővamos rendszernek s emiatt monarchiánkkal ránk nézve igen kedvezőtlen kimenetelű vámháborúskodásba keveredett. Ebből a viszályból csak Németországnak volt haszna s ez időtől kezdve a németek mindent elkövetnek, hogy a román gazdasági élet irányítására minél nagyobb befolyást biztosítsanak maguknak. Károly király, a Hohenzollernek sarja, maga segíti elő leginkább e törekvések sikerét. Az ország hitelügye mindinkább a német bankok kezébe kerül s nemcsak a bevitelben foglalja el Németország az első helyet, hanem a belső kereskedelem irányítása is ma már nagyrészt német származású kereskedőké s a nagybirtokos üzemeknek is csaknem egyharmadán német az úr.¹⁾ Az 1902. évi német vámtarifa hatása alatt, miután a Németországgal való forgalom számára messze-menő engedményeket tett, a többi szerződő állammal szemben a legerősebb védővamos politikát alkalmazta.

Míg Románia a német vállalkozó szellemnek, a német

¹⁾ L. REVUE EGONOM. Internat. 1912. juillet, 40. és köv. lapok.

lökének köszönheti első sorban gazdasági fellendülését, addig a legszebb katonai éreynyekkel tündöklő kis Bulgária a hatalmas orosz pártfogással vívta ki magának az elsőbbséget a balkáni államok között. Az orosz támogatás azonban kizárólag politikai jellegű. A bolgárok hatalmas barátjának az a törekvése, hogy egy Nagy-Bulgáriát teremtsen s így saját magának erős támpontot nyerjen a Balkánon, már San Stefanonál megnyilvánult. Itt exponálta magát lefelől Oroszország a bolgárok érdekében s a bolgár kérdés volt tulajdonképpen a kiindulási pont a berlini szerződést megelőző tárgyalásokhoz.¹⁾ Oroszországnak ezt a nagy rokonszenvét Bulgária iránt az e barátságra féltékeny szerbek nagyon is neheztelve látták s csak nem régen mondta egyik szerb egyetemi tanár sértődötten, hogy a bolgárok minden előrehaladását Oroszország úgy tekinti, mint a saját törekvéseinek a győzelmét, ellenben az igazán szláv Szerbiával vajmi keveset törődik. És valóban Bulgária az orosz pártfogásnak köszöni függetlenségét. A berlini szerződés még Törökország tributáriusának jelenti ki ugyan Bulgáriát, a nemzeti öntudatra ébredő bolgárok azonban már egy évvel később 1879-ben az orosz barátságban bizakodva megszegik a berlini szerződés rájuk vonatkozó pontját, kikiáltják függetlenségüket s fejedelmükül az orosz császár rokonát, Battenberg Sándort választják. Ekkor kis időre az orosz befolyás mintha alább hagyna; sőt a következő két évtizedet a függetlenségi bolgár nemzeti párt s az orosz párt küzdelme tölti be. Az 1887. évben Bulgária új fejedelmet választ, Koburg-Gothai Ferdinándot, kit különösen Ausztria és Németország támogatnak. Bismarck határozott fellépése ez irányban vonja maga után a császár elidegenedését Németországtól s ettől kezdve a francziák barátságát keresi.

Ferdinánd, miután a belső zavarokat sikerült elsimítania, nagy lépésekkel viszi előre országát a gazdasági és kulturális haladás útján. Csakhamar felismeri az orosz barátság hasznát s III Sándor császár halála után mind szorosabb kapcsolat igyekezik teremteni Bulgária és Oroszország között. Uralkodása alatt egyre erősödött a bolgárok állása a Balkánon, míg 1908-ban orosz támogatással megtörtént a bolgár királyság proklamálása.

E rövid történeti visszapillantásból kitűnik az orosz befolyás Bulgária politikai életére. Hogy gazdasági téren nem sokat használhatott Oroszország rokonszenve, annak az az egyszerű magyarázata, hogy a gazdasági előrehaladás legfontosabb tényezőjének, a tőkének, maga Oroszország is híjával van. Bulgária kénytelen volt pénzért és hitelért a gazdag nyugoti államokhoz fordulni; meghallgatásra leginkább Belgiumban és

¹⁾ E. DRIAULT, La Question d'Orient, Paris 1912.

a francziáknál talált. Bulgária még ma is csaknem egészen mezőgazdasági állam s ez szükségképpen magával hozza azt, hogy valamelyik iparos állammal szorosabb kereskedelmi érintkezésbe lépjen, honnét a néki szükséges iparczikkeket megkaphassa. Már a földrajzi közelség miatt is, de meg az osztrák ipar azon tulajdonságánál fogva, mely általánosságban silányabb minőségű, olcsó tömegárú gyártásában nyilvánul, Bulgáriának leginkább Ausztria kínálkozott. És valóban monarchiánké egy évtized óta az elsőség a bolgár bevételben, melynek több mint negyedrésztét fedezi. A bolgár termékek vevői között azonban már csak hatodik helyen állunk, ami azt mutatja, hogy a bolgár királyság nyers terményeinek értékesítésénél nem igen van ránk szorulva, mert összes kivitelének eddig alig 8%-át helyezte el a monarchia piacain s csak legújában emelkedett ez a részesedés 10%-ra. Ez az oka annak, hogy bár már 1905-ben megindultak a tárgyalások, monarchiánk az 1912. év elejéig a legtöbb vámtételt, illetőleg az autonóm bolgár vámtarifára volt utalva, míg a többi nyugati államnak, első sorban Németországnak már hosszabb idő óta nagy kedvezményeket biztosított a Bulgáriával fennálló vámszerződés. Különösen károsan befolyásolták a túlmagas, némely tételnél valósággal tiltó, vámok textil és confectionált áruink kivitelét, de emellett papír-, bőr- és faiparunk érdekei követelték elsősorban a bolgár részről velünk szemben alkalmazott exorbitáns vámvédelem mérséklését. A múlt év elején megkötött kereskedelmi szerződésben 47 tételre, az addig fennállott autonóm vámtétel helyett, sikerült bizonyos mérséklést elérni. Hogy azonban ez a szerződés még sem mondható a monarchiára nézve kedvezőnek, annak különösen két oka van; az egyik Bulgária részéről, a másik a mi részünkről. A bolgár kormány ugyanis az utóbbi években meglehetősen élénk iparfejlesztő politikát vett fel programjába, melynek egyik főszeközét éppen a magas vámvédelem alkotta, annál inkább, mert a tetemes vámbevételt az ország pénzügyi érdekei is erősen megkivánták. A nyugati államokkal fennálló kereskedelmi szerződések azonban nagyon is megkötötték a kormány kezét ebben az irányban, s így a bolgár iparfejlesztést s különösen a vámbevételeknek eddigi színvonalon való tartását, a bolgár kormány a monarchia árukivitelének a rovására igyekezett keresztülvinni. A másik oka annak, hogy az újonnan megkötött vám- és kereskedelmi szerződés ránk nézve nem mondható előnyösnek, abban keresendő, hogy a bolgár nyers-terményekkel szemben teljességben megóvni igyekeztünk mezőgazdaságunk érdekeit. így érintetlenül fennáll továbbra is az élőállat behozatali tilalom, valamint a minimális gabonavámok; megmaradt az eddigi vámtétel a gyümölcsre és a fris húsrá is. Míg Romániában Németország gazdasági érdekeltége

Bulgária politikai életében pedig az orosz befolyás mindjobban túlsúlyra emelkedett, déli szomszédunk, a kedvezőtlen földrajzi viszonyok folytán gazdaságilag elszigetelt Szerbia még kevésbé maradhatott idegen behatás nélkül. Mint csaknem kizárólag mezőgazdasági államra vajmi kevés előny származhatott rá nézve a többi mezőgazdasági jellegű foglalkozású balkáni állammal folytatott árucseréből. E kis államok nagyon is homogén gazdasági berendezése szűk korlátokat szab az egymással folytatott kereskedelemnek. A nemzeti ipar csaknem teljes hiánya, a gazdasági termelés egyoldalúsága Szerbiát tehát arra kényszerítette, hogy hatalmas szomszédjánál keressen piacot nyers terményeinek, melyeket kedvezőtlen földrajzi helyzeténél fogva a nyugati államokba el nem juttathatott. Az 1884. évig a szerb kivitelnek több mint háromnegyed része a monarchiában talált elhelyezésre, amiért cserébe Szerb a oly engedményeket adott, melyek lehetővé tették, hogy Ausztria-Magyarország a Szerbiába bevitelre kerülő áruknak több mint 90%-át szállíthatta. Két évtizeddel később a kereskedelmi összeköttetés a két ország közt éppen fordított képet mutat: részesedésünk a szerb bevitelben egyre csökken s bár a vezető szerepet megtartja, 1905-ben már 60%-ra száll alá. Ezzel szemben Szerbia exportjának mintegy kilencztized részét értékesíti nálunk. Szerbiai kivitelünk térvésztesének magyarázata e két évtized alatt abban rejlik, hogy a kelet felé irányított exportunk ez idő alatt különösen az alacsony értékű árukkal bíró Törökországot keresi fel mindinkább, míg Szerbia kivitele a nyugati államokban ez időben teljes diadalra jutó védővamos irányzat mellett mindinkább a monarchiára szorul.

A huszadik század első éveiben a nyugati államok győzedelmes protectionismusa adta meg az első alkalmat arra, hogy Szerbia vámjai felemelésével erélyesen szembeszálljon a monarchia gazdasági hegemóniájával. Csaknem tiltó vámokká fajult vámtételeit azonban Ausztria-Magyarországgal szemben nem sikerült alkalmaznia. A monarchia ugyanis feleletül egyszerűen bezárta a vámsorompókat, amit annál inkább megtehetett, mert időközben a török kormányval folytatott tárgyalások eredményre vezettek s a monarchia megkapta az uvacz-mitroviczai vasútvonalat, melynek segítségével közvetlen összeköttetést nyert Törökországgal s így az A egei tengerrel anélkül, hogy a szerb közvetítést kellett volna használnia. Ez oly váratlan csapás volt, mely előbb-utóbb vagy teljes megadásra kellett, hogy kényszerítse a szerb kereskedelmi kormányt, vagy Szerbiának más módot kellett keresnie nyersterményeinek értékesítésére. A vámháború a két ország között, rövid megszakításokkal, az 1010. év elejéig tartott, mely idő alatt Szerbia állatkivitelének Szalonikin keresztül igyekezett piacot szerezni Egyiptomban, Máltában és különö-

sen Olaszországban. Ez irányú törekvései azonban nem nagy sikerrel jártak. A hosszú tengeri út az állatállományt megtizedelte s a közben kitört olasz-török háború a különben is sok nehézséggel küzdő exportot egy időre teljesen megakasztotta. Szerbia kénytelen volt belátni, hogy egyelőre még nem szállhatott szembe a monarchia gazdasági érdekeivel s az 1910. évi vám- és kereskedelmi szerződés elfogadására kényszerült, mely az élőállat behozatalt továbbra is eltiltotta s csak 15 ezer szarvasmarha és 50 ezer sertés levágott állapotban való behozatalát engedte meg. E kereskedelmi szerződés életbelépése után azonnal megjavul Szerbiával való árucserénk, mely a megelőző években oly nagy visszaesést mutatott. Így a szerb bevételben az 1910. évi 19%-kal szemben 1911-ben ismét átvesszük a vezető szerepet 41%-kot Németországtól, melynek részesedése 41%-ról hirtelen 27%-ra száll le; ugyanily mértékben javult meg a monarchia részesedése a szerb kivételben, amennyiben a szerződéses vámterületre irányított szerb export értéke az előző évi 17"8 millió dinárról 48.4 millió dinárra szökött. Mindez amellet bizonyít, hogy a szerb áruforgalom leggazdaságosabb értékesítésének és lebonyolításának utjai eddig a monarchia határain vezettek keresztül.

Szerbia gazdasági függetlenségeért vívott harcának egyik kiemelkedő mozzanata, a néhány év előtt tervbevetett szerb-bolgár vámunió is, melynek válóra válása most ismét kilátásba helyeztetett a többi érdekelt balkáni állam bevonásával. Az 1905. év júliusában megkötött, de tényleg végrehajtásra nem került vámunió minden nagyobb előkészület nélkül, úgy szólván ötletszerűen, jött létre. A nagyhatalmak egy ideig nem akarták Szerbia királyának elismerni Karagyorgyevics Pétert, ki, míg a hatalmak megerősítése késett, hű barátot talált az akkor még csak fejedelmi rangban levő bolgár államfőben. A két uralkodó közeledése ismét felszínre vetette a Bulgária és Szerbia közti vámunió kérdését, melylyel már évekkal ezelőtt egy bolgár egyetemi tanár hosszabb cikksorozatban foglalkozott. Az eszme hamarosan szerb visszhangra talált s a két uralkodó támogatása mellett a formális megállapodás rövidesen létre is jött. Főelvül a két állam közti szabadkereskedelmi forgalom biztosítása s egységes vámtarifa felállítása mondatott ki 1917-en túl; ez időpontig vám- és kereskedelmi szerződést mindkét szerződő fél a külföld államaival önállóan köthetett volna, illetőleg addig a már fennálló szerződéseket változatlanul fentarhatta. Említésre méltó ezenkívül az egységes valutára, súly- és mértékrendszerre vonatkozó, valamint a consularis ügyre vonatkozó egyezmény; fontos pontjai voltak még a tervbevetett uniónak a vasúti tarifa és a hajózás kérdésének egységes szabályozása. A monarchia erélyes közbe-

lépésére szerb részről a vámegyesülés kérdésének felfüggesztése határozatott el; a liberalista párt különben már eleve is kétségbe vonta azon előnyök gyakorlati hasznát, melyeket a Bulgáriával való vámegyesülés nyújthatott, a közvélemény pedig azért nem igen lelkesedett, mert a kisbirtokos osztály közvetlenül jóformán alig volt érdekelve s a terv megvalósítása számtalan magánérdek alárendelését követelte volna meg.

Nem számolva a helyi jellegű nehézségekkel, mint a politikai ellentétekkel, a nagyon is különböző adó- és monopólium rendszerrel stb., magasabb gazdasági szempontból a balkáni államok vámuniójának megvalósítására vajmi kevés a kilátás. Gazdasági berendezésüket tekintve e területek igen kevésbé különböznek egymástól, a mezőgazdasági termelés előtérben állása közös vonásuk. Az egyesüléssel nem egészülne ki, csupán bizonyos terhes termelési cumulatio állana be. Csupán egyetlen súlyosabb érv látszik a vámunió életbe léptetése mellett szólni s ez az, hogy egy nagyobb egység mindig nyomatékosabban léphet fel a kereskedelmi szerződések tárgyalásánál valamely külső állammal szemben. Ennek az igazságnak felismerése azonban még nem eléggé hatotta át a szélesebb néprétegeket.

Alig két éve osztrák részről merült fel a legkomolyabb formában az a javaslat, hogy Románia, Szerbia és Bulgária bevonásával lehetne egy dunamelléki államszövetséget megteremtteni, élén a Habsburg-dynastiával a Németbiroda om mintájára. Az eszme szerzője, egyébként neves politikus, kinek szemei előtt a nem is olyan távoli jövőben úgylátszik az osztrák-magyar-szláv trialismus képe lebegett, egyelőre a szövetségbe belépő államokat közös vámterületen egyesítette volna közös jegybankkal. Az e tervezetet nyilvánosságra hozó s egyik tekintélyes osztrák közgazdasági folyóiratban közzétett cikk azonnal heves ellenmondásokat idézett elő, különösen a román politikusok részéről, de egyúttal a szerbek is keresztülvihetetlennek jelentették ki a tervet, mely magyar és osztrák agrárius szempontból egyáltalában szóba sem jöhet. A románok, de még a szerbek is teljes joggal arra hivatkoztak, hogy a jelenleg fennálló vámok eltörlésével az osztrák iparral szemben még nagyon is fejletlen hazai iparuknak egy csapásra vége lenne, ez áldozatot pedig nem érné meg az az előny, mely a nyerstermények elhelyezésének megkönnyítéséből, s a közös bank révén az alacsonyabb kamatlábból háramlanék rájuk; iparuk elpusztulása mellett előbb-utóbb mostani független állami létüket is veszedelemnek tennék ki. Ami pedig különösen Romániát illeti, ez ország az utolsó évtizedben hatalmas fejlődést mutat, s sokkal fontosabb rá nézve egyelőre a Németbirodalom hasznos támogatása, mint az erőtlen kis balkáni államok szövetsége.

A balkáni államok gazdasági alapon tervezett szövetsége, melyet pedig igen sokan, köztük LEROY-BKAULIEU is a balkáni kérdés megoldásának tekintett, egyelőre tehát rendkívül nagy akadályokba ütközik. Az európai Törökbirodalom örökségének megnyíltával a Balkán népei között megindul a viszálykodás Macedonia birtokáért; de feltéve, hogy a meg egyezés létrejön s Törökországot is sikerülne megnyerni a tervbevetett vámegegyesülés eszméjének, a közös vámterület ily nagy kiterjedését valószínűleg az érdekelt iparos államok sem néznék tétlenül. A balkáni államok vámszövetsége bizonyára hatalmas követelésekkel lépne fel azon iparilag fejlett országokkal szemben, melyek egymással máris erős versenyre keltek, hogy a déli kis államokban maguknak minél nagyobb piaezet teremtsenek.

A balkán államokra, mint tisztán agrárgazdasági egyedekre nézve elméletileg a szabadkereskedelem látszanék a leghasznosabb gazdasági politikának; a mezőgazdasági termelést mindinkább tökéletesítve úgyszólván Európa éléskamrái lehetnének s a legegészségesebb kereskedelmi forgalom fejlődhetnének köztük és iparos szomszédaik között. A gyakorlatban azonban azt látjuk, hogy a Balkán keresztény államai területén újabban bizonyos fokú industriálizálódás megy végbe, melyre e kis gazdasági egyedek nagy büszkeséggel tekintenek. Pedig ez az iparosodási folyamat csak nagyon kis részben egészséges, s újabban sem igen mondható az öntudatos iparpártolási actio eredményének, melynek mindenekelőtt számot kell vetnie a telephely ^{x)} kérdésével. Csak az olyan iparágak meghonosítására és támogatására törekvő iparfejlesztési politika mondható céltudatosnak, mely iparágak a nyersanyagbeszerzés és a szállítási költségre nézve kedvezőbb, vagy legalább is hasonlóan előnyös helyzetben vannak, mint a külföld ugyanazon vállalatai. A Balkánon kezdettől fogva a mezőgazdasági ipar körébe vágó iparágak, mint a malom-, szesz-, fűrész-, cukoripar stb. fejlődtek ki, ami magasabb mezőgazdasági cultura mellett mindenesetre egészséges fejlődés, s a földjáradék emeléséhez tetemesen hozzájárul.²⁾ A tulajdonképpeni ipar körébe tartozó termékek előállításában a nyugati államokéinál sokkal nagyobb termelési költségek miatt a kis balkáni államoktól már nagy áldozatot követel, ami teljes súlyával a fogyasztók vállaira nehezedik, mert a legtöbb esetben a vevő drága pénzért csupán silány ipari termékeket vásárolhat a belföldön. Ez a visszás állapot nem más, mint azon védővamos irányzat következménye, mely a

1) A. WEBER: Über den Standort der Industrien. Tübingen, 1909.

2) A. DRUCKER: Die wirtschaftliche Seite des Balkanproblems. Handelsmuseum 1912. Nr. 49.

XX. század első éveiben újult erővel indult hódító útjára Németországból, s amely csakhamar a balkáni államokat is odaszorította, hogy az idegen iparcikkre vetett újabb vámokkal igyekezzenek védekezni azon támadással szemben, melyet a nyugati államok protectionismusa intézett nyers termény- és állatkivitelük ellen. A balkáni államok kormányai a nyugati protectionismus hatása alatt megkötött kereskedelmi szerződéseikben exorbitans vámtételekkel bástyázták körül országhatáraikat. Az ország pénzügyi érdeke mellett az készítette őket minél magasabb vámtételek felállítására, hogy utólag legyen miből engedményeket tenni a nyugati államoknak azon előnyök fejében, melyekre Nyugat-Európa hajlandó lesz a balkán nyerstermény-kivitelét illetőleg. E nagyon is körültekintő vámpolitika óriási vámvédelmé hozta létre azt az ipart, melyre a balkáni államok oly büszkék, de amely tulajdonképpen egészségtelen, ingatag alapokon nyugszik, mert nem számol a valóban nemzeti ipar megteremtésének alapfeltételeivel. Ezért nem lehet életképes; nem más, mint a nyugat-európai államok újabb vámpolitikai irányzatának drága és silány mellékterméke.

Az osztrák-magyar monarchiának nincsenek gyarmatai; iparának tömegárú számára tehát, melyek előtt a nyugati államok piacai, a nagy nemzetközi verseny folytán úgyszólván zárva vannak, kénytelen a Balkánon és a Levantén vevőket keresni. A nyugati államoknak fokozott protectionista elzárkózása a XX. század elején még inkább életkérdéssé tette a szabad utat kelet felé a monarchia ipari kivitelére nézve. Ezt követeli nemcsak Ausztria érdeke, hanem Magyarországé is, mert mi is tagadhatatlanul jelentékenyen haladtunk az utóbbi időben az industriálizálódás felé. Különösen az utolsó néhány évben nyilatkozik meg a kedvező ipari conjunctura a hazai ipar terén, mely nem kis részben a mind czéltudatosabb iparfejlesztés eredménye. Keletre való utaltságunk magyarázza meg, hogy monarchiánk hagyományos keleti politikája volt a Balkánon Törökország integritásának a fentartása. Főelv volt megakadályozni, hogy gazdaság-politikai tekintetéből oly fontos területek, mint Törökország európai birtokai, ne jussanak idegen kezekbe.

Már részben utaltunk azokra a nagyjelentőségű vámpolitikai változásokra, melyek a status quo megdőlését követni fogják. Emellett Szerbia igyekezni fog minél inkább meg lazítani azokat a szinte fojtogató gazdasági kapcsolatokat, melyek eddig szorosan a monarchiához láncolták.¹⁾ Ez emancipatio első feltétele a kereskedelmi kijárási megszerzése valamely formában az Adriához, mely követelés elől Ausztria-Magyar-

¹⁾ Mouvement Économique, Janvier 1912.

ország a háború felidézésének újabb és újabb veszedelme nélkül el nem zárkozhatik, amely jogos követelés kielégítésével azonban megszerezheti a lehetőséget arra, hogy békés úton Szerbiával az eddiginél kedvezőbb vám- és kereskedelmi szerződést köthessen s egyúttal biztosítsa az Aegei-tenger kikötői és Törökország felé irányított transitu forgalmunk favorizálását, valamint befolyásunkat a balkáni fő vasutvonalak kiépítésére s a rajtuk életbelépő díjszabás megállapítására.

A balkáni államokkal 1917-ig fennálló vám- és kereskedelmi szerződéseink revisióját a monarchia határain belül mercantilista érdekköreink sürgetik igen erélyesen Viszont mind Magyarországon, mind Ausztriában a mezőgazdasági érdekképviselő a balkáni államokkal 1917-ig megkötött kereskedelmi szerződések fentartásának szükségét hirdeti s mint nagy vívmányra tekint arra, hogy balkáni szerződéseink ugyanazon időpontban járnak le, mint az Ausztriával fennálló gazdasági egyezményünk. Nyilvánvaló, hogy a magyar agráriusok szavának ma még oly súlya van, hogy nélkülök, vagy éppen érdekeik ellen határozni a gazdasági szerződések tárgyalásakor szinte lehetetlennek látszik. Nem akarunk kitérni annak tárgyalására, hogy mennyiben indokoltak a magyar gazdaközönség országszerte megnyilatkozó kívánságai. A mezőgazdasági érdekképviselő, mint minden más nagyfontosságú érdekkör is, tömörülni kíván s a legerélyesebben igyekszik megvédelmezni a maga értékeit. Viszont azonban az se kerülheti el figyelmünket, hogy amit egyik termelési ág a saját fennállásához és boldogulásához feltétlenül szükségesnek tart, az egyenesen egy másik termelési ág létérdekeibe ütközhetik. Valamennyi termelési ággal szemben a szervezetlen gazdasági culturában, mint amilyen még most sajnos a miénk is, ott áll egyedül magára hagyatva a mind elviselhetetlenebbé váló drágasággal szemben a fogyasztó. Nálunk a kereskedelem szervezetlensége különösen abban nyilvánul, hogy a felesleges apró-cseprő közvetítők óriási raja a termelők és fogyasztók minél nagyobb megkárosítására törekszik. Természetesen nem akarjuk kétségbe vonni a tisztességes közvetítés, illetőleg kereskedelem hasznát. Csupán azt a beteges állapotot kárhoztatjuk, midőn túlságos sok a közvetítő, s midőn a kereskedelem túlsók szétaprózódása folytán a közvetítés óriási arányban emeli az árakat. Nálunk az igazi magas színvonalon szervezett nagykereskedelem, különösen a nyerstermény s az élelmiszerüzletben még nagyon is érezteti hiányát.¹⁾ A még mindig általánosnak mondható szerve-

¹⁾ L.: A Magyar Közgazdasági Társaság: A drágaság című kiadványát, 1912.

zetlenség kinövéséiért egyik termelési ág a másikat okolja. A termelési költségek a munkáshiány stb. következtében úgyszólván napról-napra emelkednek, ami csak még égetőbbé teszi a kérdés megoldását. A szemérmetlen közvetítők minden forgalmat lefölnöni igyekeznek s ezen törekvésük oly sikerrel jár, hogy az egyes termelési ágak jövedelmét úgyszólván a minimumra süllyeszti. Nem ütközhetünk meg tehát, hogyha a termelés érdekkörei a saját ügyük előbbvitelért mindent megmozgatnak s ennél fogva az egész ország gazdasági életére kiható kereskedelmi szerződések tárgyalásánál sem gazdáink, sem az ipari érdekelték nem hajlandók idegen államok részére oly engedményeket tenni, melyek hacsak rövid időre is, esetleg a legsúlyosabb terhekkel járnának s az illető termelési ág jövőjét fenyegetnék. E viszonyok magyarázzák azon küzdelem hevességét, mely agráriusok és merkantilisták közt kitörőben van. A harcz kimenetele nem volna kétséges, ha Magyarország teljes önállósággal intézhetné a külpolitikai ügyeit; az országunk határain belül a döntő szó még a mezőgazdaság híveit illeti. Minthogy azonban a kereskedelmi szerződések megkötésénél a monarchia mint egyetlen vámpolitikai egység lép fel, magyar és osztrák között a válaszfalak leomlanak s most már Ausztria-Magyarország agráriusai kerülnek szembe az egész monarchia merkantilistáival. S ekkor az osztrák ipar érdeke nagyon is felfelé billenti a mérlegnek azt a serpenyőjét, melyet a magyar mezőgazdák súlyos érvei alásüllyesztettek. A küzdelem egyre hevesebb lesz, pedig erre tulajdonképpen a jelen pillanatban nincs is szükség, midőn pedig minden valószínűség szerint utoljára van még a lehetősége annak, hogy békés úton első sorban a monarchia érdekei érvényesüljenek a Szerbiával újból megkötendő kereskedelmi szerződéseknel. Ha ugyanis diplomatánknak sikerül továbbra is kellő erélylyel fellépni, akkor nagy engedményeket nyerhet gazdasági téren a szerb kormánytól annak ellenében, hogy a monarchia beleegyezését adja, hogy Szerbia valamely módon összeköttetést kapjon az adriai tengerparttal. Az ily irányban megkötött kereskedelmi szerződések hasznát csak ezek lejártáig élvezhetné kivitelünk, míg Szerbiának az Adriához vezető út megszerzésével megadjuk a lehetőséget arra, hogy magát legalább is nagyrészt felszabadítsa a monarchia eddig nyomasztó gazdasági hegemoniája alól. E nagy s teljes hatásában csak évek múltán kibontakozó engedmény megfelelő ellenszolgáltatást követel; a nemzetközi politikában az ajánlékozás ismeretlen fogalom.

Szerbia követelésének bizonyos mértékű teljesítésével szemben ellenszolgáltatásként positiv hasznot csak iparunk, illetőleg ipari kivitelünk számára fogunk kaphatni. Emellett azonban az ország mezőgazdaságának is meg lesz az az igen

nagy, bár negatív haszna, hogy Szerbia nem lévén rászorulva nyersterményeinek a monarchia piacain való értékesítésére, termékeit az adriai tenger felé vezetheti le s nem támaszt velük gazdáinkra nézve káros versenyt.

Hogy a »Szerbia részéről az utóbbi hónapok alatt oly erőszakosan keresztülhajtott átalakulásnak inkább politikai, mint gazdasági háttere volt, azt leginkább bizonyítja a szerbek állásfoglalása az adriai kikötő kérdésében. Minden országnak meg van a joga, hogy olyan gazdasági összeköttetéseket keressen, amilyeneket akar; a területi követelések jogosultságához azonban első sorban az szükséges, hogy az illető népnek számottevő ethnographiai birtokai legyenek ott, hová politikai hatalmát ki akarja terjeszteni. Törökország-adriai partján a harmincezer ó-hitű szerbvel szemben csaknem hétszerannyi albán áll, ennél fogva Szerbia Albániában területet nem szerezhet, hanem csupán csak valamely vasútvonal útján az Adriával való összeköttetésre törekedhetik. Szerbiát annyira elvakították hadi sikerei, hogy nemcsak a monarchiával szemben feledkezett meg a politikai bölcsesség józan önmérsékléséről, hanem a nagy diadalmámborban a saját gazdasági érdekeit is szem elől tévesztette, midőn feltétlenül San Giovanni di Medua és Durazzo kikötőket követelte. E két tengerparti városnak ugyanis minden kelléke megvan ahhoz, hogy belőlük sohase lehessen igazi nagyarányú tengeri kikötő. Kedvezőtlen természeti fekvés, mely még a dühöngő északi szél ellen sem nyújt védelmet, sekély viz tele zátonnyal s a nyáron a malária, mind annyira elhomályosítják e városok jelentőségét a hajózás szempontjából, hogy az angol »*Shipping Year Book*« érdemesnek sem tartja felsorolásukat a világ csak némileg is számottevő tengeri kikötői között. Itt tehát tisztán jogosulatlan politikai érdekekkel állunk szemben, melyek a gazdasági érdekeket teljesen háttérbe szorítják. A szerb államférfiak bölcsességét mutatná, ha elejtenék az albán kikötő kérdését, mert a monarchia sokkal kedvezőbb kereskedelmi kikötőt tudna nyújtani a dalmát tengerparton. Szerbiának az Adriához való jutására az uzice-vardistei vasútvonal volna a legalkalmasabb, mely Bosznia keleti részét vágná keresztül. Vardistéből már meg is van az összeköttetés Sarajevón át Dalmáciával. Szerbiának csupán csak arra lehet igénye, hogy kereskedelmi, illetőleg tarifális megállapodások mellett Bosznián és Dalmácián keresztül összeköttetést kapjon az Adriával, amely követelés teljesítése a monarchia nagylelkűségét dokumentálná s egyúttal az első lépés volna a két ország közti őszinte barátsághoz, melytől első sorban a szerb királyság jövő boldogulását reméljük.

Petheő Kálmán.

Községi üzemek. '.

(Enterich Basch: Die Gemeindebetriebe in Ungarn. Die Gemeiridebetriebe
3. Band. 5. Theil. Im Auftrage des Vereins für Sozialpolitik herausgegeben
von C. J. Fuchs. München: Duncker und Humblot 1912. VII, 17(3.)

{Basch hure: Budapest községi üzei. Különlenyomat a »Városi Szemle«
1'J12 évfolyamából. Budapest szfv. házinyomdája. 1912.)

Budapest polgársága aránylag könnyen barátkozott meg a házi kezelés rendszerével; a közvélemény elvi ellenzése nem gátolta meg a közhasznú üzemek községesítését. Ennek megokolásával kezdi szerző munkáját, "kifejtván, hogy amikor a modern magyar élet 1837-ben megkezdődik, sokszor kellett néhány évtized alatt oly munkákat teljesíteni, amire más népnek évszázadok álltak rendelkezésére; sok oly feladatot kellett a közhatalomnak elvállalnia, melyet máshol a társadalom vállalt és teljesített. A mélyreható és általános állami beavatkozás visszahatót a községi életre is és amikor a magyar városok, főként Budapest fejlődése erősebb lendületet vesz és működni kezdenek azok a motívumok, amelyet a közhasznú üzemek községesítésének problémáját fölvetették, ez irányzatnak aránylag csekély ellenállással kellett megbirkóznia s a legközvetlenebbül érdekeltektől eltekintve, az egész közvélemény óhajával találkozott. Az állami üzemek előkészítették a talajt a községi üzemek számára.

A mai Budapest élete 1872-ben kezdődik, amikor az absolutismus után a három szomszéd kis város: Pest-Buda-Óbuda egyesül. Ekkor vetkőzik ki az új főváros kisvárosi jellegéből, szükségessé válik a modern nagyváros életfeltételeinek megteremtése és nyílik alkalom, hogy a városi hatóság foglalkozzék a magánvállalkozás és a községi kezelés kérdésével. Elsősorban a gázvilágítás, a vízművek, vágóhidak, a csatornázás általában és főként az elhanyagolt közegészségügy kérdései foglalkoztatták a hatóságot. Már lelegeinte is felvetődött a kérdés, hogy az újítások magánvállalatok vagy házi kezelés útján létesüljenek-e. Az e kérdés megoldása végett folytatott tárgyalásokból az látszik, hogy a főváros polgársága már akkor hajlott községi kezelés felé. A gázgyárak concessiójának tárgyalásakor egy tekintélyes kisebbség kívánta a házi kezelést. De a vágóhid és vízvezeték alapításánál a főváros már igen mereven foglalt állást a községesítés mellett és a magánvállalatok ajánlatait még tárgyalás alá sem bocsátotta.

Mégis a községesítő törekvés a múlt század végéig csak mint hajlamosság élt a közvéleményben. Nem ellenezte, sőt

egyes üzemeknél kívánta is, de ezt a kívánságát csak egyes esetekre, vagy az üzemek egy bizonyos csoportjára korlátozta és nem általánosította, nem tette a városi politika általános irányelvévé. Igen jelentékeny üzemek jutottak e korban a magánvállalkozás kezébe: a gázgyárak, a közúti vasutak, a villanyvilágítási üzemek, a hirdetésügy, a szemétfuvarozás stb. concessio szerződésai mind e korból valók s amelyek megszerzéseért újabban nagy erőfeszítéseket tesz és súlyos áldozatokat hoz a város.

A községesítő törekvés e korban, amennyire programm szerúséget láthatunk benne, az üzemek egyetlen csoportjára szorítkozott: csak ott érvényesült, ahol közigazgatási és rendészeti érdekek kívánták. A községesítés pénzügyi, gazdasági és socialpolitikai szempontjai ismeretlenek, vagy át nem gondoltak voltak.

Ennek alapján BASCH két korszakra osztja a budapesti községi üzemek történetét és ez alapon két főcsoportba osztályozza magukat az üzemeket is. Az első korszakban egyedül a közigazgatási érdekek motiválják a házi kezelést; a második korszakban, amely a XX-ik századdal együtt köszönt be, pénzügyi, majd gazdasági és socialpolitikai szempontok irányítanak.

Az első korszakban keletkezett közigazgatási üzemek közé tartoznak: a vízművek, állatvásárok és vágóhidak, a csatornázás, az utczatisztítás (és az újabban létesítettek közül a fertőtlenítő intézet, valamint részben a fuvartelep). Ezek mind egészségügyi és élelmiszerrendészeti célokat szolgálnak s – a két utóbbit kivéve – mind ebben az időpontban létesültek, és ez időben csak ezek községesítettek. Ha Budapest oly páratlan eredményeket tudott az egyesítés óta elmúlt 40 év alatt közegészségügyének javítása terén elérni, az nagyrészt az üzemek községesítésének köszönhető. Budapest halálzási arányszáma 1874-ben 42.2%, míg ugyanakkor Londoné 21.%, Berliné 27.6%, Parisé 28.6%, Bécsé 29.0%. És negyven év alatt sikerült a fővárosnak a 70-es évek megdöbbentően elmaradt állapotából európai színvonalra emelkedni: 1910-ben 1.000 lakosra esik Budapesten 18.5, Bécsben 18.10, Parisban 17.7, Londonban pedig 15.6 halálzás.

Ez üzemek közigazgatási jellege kifejezésre jut pénzügyi politikájukban és szervezetükben. Irányításuknál nem törekszik a fenntartó város nyereségre, csak az önköltségek fedezésére. Ugyanezt tükrözi vissza ez üzemek szervezete is. Szervezetükben egygyé forrottak a város központi igazgatásával, alkalmazottaik közszolgálatban levökként kezeltetnek.

Ezzel szemben a második korszakban keletkezett üzemek, melyeket azért alapított vagy vett házi kezelésbe a város,

hogy a révükön jövedelemre tegyen szert, vagy valamely gazdaságpolitikai célú szolgáljon, kereskedelmi elveken épülnek fel. Ezek vagyoniilag önálló üzemek, s a községi alaptól teljesen elkülönítve kezelik alapjaikat és mutatják ki azokat a kettős könyvvitel elvei szerint. Szervezetük nem közigazgatási, hanem commercialis is.

BASCH bemutatja a községesítés pénzügyi okait az 1907-ben egyszerre felbukkanó, de már 1901 óta bujkáló deficitet, amelyet új bevételi források nyitásával lehetett csak eltüntetni. A város legfontosabb és legjövedelmezőbbnek látszó üze­mei, amelyek legtisztább példái a gazdasági üzemeknek, szinte valamennyien 1907 óta vannak községi vezetés alatt: a gázgyárak, a fuvartelep, a hirdetésüzem, a lóvásártér, a vásárpénztár, a községi kenyérgyár, a városi villamos vasút, mind azóta lettek községi üzemekké. Ugyancsak ebben az időben létesültek a főváros azon üze­mei, melyek a háziszükségletek olcsóbbítására, a közigazgatás dologi kiadásainak leszállítására szolgálnak: a tüzelőszer raktár, a házi légszesz szerelőműhely stb.

A drágaság, különösen az élelmiszer- és a lakásárak rohamos emelkedése adott újabb lökést a községesítő törekvéseknek. A Budapest lakosságát súlyosan terhelő drágaság két irányban követelte a hatóság beavatkozását: 1. akadályozza meg, hogy egyes iparágakban (pl. a sütő, mészáros stb. iparban) a termelők kartelljei indokolatlanul magasra hajtsák fel az árakat; vagy hogy akár szándékosan, akár a magánvállalkozás számára kedvezőtlen conjuncturák miatt korlátozzák a termelést (pl. a lakásproductio, melynek esetében az építkezések szünetelése következtében egészségügyi és socialis veszedelemmel járó lakáshiány, drágaság és zsúfoltság állott elő); 2. fokozza Budapesten az élelmiszer kínálatot, elősegítse a felhozatalt és Budapestet egy országos, esetleg nemzetközi élelmiszervásárrá fejleszse, hogy ennek révén állandó, bőséges árban és minőségben kedvező kínálat lássa el a lakosságot élelemmel. Beavatkozásra itt azért van szükség, mert a világszerte emelkedő élelmiszerárak miatt az élelmiszerek Budapest elkerülésével a külföldre gravitálnak.

E két irányban követeli a lakosság a hatósági beavatkozást, amely beavatkozás nem rendszabályozással, hanem községi üzemekkel történhetik. Az itt szóban forgó községi üzemek alap gondolata ez: minthogy a conjuncturák, amelyeken a város változtatni nem tud, módot és lehetőséget nyújtanak arra, hogy a magánvállalkozás – igen természetesen – kihasználja és a lakosság kárára visszaéljen velök, oly versenytársat kell teremteni, melyen a nyereszkesedési vágy nem uralkodik, mely a conjuncturák kihasználására nem tör s tekintet nélkül az üzleti lehetőségekre a lakosság érdekeit szolgálja.

Erre a magánvállalkozás természetesen nem képes, mert ennek természetes létalapja a nyereség. De képes a rá város, mely erkölcsi testület, s amelynek főnnállása nem e vállalatai jövedelmezőségén nyugszik, hanem polgárai gazdasági erején. A városi üzem egybefoglalja a termelőt és fogyasztót, tulajdonképpen nem más, mint a város polgárságának fogyasztási szövetkezete. A termelő város felett – úgy mond a szerző – a fogyasztó rendelkezik, mely a fogyasztó érdekeltségével irányítja a község vállalatait. Ezek kapcsán a községi üzemből meg van úgy a szervezeti, mint a lélektani lehetőség arra, hogy drágulás felé sodró conjuncturák el ne ragadják, hogy e nagy nyereség csábításának ellent tudjon állni. Sőt éppen ilyen időben még mérséklően hasson az árakra, irányítsa a termelést és fegyver legyen a hatóság kezében a fogyasztó érdekeinek védelmére, anélkül, hogy a rendészeti szabályok zaklatásainak tenné ki az iparosságot.

E megfontolásokat érlelte meg az a körülmény is, hogy a város a concessio szerződésekkel igen rossz tapasztalatokat tett. Erre legszembetűnőbb példa a vásárpénztár története. A szerződés hátrányait praecisus összegezi a szerző. E hátrányok, hogy 1. lehetetlen a szerződés megkötésekor mindazokat a lehetőségeket és eshetőségeket előre látni, s a szerződésbe foglalni, melyek a concessio időtartama alatt, különösen, ha az hosszú időre terjedt, – mi éppen a fontos és nagy beruházásokkal járó vállalatok elengedhetetlen kikötése –, felmerülhetnek. 2. A közszervezet összetételénél és pszichológiájánál fogva alkalmatlan, hogy magára nézve igazán kedvező szerződést kössön. Végül 3. a város nem tudja a vállalkozókat a szerződés betartására oly erővel kényszeríteni s a szerződés révén nem tud oly befolyást gyakorolni, mint az a lakosság és közigazgatás érdekében állana.

A közhasznú üzemeknek szerződéssel való befolyásolásáról ezek a város tapasztalatai. A város nem tud szerződéssel igazgatni, hogy a közszervezet amilyen jól megállja helyét az üzemek közvetlen vezetésében és kezelésében, oly gyöngye a szerződéskötésben. És éppen, mert a közszervezetnek ez a leggyengébb pontja, s amaz az erős oldala, így alakult ki a város vezetőiben az a meggyőződés, hogy az oly üzemet, melyekhez közigazgatási vagy gazdaságpolitikai közérdekek fűződnek, ne szerződéssel, hanem közvetlen igazgatással, házi kezeléssel irányítsa.

De mindezek a motívumok és fölismerések hatás nélkül maradtak volna, ha a város hitelviszonyainak fejlődése és javulása nem teremtette volna meg az általános lehetőséget ahhoz, hogy érvényesüljenek. Nem véletlenség, hogy a municipale törekvések fellendülése összeesik Budapest hitelviszonyainak megerősödésével és virágzásával. Ha végignézzük

a fővárosi kölcsönök egymásutánján, azt tapasztaljuk, hogy a főváros az évek során mind előnyösebb feltételek mellett jutott a beraházásokhoz szükséges tőkéhez.

Budapest jelenlegi közművei közül kiemelendők első sorban a vízművek, amelyeket a város sohasem sorozott a haszonhajtó vállalatok közé. Azok alapításával és tarifapolitikájával nem a jövedelmeit akarta szaporítani.

Az első gázlámpák Budapesten 1855. májusban gyuladtak ki. A megváltás amint emlékezetes 1910-ben történt meg. BASCH munkájának megírásakor a gázgyár első jelentése még nem jelent meg, miért is megítéléséhez tapasztalatok még nem állottak rendelkezésre. A hirdetésügy 1911. óta van városi üzemben és erről sem tud még szerzőnk üzemi eredményeket mondani.

A közéletmezési üzemek közül a községi kenyérgyár áll első helyen, amely első termékét 1909. augusztus 23-án hozta piacra. A cél, amely a fővárost a községi kenyérgyár létesítésére indította, elsősorban az volt, hogy a hatóságnak legyen eszköze, melylyel a lakosságnak kenyérral való ellátásába a gazdasági verseny eszközével avatkozhassek. Árpolitikájában egyedül az vezeti, hogy megakadályozza a monopoliumos árképződést. A minőségek szabályozására is törekszik a főváros. Még az is szándéka a hatósági versenynek, hogy a termelés higiénejét megjavítsa s a sütőipart az egészségre is veszedelmes kisipari állapotból a gazdaságosabb és tisztább nagy és gépüzemre alakítsa át. Végül azt a szegényügyi és socialpolitikai célt is szolgálja a kenyérgyár, hogy rendkívüli időkben, éhínség vagy nagy drágaság idején, nagy árleszállítással vagy éppen ingyen lássa el kenyérral a szegény néposztályokat. BASCH megállapítja, hogy a kenyérgyár jelentékeny eredménnyel dolgozott a cél felé, melyet maga elé tűzött. A községi kenyérgyár eredményének ítéli még azt is, hogy megindulása óta két gépüzemre berendezett kenyérgyár alakult. S így remélhető, hogy a főváros versenye meghozza azt a technikai és üzemi átalakulást, amely a közgazdaság és higiéne szempontjából egyaránt kívánatos. E jelentős gazdasági és socialpolitikai előnyök mellett, a fővárosi kenyérgyár pénzügyi szempontból is kielégítő eredménnyel zárta le első üzleti évét.

A vásárpenztár szervezésével a főváros oly intézménynek akart életet adni, mely mentes a túlhajtott nyereszkedési szándéktól és első sorban a budapesti lakosság olcsó és bőséges élelmezéséről gondoskodik s amely a budapesti piacot versenyképessé erősíti a nagyobb fogyasztóképessegű és magasabb árakat is elbíró bécsi és külföldi piacokkal szemben. E feladatoknak a vállalati rendszer nem tudott eleget tenni. Ezért a főváros 1907-ben kivette a vásárpenztár intézményt

a magánbankok kezéből, amelyekben 1892. óta voltak s maga alakította meg a Budapesti Állatvásárpénztár Részvénytársaságot. A részvénytársaságnak főrészvényese 55% erejéig a város.« 1910-ben 6½% osztalékot fizetett. A fővárosnak két vágóhídja van. Régebben a vágások a mészárosok magánvágóhídjain történtek, ami hihetetlen visszaélésekre és kihágásokra vezetett. 186J-ben kimondta Pest város, hogy magánvágóhidat nem engedélyez. Ekkor 32 magánvágóhíd létezett. A marhaközvágóhíd 1872-ben, a sertésközvágóhíd 1902-ben nyílt meg. Az állatvásárok és vágóhidak, a lóvásárt kivéve, szintén azon üzemek közül valók, melyek kiadásaikat és bevételeiket tisztán a cameralistikus rendszer szerint kezelik és mutatják ki és nem a kereskedelmi könyvelés elvei szerint. A vágóhidaknál az önköltségi elv teljes tisztasággal érvényesül. Más elvek érvényesülnek a marhavásártér vezetésénél; itt a pénzügyi érdekek erősebben érvényesültek, mint a vágóhidnál.

A nyomasztó húsdrágaság kényszerítette a városi hatóságot, hogy a szegényebb lakosság hússal való ellátásáról gondoskodjék. Ez vitte arra, hogy saját üzemben 1905 óta lóhúst méressen ki saját mészárszékeiben. Míg kezdetben 3 üzletben mértek lóhúst, ma már 30 felé jár a lómészárszékek száma. A lóhúsüzem termékeit a város önköltségen árusítja; üzleti haszna nincs.

A községi élelmiszerárúsítás 1911 novemberben indult meg. A nyers anyagot a város nagyban veszi a termelőkötől és nagykereskedőkötől s az összes költségeinek felszámításával önköltségen árusítja.

A vásárcsarnokok létesülése előtt teljes piaczi anarchia uralkodott. 1897-ben nyílt meg a központi vásárcsarnok; következtek utána rövid időközökben a többiek, Ma a központin kívül 7 vásárcsarnokban koncentrálódik az élelmiszerforgalom. A központi vásárcsarnok megkönnyítette nagyban a főváros élelmezését, a piac centralizálásával egységessé tette az árképződést. A vásárcsarnokokba befektetett tőke 1897-1909 között átlag 478%-kal kamatozott. Ez a jövedelem csak látszólagos, mert a kiadások nem foglalják magukban az építési költség kamatát és törlesztését. Megemlítenő még a zsidóvásáros tőzsdecarnok, amelyet a főváros 1901-ben adott át a forgalomnak. Építési költségei 20 év alatt 5% os annuitással törlesztetnek.

A közegészségügyet szolgáló üzemek közül első sorban említenő az utczatisztítás, amelyet egyöntetűen és tervszerűen 1895 óta a köztisztasági hivatal vezet. A fuvartelep, az előbbinek kiegészítő részét, 1906 óta végezi a főváros házi kezelésben. A fuvartelep egy kis agglomerációja a különféle háziüzemeknek. Földeket bérel a fővárostól takarmányterme-

lésre, van kovács-, bognár-, asztalos- és lakatosműhelye, szíjgyártó és mázoló műhelye. A fuvartelep létesítésénél első sorban pénzügyi érdekek vezették a fővárost. Jövedelmező vállalatot akart létesíteni, bevételeivel ellensúlyozandó a szemétkihordás költségeit, azonkívül a közigazgatás javulását is méltán várta tőle. A telep mindenképpen megfelelt a hozzá fűzött reményeknek.

A községi fürdők részben készülöben vannak, vagy pedig még olyan újak, hogy nem lehet róluk biztos ítéletet mondani. A dunai uszodák jótékonyági jellegűek. A fertőtlenítő intézet 1898-ban nyílt meg, az új intézet pedig mostan van készülöben 1,800.000 költséggel. Bevételei nem fedezik a kiadásokat, amelyeknek felét az állam az országos betegápolási alapból fedezi.

A közúti vasutak szomorú fejezeténél kínálkozik legjobb alkalom a szerzőnek a szerződéses viszony hátrányainak kimutatására az önkezelési rendszer tagadhatatlan előnyeivel szemben. Kifejti, hogy a legutóbbi döntő fontosságú két évtizedben mily fegyvertelenül állott a városigazgatás, mert szerződésai semmi befolyást sem adtak a fővárosnak arra, hogy a közlekedési politika irányításában tényező lehessen. Hasonlóképp kevés befolyást ad a szerződés a fővárosnak a tarifapolitika irányítására. Némi kis javulást jelent az a körülmény, hogy 1911 májusban az egyik villamos vasúti társaság részvényeinek majoritását a főváros megszerezte. Hogy befolyását tudta e a közlekedési politikában érvényesíteni a főváros, annak megállapítására az elmúlt idő még rövid.

A lakásügy fejezetében első sorban a kislakásokat tárgyalja a szerző, kifejtve, hogy a lakáshiány és drágaság főként onnan való, hogy az 1896. évi építkezési válságot hosszú építkezési pangás követte s az elmúlt 15 éven át a lakástermelés messze elmaradt a népesség szaporodása mögött. Az ezzel járt bajok enyhítésére a hatóságnak kellett beavatkoznia, minthogy a magánvállalkozás nem mutatott az építésre hajlandóságot. Az építkezések 1909-ben indultak meg. Jelenleg 2.021 emeletes bérházakban elhelyezett és 3.238 földszintes telepeken létező lakás szolgálja a főváros lakáspolitikáját. 1911. őszén a főváros 5.259 lakással és, ha hozzávesszük az iskolaépítéssel felszabadult lakásokat, körülbelül 6.800 lakással emelte a kínálatot. Itt még nincsenek említve az 1912-ben épült mintegy 600-ra tehető lakások. A főváros e házaival a lakásdrágaságon akart enyhíteni s ezért a lakásokat önköltségen adja ki. A népszállóval a főváros a nőtlen munkások lakásnyomorán akart segíteni.

Házi szükségleteket fedező üzemek sorában megemlékezik szerzőnk a kőbányákról, a községi nyomdáról, a tüzelőszeraktárról és a légszuszulágítási házi szerelő műhelyről és raktárról.

A főváros a legnagyobb telektulajdonos Budapesten. A telkek legnagyobb része régi idők óta van a város tulajdonában, melyet a várospolitikai nemcsak megtartani iparkodott, hanem, főként újabban, az újkori telekpolitikái elvek hatása alatt egyre szaporít. Budapestnek 1910-ben 12,063.185 □-öl üres és 502.726 □-öl beépített telke volt; ebből az épületek területe 208.140 □-öl. A főváros telkeit bérbeadással értékesíti.

A községi üzemek pénzügyi hordereje teljességgel először az 1911. évi költségvetésben bontakozik ki. Ez az első költségvetés, melyben a város valamennyi üzeme szerepel és amelyben azok az üzemek is teljes számmal bennfoglaltatnak, melyeket pénzügyi érdekekből váltott meg a főváros. Az üzemek fölöslege 1900-ban 4.850 millió K, 1911-ben 15.615 millió K. A fölösleg az összes rendes bevételek 197%-a 1900-ban; 1911-ben pedig 25.2%-a. Tehát 10 év alatt a rendes bevétel $\frac{1}{4}$ -ről $\frac{1}{4}$ -re emelkedett, míg ugyanebben az időben a közjogi természetű bevételek a rendes bevételek 57.1%-áról 50%-ára süllyedtek.

BASCH munkájának (az eredeti németnek) rhásodik része a többi magyar város községi üzemeivel foglalkozik, amelyek feltűnően csekély számúak. A 136 magyar város közül csak 134-ben van egyáltalában községi üzem, még pedig 19 helyen csak egy-egy; 32 városban 2-2, 31-ben 3-3 és 18-ban 4-4. Négynél több üzeme csak 34 városnak van; ezek közül 5 üzem 17 helyen, 6 öt városban, 7 hatban és 7-nél több ugyancsak hatban. Községi üzemnek számít természetesen nemcsak a szorosán vett ipari vállalat, hanem világítás, vízmű, csatornázás, fürdő stb. Ilyen községi üzem 752 van; az egész ország városaiban, nevezetesen: 124 vágóhid, 81 csatornahálózat, 40 vízmű, 39 fürdő, 32 községi téglagyár, 23 vendéglő, 18 villamtelep, 12 kőbánya, 12 jéggyár, 11 szálloda, 8 gázgyár, 7 vígadó stb. apró tétel. Legtöbb természetesen a közigazgatás különösen a közegészségügy szolgáltatában álló üzem; a socialis és különösen pénzügyi jelentőségű üzemek igen kis számban vannak.

Legtöbb községi üzeme van Temesvárnak, számszerint nyolcz, amelyekbe a város összesen 6,200.900 K-t fektetett és amelyek 1911-ben tisztán 103.000 koronát jövedelmeztek. Négy-négy községi üzeme van Arad, Debreczen, Kolozsvár és Nagyváradnak. Az ország második, legnagyobb városának, Szegednek csak három községi üzeme van. Temesvár után a legnagyobb tőkét fektette községi üzemeibe Pozsony 5,027 000 K-t, Kolozsvár 4,151.000, Nagyvárad 3,910.000, Debreczen 2,842.000, Arad 2,600.000 és Szeged 2,448.000 koronát fektetett be. A gázművek, villamtelepek és fürdők majdnem mindenütt elég jól jövedelmeznek, de eredményeik a budapesti községi üzemek eredményei mögött maradnak.

Politika.

Újabb művek az államról.

(Br. Horváth Emil: A politikai tudomány fejlődése. I. rész. Budapest, 1912. Franklin-társulat; 190 l., 5 kor.)

(Oppenheimer Ferencz: Az állam. Ford. Sebestyén E. Világkönyvtár. Révai-kiadás; 1 kor. 90 f.)

Egyes korok és népek gyakran váltak ki a művelődés valamilyen ágában. Szinte szükségképpi jelenség ez oly művészeti vagy tudományág terén, amely leginkább alkalmas az illető kör vagy nép szellemét visszatükröztetni, vagy amely úgyszólván összeforrt az illető nép, nemzet létérdekével. Az utóbbi talál ránk, ami a politikai- és társadalomtudományt illeti. Ezeket a lehető legnagyobb alaposággal művelni, a mélyükre hatolni, bennük újabb irányokat nyitni, ezek gyakorlati következményeit kimutatni, az elért tudományos eredményeket gyakorlatilag alkalmazhatóvá tenni (s az életbe tényleg átültetni), mindez ránk nézve a lét és nem-lét kérdése. Példátlanul bonyolult politikai helyzetünkből csak minden más népet túlszárnyaló politikai eszélyesség vezethet ki bennünket; erre pedig csak tudományosan megalapozott köz- és társadalmi politika képesít. Ebben a tudatban örömmel kell hogy üdvözljük politikai irodalmunknak minden, akár eredeti művel, akár idegen művek átültetésével való gyarapodását. Ezúttal mindkét csoportból mutatunk be egy-egy művet, melyekben egyszersmind két ellentétes világnézet szólal meg.

Br. HORVÁTH műve a XIX. század politikai irodalma kiválóbb képviselőinek méltatását, tanaik ismertetését és bírálatát foglalja magában, s mint ilyen, irodalmunkban annál inkább hézagpótló, mivel BLUNTSCHLI és JANET magyar fordításban megjelent politikai irodalomtörténeti művéből hiányzik az utolsó évtizedeknek és egyáltalában a socialisticus és communisticus államfelfogásnak az irodalma. A könyv tömören s a lényeg iránti élénk érzéssel ismerteti a különféle irányokat és azok főképviseleit, a következő egymásutánban: jogállam, theocraticus elmélet (STAHL GYULA); történelmi materialismus (MARX, ENGELS); WALTER, GNEIST; organicus államelmélet (BLUNTSCHLI); nemzetállamelmélet (KUNCZ); FRANTZ KONSTANTIN, SCHÄFFLE, STUART MILL, SPENCER HERBERT, MOHL RÓBERT, TOC-QUEVILLE; államellenes tanok, anarchismus (PROUDHON, BAKUNIN, KRAPOTKIN, STIRNER). AZ egyes tanok bírálatát mindig megelőzi az illető felfogás ismertetése, az egyes íróknál pedig rövid életrajzuk és főbb műveiknek felsorolása.

A szerző dualista alapon áll. Tiltakozik a történelmi materialismus kifejezés ellen, amiért a történelmiséget a maga

számára akarja lefoglalni, jóllehet a történelmi fejlődésnek csak egy tényezőjét veszi alapul. Kiemeli, hogy »a szellemi és érzelmi momentumok egész légiója vezeti az egyént és a tömeget cselekvéseiben s nem merül ki az emberi gondolkozás és cselekvés azon egyetlen alsóbbrendű probléma megoldásában, hogy magának és osztályának gazdasági helyzetét javítsa«. Rámutatva annak szükségére, hogy az állam vessen gátat a társadalmi osztályok önző érdekeinek érvényesülése elé, fogalmi ellentétet állapít meg a történelmi materializmus államcélja és az állam gyakorlati működése között. Az államiság állandóságához feltétlenül ragaszkodik s az államon kívülség bekövetkezését utópiának jelenti ki.

Élénk képet ad a szerző ENGELS elméletéről. Részletesen ismerteti BLUNTSCHLI tanát is, kit a tömeglélektan úttörőjének mond; állampolitikai jelentőségét kissé túlozza. Dicséretre méltó elismeréssel adózik KUN ez értékes eredetiségének. Elég kimerítően tájékoztat F. KONSTANTIN-ról és SCHAFFLÉ-ről; utóbbinak felfogását a metaphysikától való túlzott félelme miatt egyoldalúnak nevezi. A MILL-ről a parlamenti alkotmányú nemzeteknél a gyakorlati politikai életben elért hatását emeli ki. SPENCERT ismertetve, a hozzáfűzött kritikában arra a kijelentésre ragadtatja magát szerzőnk, hogy a társadalomtudomány működési körének az ismert társadalmi történelmi jelenségek leírásán túl terjesztése céltalan. MOHL nál hibáztatja, hogy a társadalmat a törzstől az államig való fejlődésben közbenső fokként állítja be, továbbá, hogy nem látja az államjogok történelmi fejlődését. A demokrátiát TOCQUEVILLE ellenére a társas együttlét legmagasabb formájának mondja. A fejlődés irányát abban látja, hogy a jogállam eszméje mindinkább háttérbe szorul s helyébe a socialis és culturállam lép. Az állami beavatkozás vezérelvül az egyének társadalomellenes működésének megakadályozását, az elnyomottaknak és gazdaságilag gyengébbeknek a tisztességes megélhetéshez való segítségét s a politikai alapjogok élvezetének előfeltételeit képező jogosítványok és képességek megszerzésének előmozdítását jelöli meg. A mű közzétett része várakozást kelt az alkotmányosság kérdéséről kilátásba helyezett monographicus rész iránt.

OPENHELMER *Az állam*-ában a történelmi materialisticus felfogás jut kifejezésre s mint ilyen, egy érdekes megállapításra nyújt alapot. Tudjuk, hogy a dualisticus felfogásban az ideológiai rész ad okot a monisták kételyeire, mivel ők nem szeretnek képzelegni, hanem a valóságot keresik és csak arra építenek. S mégis ez a könyv nem egyéb, mint egy rajongó hitvallása. Szinte tiszteletet parancsoló meggyőződés ömlik el rajta a nagybirtok s vele minden kizsákmányolás eltűnésének és az igazi polgári szabadságnak e réven való egykori el-

következése iránt. Mindezzel szemben azonban viszont az állam-eszme híveinek vannak jogos kételyeik. De lássuk OPPENHEIMER államelméletét.

»Az állam..... olyan társadalmi berendezés, amelyet egy győzedelmes embercsoport erőszakolt rá egy legyőzöttre azzal az egyetlen czállal, hogy az utóbbiakon való uralmát szabályozza s belső lázongások és külső támadások ellen biztosítsa. az uralomnak végső törekvése: a legyőzöttek gazdasági kizsákmányolása.« Szerzőnk szerint két eszköz van a szükségletek kielégítésére: a munka vagyis oeconomiai és a rablás vagyis politikai eszköz. Az államok mindig az utóbbi segítségével jöttek létre s fennállásuk is ennek az eszköznek az érvényesülésével függ össze. A fejlődés iránya az, hogy a politikai eszköz fokozatosan kiszorul s ezzel az állami is megszűnik, illetőleg átalakul »szabad polgári egyesülés«-sé. Felfogásának igazolására bemutatja szerzőnk – főleg LIPPERT, RATZEL nyomán – az állam keletkezését, ismerteti a kezdetleges feudális államot, a tengeri (kereskedő) államot, a hűbéri, majd az alkotmányos állam kifejlődését. Az államfejlődés említett irányának igazolására szolgáló példaképpen Uj-Seelandra hívtok. Külön fejezetben foglalkozik végül a nagybirtok keletkezésével, valamint a socialis állam és malthusianismus viszonyával. Elveti a Malthus-féle törvényt s megállapítja, hogy ez sem akadályozta tehát a socialis állam megvalósulását. A fejlődésnek S/érzőnk által megállapított iránya homlokegyenest ellenkezik KÖHLER álláspontjával: »Den Staat bezweifeln, heisst die Kultur bezweifeln, denn eine Kulturentwicklung ohne eine geregelte energische Tätigkeit der Gesamtheit und ohne die nötigen gesellschaftlichen Schutzmittel ist eine Unmöglichkeit.«¹⁾ Az Uj-Seeland példájára való hivatkozásra pedig meg kell jegyeznünk, hogy ennek a sziget-államnak mai állapota egyáltalában nem bír bizonyító erővel az államok végső alakulása tekintetében, mivel az ostorozott szerkezetű Angliával társadalmi, gazdasági, politikai kapcsolatban áll, sőt mai állapotának létalapja egyenesen angol capitalista érdeken nyugszik. – Nem rég tartott budapesti előadásában OPPENHEIMSR lakójának nevezte a socialismus tudományát. Am ez a könyv is magán hordja a célzatosság bélyegét, ami annál sajnálatosabb, mivel íróját élénk szemléltető képessége, könnyed előadási modora a tudomány népszerűsítése terén kiváló eredmények elérésére képesítik.

Gyulay.

¹⁾ Lesebuch der Rechtsphilosophie, 143. 1.

Jogtudomány.

A jogtudomány sociológiai vagy kritikai módszere.

(HEBELT EDE, eperjesi jogakadémiai tanár. Tanulmányok a jogügyletről.
I. kötet. Módszertani bevezetés.: Budapest, 1912. Franklin-társulat kiadása.
VI és 319 oldal. Ara: 7 korona.)

HEBELT EDE munkája voltaképpen a *jogügylet* tanának sokat vitatott problémáihoz akar hozzászólni és így sajátosan *jogi* tárgyú mű volna, melynek fejtegetése e folyóirat tárgy- és érdekkörét közvetlenül nem érintenék. Ámde a szerző ebben a most megjelent első kötetben széleskörű és terjedelmes *methodikai* alapot kíván adni a később következő kutatásoknak, miért is e kötet igen nagy részét (3-162) a napjainkban oly aktuális methodikai probléma (»juristischer Methodenstreit«) megvitatásának szentelte, midőn »a jogtudomány sociológiai vagy kritikai módszerét« élénk tárta. Így azután a műnek ez a része egészen önálló jelentőséget nyer, mint adalék ama nagy módszertani probléma megismeréséhez, mely a társadalom- és jogtudomány egymáshoz való viszonyát a legközelebről érinti és amelyről e folyóirat is ismételtlen megemlékezett.

HEBELT elismerésre méltó buzgalommal tanulmányozta át és dolgozta fel e kérdésnek ma már szinte beláthatatlanul nagy irodalmát, de a kérdést az általa szándékolt irányban, t. i. az ú. n. *sociológiai módszer* alapulvételével előbbre vinnie neki sem sikerült. Az ő fejtegetései is csak azt igazolják, hogy ami e módszer tételei közül tartható és alkalmazható, az már régen ismeretes, amit pedig ezzel *szemben*, avagy ezt *túlmenőleg* mint *nóvumot* kíván érvényesíteni, az szerzőnk megvilágításában, is épp oly határozatlan és a jogtudomány szempontjából épp annyira tarthatatlan, mint ez irányzat eddig szerepelt híveinek fejtegetésében.

Azt ugyanis, hogy a jogalkalmazás uralkodó methodusa helytelen és az élet követelményeit nem elégíti ki, hogy tehát – kapcsolatban a jogforrások elméletének gyökeres revíziójával – alapos reformra szorul, a *communis opinio* általában elismeri. De épp oly ismeretes és immár az unalomig ismételt tény az is, hogy ehhez a »sociológiai módszer« abban az értelemben, melyben azt eredetileg egyes túlzók érvényesíteni akarták (t. i. a jog socializálása érdekében és a törvényhez kötöttség elvének közjogellenes megsértésével), nemcsak nem szükséges, de nem is kívánatos. Ha tehát HEBELT e jogpolitikai célzatot – helyesen – visszautasítja, sőt

egyenesen tiltakozik az ellen, hogy ilyesmit az általa vallott methodus alkotórészül tekintsünk (pl. 118. o.), akkor – egy véleményen volnánk. Ugyanez áll arra a kijelentésére, hogy a *construalo* tevékenységet, a *dogmatikát* nem kívánja kiküszöbölni. (120. s. k. o.) Ha azonban e helyesen megvont határvonalak között akar reformálni a jelzett korlátok tiszteletbentartásával, akkor szerzőnknek be kellett volna látnia, hogy nincsen és nem lehet egyébről szó, mint a *törvényértelmezés* módszerének helyes kiépítéséről, kapcsolatban az ú. n. »szokásjog«-i probléma valóban kétségbeejtő helyzetének javításával. De ha erre törekszünk, akkor bizony nem a »juristischer Kulturkampf« kiforratlan propagandájának irányában (melynek a szerző oly érdemetlenül nagy jelentőséget tulajdonít) kellene keresnünk a kivezető utat, hanem ama *szilárd támaszpontok* nyomán, melyek e tudományos kérdés fejlődésének történelmében már régen föllelhetők. Ott van ARISTOTELES törvényértelmezési theoriája, mely megmutatja, mint lehet az *πειρίκεια* követelményeit, vagy szerzőnk szavaival élve a »gyakorlati hasznavehetőséget« és »célyszerűséget« a törvény intenciójának és céljának sérelme nélkül is érvényesíteni és megmutatja azt is, hogy a helyes törvényértelmezés éppen nem jelenti a törvény betűjéhez, avagy abstract-logikai úton nyert tartalmához való szolgai ragaszkodást. Csak nem kell attól rettegni, hogy bizonyos oldalról »elmaradott«-nak, vagy éppen tudatlannak fognak tartani, ha azt merjük mondani, hogy értettek már ehhez a kérdéshez pl. KANTOTowicz és FUCHS ERNŐ előtt is. Ugyanígy vagyunk a sokat támadott, sőt egyenesen megvetett »scholastica« irodalmával is, mely ugyanezt atheoriát mesteri kézzel építette tovább, főként AQUINOI SZT. TAMÁS elvei alapján. (V. ö. erre nézve legújabban KUHLMANN: Der Gesetzesbegriff beim Hl. Thomas von Aquin, Bonn, 1912, 108. s. k. o.). Hogy pedig a *római jogászok ebben az értelemben* mily kiváló eredménynyel űzték a »sociologiai módszert«, annak igazolására a római jog történelmének bármely része szolgáltat tanulságos adatokat; legyen szabad utalnom e tekintetben »Soziologische Rechtsanwendung im römischen Recht« című értekezésemre, Archiv für Bürgerliches Recht, 38. k. (1912) 214-235. o.

Szerzőnknek azonban ennyi »sociologia« nem elég. Ő előtte a görögök és rómaiak korántsem voltak »sociologusok«, ámbár ő is elismeri, hogy az utóbbiak a jogalkalmazásnál a társadalmi életjelenségek figyelembevételét hangoztatták. »A sociologia mást jelent«, mondja a szerző. »Többet jelent!-. Ehhez képest ő szerinte nem is elégséges az a sociologiai methodus, amit pl. e sorok írója épp a római jog tanulságaképpen propagál, t. i. hogy intra legem érvényesítsük a társadalmi élet jelenségeinek megfigyelése, tudományos kutatása és

feldolgozása révén nyert eredményeket, de »e módszer tételesjogi érvényesülésének többi eseteire is« figyelemmel kell lennünk.

Itt veszti el azután a szerző a talajt és ezért jut bizonytalan ingadozások után a teljes határozatlanság útvesztőjébe, annak daczára, hogy a kérdésben való tájékozottsága és alapos olvasottsága a probléma helyes megvilágítására is képessé tennék. Ha ugyanis most már azt kérdezzük: mit ért tehát a szerző »sociologiai módszer« alatt, miben kell annak még nyilvánulnia és melyek a tételes jogi érvényesülés többi esetei? akkor szerzőnk a *kielégítő* és *határozott* feleletekkel nemcsak adós marad, hanem olyan ingoványos területre téved, mely csakis a probléma teljes elsúlyesztésére alkalmas. »A sociologia nemcsak társadalmi jelenségekkel való tudományos foglalkozást jelent, – úgymond (46. o.) – hanem jelenti az ezen jelenségekkel való tudományos foglalkozást a *természettudományi módszer* alapján. A *természettudományi módszer* az a *differentia specifica*, mely a sociológiát a társadalmi jelenségekkel más módszerek alapján foglalkozó tevékenységtől megkülönbözteti.« Tehát szerencsésen eljutottunk a sokat emlegetett természettudományos módszerhez. Nem kívánok ezúttal – mert hivatottnak sem érzem reá magam – arról szólni, vajjon általában mi az értéke e természettudományos módszernek a sociologiai tételek megvilágításánál, csupán azt szeretném tudni: hogyan képzei szerzőnk e »természettudományi« módszer érvényesítését a *jogtudomány*, vagy éppen a *tételes jog* szabályainak alkalmazása terén? Sokkal többre becslöm szerzőnk jogászai képzettségét, semhogy feltételezzem, hogy e kérdésre komoly és őszinte feleletet akarna adni. Dicséretére is legyen fölemlítve, hogy munkájában nem is kísérli meg a válasz megadását, megkímélvén ez által úgy önmagát, mint olvasóit azoktól a jól ismert hasonlatoktól, szójátékoktól és egyéb humoristikus szempontból kétségkívül érdekes, de a tudomány szempontjából annál értéktelenebb analógiáktól, melyek a természettudományos sociologia »jogtudósai« részéről oly gyakori kifejtést nyertek. S így – a felelettel adós maradván – negatív bizonyítékát szolgáltatja annak, mennyire nem lehet *tudományos* téren *ezen* az alapon eredményre jutni. Épp oly ingoványos talajra kerül a szerző is, midőn nem elégszik meg azzal, hogy a társadalmi élet jelenségeit (a társadalom mindenkori állapota által felüntetett életviszonyokat, berendezkedéseket, gazdasági állapotokat, az élet felfogását, a forgalmi szokásokat, stb.) akkor tekintsük irányadóknak és akkor érvényesítsük a tételes jog alkalmazásánál, midőn ez magának a törvénynek intenciója, hanem »más esetekben« is. »A törvény, rendelet, statútum és illetve ezek alkotása, kibocsátása, kihirdetése, továbbá az a

sok mindenféle jelenség, melyet szokásjog fogalma alatt foglal össze a jogtudomány, szintén tények, mindezek szintén társadalmi jelenségek és a tételes jog tudományának ezekkel is foglalkozni kell,« annyival is inkább, mert »ezek sokkal több norma megállapítására hatnak ki,« mint az általam felhozott és fentemlített jelenségek. (39-40.) Nem tudom, – és itt már magam is kíváncsi volnék a közelebbi kifejtésre – mint képzeli e »más esetek« érvényesítését?

Attól, hogy a törvényben, rendeletben, statútumban, stb. foglalt és annak rendelkezéséből helyes értelmezés útján nyert *jogszabály* az egyedüli *jogforrás*, remélhetőleg nem akar eltérni, hiszen a törvényhez kötöttség elvét megsérteni nem akarja. És – ugyanez okból – bizonyára nem akar sem *contra*, sem *praeter*, hanem mindig csak *intra legem* működni (V. ö. fent id. értekezésem, Archiv f. Bürg. Recht 38-218.); ha pedig ezt teszi, nem mehet az említett határon túl. Ami pedig a jogforrások létrejöttének körülményeire való célzást illeti: csak nem akarja szerzőnk, hogy a törvényértelmezés methodusa újból visszaessék a »Materialiencultus« betegségébe. Ha pedig e récidivát ő is bizonyára kerülni akarja; akkor ugyan mire céloz az említett mozzanatok felemlítésével?

Említi szerzőnk a »szokásjogot« is. E tekintetben tényleg tág tere nyílt volna a sociologiai módszer helyes alapon nyugvó propagálásához, követve azt az irányt, melyet épp a *jogügyletek* kérdésének egyik legkiválóbb művelője, DANZ Erich, jenai professor mutatott meg. Sajnos, e hálás tere-
numra szerzőnk nem lépett, pedig a kérdés uralkodó elméletére tett egyes talpraesett megjegyzései (pl. 26., 29., 30., 36. s. k. o., 44. o.) azt mutatják, hogy ezt a problémát negative helyesen fogja fel. Elmulasztván azonban ennek kifejtését, megoldási kísérletei egészen határozatlanok és irreálisak maradnak s ez az oka annak, hogy a műnek ez az egész methodikai része a nagy olvasottság és a thema helyesen csoportosított, ügyes és áttekinthető ismertetése dacára sem jut megfogható új eredményre.

Még csak a következőt óhajtom megjegyezni: a szerző a problémát úgy igyekszik mindjárt bevezető fejtegetéseiben beállítani, hogy az általa is propagált KANTOROWICZ-FUCHS-féle »sociologiai methodus« ma már a német jogtudományban teljesen és általánosan elfogadott álláspontnak tekintendő, hogy az ellen ott csak *régebben* emelkedtek tiltakozó hangok, míg ma már csak Magyarországon vagyunk néhányan annyira elmaradva, hogy e mozgalommal szemben még mindig a »reactió« álláspontjára helyezkedünk. Ha mindez a kérdés megítélését *lényegileg* nem is érintheti, az igazság érdekében meg kell állapítanom, hogy a dolog nem egészen így áll. A német *jogtudományban* az az irányzat, melynek apostolai:

KANTOROWICZ FUCHS és kevésbé ismert nevű elvtársaik, bizony nagyon kevés tekintélynek örvend. *Ezt* a sociologiai irányt *ott* ma már senki se veszi komolyan; még azok sem, akik velem egyébként polémiában vannak, amiről a kérdés *legújabb* állásának elfogulatlan vizsgálata bárkit meggyőzhet. L. erre nézve: WENGER, Antikes Richterkönigtum, 1911. egész terjedelmében (megj. a Festschr. z. Jahrhundertfeier des öst. a. B. G. B.-ben), EHRLICH, Die Erforschung des lebenden Rechts, (Schmollers J. 1911., 129. o.) és a Bécsben tartott idei német jogászgyűlés elé terjesztett véleményét, továbbá STERNBERG, Einführung in die Rechtswissenschaft, 1912., 136. s. k. o., JUNG, Das Problem des natürlichen Rechts, 1912., 11. s. k. o., NEUKAMP, Der gegenwärtige Stand der Freirechtsbewegung, Deutsche Jur. Zeitung, 1912., 44. o., SCHNEIDER, Abänderliches Recht und Verkehrssite, Ihering's J. 59., 1911., 383., SCHEY, Gesetz und Richter, 1911. (Festschr. z. öst. B. G. B., 511. s. k. o.), HECK, Das Problem der Rechtsgewinnung, Tübingen 1912., 5--47., (az idevágó legjobb irodalom legjelentékenyebb termékeinek felsorolását l. ugyané mű végén, 48-49 o.). - Hogy a Kantorowicz-Fuchs féle radikális törekvéseken ott ma már túl vannak és hogy a voltaképpeni vita mi felett folyik? erre nézve a most felsorolt legújabb irodalmon felül kiválóan tájékoztathatja az érdeklődőt a német bírák Drezdában tartott második congressusának e probléma fölött folytatott tanácskozása és főként STAFFEL, Oberlandesgerichtsrat-nak jeles referátuma. (Szó szerint közli a Deutsche Richter Zeitung III. 724-747.)

Kiss Géza.

Társadalmi politika.

jelentések a socialis hétről.

(Gaal Jenő főrendiházi tag: Jelentés az 1912. September 6-12.-én Zürichben tartott socialpolitikai nemzetközi tanácskozásokról. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének kiadványai 21. sz. Budapest, Noseda Tivadar, 1912.)

(Verhandlungsbericht der siebenten Generalversammlung des Komiteets der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz; abgehalten zu Zürich vom 10. bis 12. September 1912, nebst Jahresberichten der Internationalen Vereinigung und des Internationalen Arbeitsamtes und dem Berichte der Spezialkommission über Arbeitszeit in ununterbrochenen Betrieben. Herausgegeben vom Bureau der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. - Schriften der Internationalen Vereinigung für gesetzlichen Arbeiterschutz. No. 8. Jena, Verlag von Gustav Fischer, 1913.)

Múlt évi október havi füzetünkben röviden beszámoltunk a múlt év September havában Zürichben tartott nemzetközi

socialpolitikai hétről, mely socialpolitikai kérdések tárgyalására egyesítette a művelt országok kiküldötteit. Most a nemzetközi socialpolitikai hétre vonatkozó két érdekes kiadvány hagyta el a sajtót. Mindkét kiadvány nemcsak mint a Zürichben folytatott tárgyalások leírása, hanem mint oly munka is figyelemreméltó, mely számos fontos socialpolitikai kérdést világít meg

Az egyik munka magyar szerzőtől, GAAL JENŐ tollából való és a magyar kormányképviselőnek kétévenként a kereskedelemügyi miniszterhez a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének gyűléseiről szóló jelentését tartalmazza. Ezúttal azonban a szokásos jelentés keretét a füzet tetemesen meghaladja mert szerzője a magyar kormány részéről nemcsak a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének nagygyűlésére, hanem a Zürichben tartott több socialpolitikai összejövetelre is hivatalosan kiküldetett és így a jelentés az egész socialpolitikai hétről beszámol.

A szerző nem úgy kívánja azonban megoldani feladatát, ahogy kétségkívül reája nézve kényelmesebb lett volna, hogy t. i. chronologikus sorrendben leírja a Zürichben tartott négy gyűlés tárgyalásait. Csupán az első gyűlés, a munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi egyesületének gyűlése, van különállóan tárgyalva, mert ennek anyaga a legfontosabb nemzetközi munkásvédelmi egyesület, a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete tárgyalásaiba beleilleszthető nem volt. E gyűlés ugyanis nagyrészt a többi gyűléseken tárgyalt kérdésekkel közvetlenül össze nem függő tárgyakkal foglalkozott. A többi gyűlés tárgyalásait GAAL JENŐ a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének napirendje keretében ismerteti olyképpen, hogy az otthonmunka kérdését tárgyaló bizottság munkájának ismertetése közben bőven kitért az otthonmunkacongressus tárgyalásaira, akkor pedig, amidőn a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a munkásbiztosítással foglalkozó szakosztályában lefolyt tárgyalásokat ismerteti, behatóan leírja egyúttal a Törvényes Munkásbiztosítás Nemzetközi Egyesületének tárgyalásait is. Nagy előnye ez eljárásnak az, hogy felesleges ismétlések elkerülnek és a zürichi socialpolitikai hét tárgyalásai szigorú rendszerességgel államik az olvasó előtt, ki ezeket így mindenestre sokkal jobban tudja áttekinteni. Érdekes tanulság is kínálkozik a socialpolitikai hét tárgyainak ily csoportosítása mellett. Kiténik ugyanis, mennyire egy irányban haladnak a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének, valamint a munkásbiztosítási egyesületnek és az otthonmunkacongressusnak az azonos tárgyakra vonatkozó tárgyalásai és így önként felvetődik az a kérdés, vajjon tényleg szükség volt-e külön nemzetközi egyesületek alapítására akkor, amidőn a legelőször

alakult nemzetközi egyesület már úgy is felölelte a social-politika legfontosabb kérdéseit?

GAAL JENŐ jelentése a szokásos hivatalos jelentések szárazságától menten, meleg socialis érzéstől áthatva van megírva és így óhajtunk, hogy az ne csak a hivatalos körök figyelmét vonja magára a legnagyobb mértékben, hanem a nagyközönség körében is minél jobban terjedjen.

A második kiadvány, mely a napokban jelent meg, a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesülete részéről adatott ki, mint hetedik nagygyűlésének hivatalos naplója. E kiadvány ennél fogva nem terjeszkedik ki az egész socialpolitikai hétre, hanem csupán a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének a gyűlését ismerteti. Mindamellett ez alkalommal ez a szokásos kiadvány is az azelőtti jelentékenyen meghaladó terjedelemmel látott napvilágot, mert a gyűlés naplóján kívül még számos más tárgyra is kiterjed.

A zürichi nagygyűlésnek általában egyik fővonása az, hogy a szokottnál jóval nagyobb érdeklődést vagy legalább is látogatottságot ért el, már csak azért, mert hiszen a socialpolitikuskok nagy része amúgy is Zürichben tartózkodván a socialpolitikai héten, jelentékeny részük megbízatást biztosított magának a munkásvédelmi egyesület nagygyűlésére is. A nemzeti osztályok részéről Zürichben 118 kiküldött vett részt, míg az 1901-ben Baselben tartott első nagygyűlésen csak 37-en voltak. Hogy azonban nem kizárólag a socialpolitikai hét hatásának tulajdonítható ez az élénk részvétel, hanem nagy részt annak az érdeklődésnek, melyet működéssel egy évtized alatt a nemzetközi egyesület magának biztosítani tudott, ez kitűnik abból, hogy a kiadványban foglalt kimutatás szerint a nagygyűlésekre kiküldött tagok száma állandóan növekszik és már Luganóban 1910-ben elérte a százat. Különösen feltűnő Zürichben a kormánykiküldöttek számának az igen jelentékeny volta. Míg ugyanis eddig a luganói nagygyűlésen megjelent 26 kormányképviselő volt a legnagyobb szám, addig Zürichben 49 kormánynak a képviselője, tehát majdnem kétszer annyi kormányképviselő jelent meg, mint az előző nagygyűlésen.

A napirend és a megjelent kiküldöttek névsora után a nagygyűlés naplója következik, mely azonban a kötetnek aránylag csak kis részét, csupán egy ötödét teszi ki. Ha figyelembe vesszük, hogy a napló jelentékeny részét a tárgyalt kérdésekre vonatkozó határozati javaslatok ismertetése tölti be, akkor még jobban feltűnik, hogy ez alkalommal a nagygyűlés plenumának mily kevés idő állott rendelkezésre a napirendre tűzött kérdések letárgyalására.

A kötet mindenkinek hozzáférhetővé teszi a Nemzetközi Munkásügyi Hivatalnak eddig csupán a gyűlés tagjainak

megküldött jelentését. Ez a jelentés is számos igen érdekes mozzanatot tartalmaz, amennyiben tulajdonképpen két év socialpolitikáját ismerteti a nemzetközi vonatkozásaiban. Sőt bizonyos fokig ezen is túl megy, amennyiben nemcsak a berni munkásvédelmi egyezmény tekintetében az utolsó két év alatt történeteket foglalja össze, hanem rövid áttekintést nyújt a Törvényes Munkásvédelem Nemzetközi Egyesületének napirendre tűzött számos socialpolitikai kérdés állása tekintetében. A Nemzetközi Munkásügyi Hivatal jelentéséhez csatolva az ezen nemzetközi egyesület kebelében működő nemzeti osztályok két évi működéséről szóló jelentései is helyet találnak. Ezen jelentések azonban túlságosan kivonatosak és nem nyújtják egészen azt a képet a nemzeti osztályok működéséről, melyet ezen jelentések keretében festeni kívánatos volna. Mindenesetre nagyban emelné az ily jelentések értékét, ha a jövőben nagyobb gond fordítatnék a nemzeti osztályok tevékenységének jellemzésére, mert az osztályok működése képezi a nemzetközi egyesület működésének alapfeltételét és a nemzeti osztályok készítik elő azokat a kérdéseket, amelyeket a nemzetközi egyesület tárgyal.

Különös értéket nyer az előttünk fekvő kötet az által, hogy egész terjedelmében tartalmazza azon nemzetközi szakbizottság jelentését, mely a folytonos üzemek munkaideje kérdésében a múlt év nyarán Londonban ülésezett és melynek határozati javaslatai képezték alapját azon határozatoknak, amelyeket a folytonos üzemekre vonatkozólag a zürichi nagygyűlés hozott. A jelentés bővebb ismertetésére e helyütt nem kell kitérnünk, mert Szemlénk múlt évi September havi számában a magyar kormány által kiküldött GAAL JENŐ beszámolt ezen fontos conferentia lefolyásáról. Mindamellet nem mulaszthatjuk el a jelentés azon érdekes adatát is kiemelni, hogy az angol vasipar a hármas csapatváltás alapján alkalmazott 8 órai munkaidőt a termelés szempontjából mily előnyösnek tapasztalta és hogy egy angol gyáros kijelentése szerint az angolok versenyképességük szempontjából nem szívesen látnák, ha a continensen is elterjedne a rendszer és így ennek előnyeit a continens vasipara is élvezné. A szakbizottság jelentésén kívül a folytonos üzemek kérdésére vonatkozólag még két melléklet is van az előttünk fekvő kötetben; az egyik JOHN HODGE előadása az angol vas- és aczélipar viszonyairól, a másik pedig P. WALLS békebiró előterjesztése ugyané tárgyban.

Minden tekintetben megérdemli érdeklődésünket az a jelentés, melyet Miss CONSTANCE SMITH a bérminimum hivatalok működéséről terjesztett elő és amely az előttünk fekvő kötetben szintén egész terjedelmében helyet kapott. A bérhivatalok segítségével kívánja ugyanis Anglia orvosolni azokat a

súlyos bajokat, melyek az otthonmunka terén mutatkoznak és azok a tanulságok, melyeket e téren Anglia tenni fog, min-, denesetre befolyással lesznek a kérdésnek a többi európai államban való megoldására is. Az előttünk fekvő jelentés e tekintetben végleges eredményt természetesen nem állapíthat meg, mert még csak 1909 óta állanak fenn e hivatalok és így azok működéséről még korai volna ítéletet mondani.

Kevésbé tartalmas a kiváló liègei tanár, E. MAHAIM, rövid jelentése a nemzetközi egyesületek együttműködéséről. A jelentés hangsúlyozza azt a körülményt, hogy számos tekintetben önkéntelenül is találkoznak a socialpolitikai egyesületek tárgyalásai és így szoros összeműködésre szükség van. Másrészről azonban kénytelen szintén megállapítani azt a tényt, hogy a különböző egyesületek autonómiája ezen összeműködés mellett sem szabad, hogy sérelmet szenvedjen.

A Nemzetközi Munkásügyi Hivatalnak inkább az egyesület belső életére vonatkozó és általános szempontból kevésbé érdekes jelentése, továbbá a zürichi nagygyűlés határozatai, valamint egy táblázatos összeállítás a nemzetközi munkásügyi egyezményekhez csatlakozott államokról zárják be a kötetet. A táblázat áttekinthetően mutatja, hogy mily széles körben terjedtek már is el a berni egyezmények és hogy 10 év a nemzetközi socialpolitika fejlődésében mily jelentékeny eredményeket tudott érlelni. Ha már az eddigi nagygyűlésekről szóló kiadványok is a socialpolitikuskok részére fontos forrásmunkát képeztek, akkor még sokkal inkább áll ez a most megjelent kötetről, mely az eddigieket messze felülmúló tartalmával nemcsak a zürichi tárgyalásokról ad az olvasónak képet, hanem több irányban fontos anyaggyűjteményt is tartalmaz.

H. F.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Szabad iskola.

Februárus hó 3-án indult meg egyesületünk Szabad Iskolájának budapesti idej cursusa.

A következő előadások tartatnak:

1. KORNIS GYULA tanár: »Törvényszerűség szellemi tudományokban« 6 előadás a következő *hétfői* napokon: Februárus 3., 10., 17., 24., márczius 3. és 10-én.

2. FARKAS PÁL orsz. képviselő: »A francia forradalmi fejlődése és psychologia.« 6 előadás a következő *keddi* napokon: Februáriu 4., 11., 18., 25., márczius 4. és 11-én.

3. HORNYÁNSZKY GYULA egyetemi m. tanár: »A törvény szerepe a görög történelemben.« 3 előadás a következő *szerdai* napokon: Februáriu 26., márczius 8. és 12-én.

4. HELLER FARKAS műegyetemi m. tanár: »A drágaság lényege, hatása és okai.« 6 előadás a következő *csütörtöki* napokon: Februáriu 6., 13., 20., 27., márczius 6. és 13-án.

5. GYÖRY TIBOR egyetemi m. tanár: »A nagy járványok történetéből.« 3 előadás a következő *pénteki* napokon: Februáriu 7., 14. és 21-én.

Az előadások a M. kir. Tudomány Egyetem philosophiai facultásának épületében (Museum-körút 6/8. sz. a.) a XIV. sz. tanteremben (II. emelet) tartatnak este hat órakor.

Beiratkozni úgy az egyesület irodájában, mint pedig az előadások előtt is lehet. Belépti jegyek ára az összes előadásokra 2, egyes cursusokra pedig 1 korona. Egy előadásra belépti jegy 40 fillérért kapható.